

Κωστής Κοκκινόφτας
Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου
ΤΑΠΕΙΝΟΙ ΚΛΗΡΙΚΟΙ ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΗΣ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ως γνωστόν, η ιστορική έρευνα στην Κύπρο ασχολήθηκε, κυρίως, με τη ζωή και το έργο των μεγάλων πρωταγωνιστών των διαφόρων γεγονότων, ανάμεσα στους οποίους περιλαμβάνονται και πολλοί επώνυμοι κληρικοί, που είχαν ενεργό συμμετοχή στο πολιτικό, κοινωνικό και πνευματικό γίγνεσθαι του τόπου. Είναι, όμως, γενικά παραδεκτό πως σημαντική συμμετοχή στις διάφορες πτυχές της ζωής των κατοίκων του νησιού και ενεργότερη, ίσως, εμπλοκή στην καθημερινότητά τους είχαν ο ανώνυμος παπάς της ενορίας ή ο ταπεινός ιερομόναχος μιας γειτονικής Μονής στην κοινότητά τους, τα βιογραφικά στοιχεία των οποίων δυστυχώς παρέμειναν άγνωστα. Κατά συνέπεια, έχουμε την εντύπωση ότι η μελέτη της ζωής μερικών τέτοιων «αφανών» κληρικών θα συμβάλει στη διεύρυνση των αντιλήψεών μας ως προς τον ρόλο που διαδραμάτιζε ο κατώτερος κλήρος στη ζωή των Κυπρίων των παλαιότερων χρόνων. Για τον σκοπό αυτό παρουσιάζεται στη συνέχεια ο βίος τεσσάρων κληρικών των χρόνων της Αγγλοκρατίας (1878-1960): του έγγαμου κληρικού της κυπριακής υπαίθρου Χαράλαμπου Μιχαηλίδη, του Ιεζεκιήλ Χριστοφίδη, ο οποίος ανήκε στον άγαμο κλήρο των πόλεων, του ιερομόναχου της Ιεράς Μονής Σταυροβουνίου Μακάριου και του ιεροκήρυκα της Αρχιεπισκοπής Φιλάρετου Κουρίτη, ο οποίος ήταν ένας από τους πρώτους Κύπριους με θεολογική μόρφωση.

Ο π. Χαράλαμπος Μιχαηλίδης (1862-1924)

Οι δύσκολες συνθήκες ζωής των χρόνων της Τουρκοκρατίας (1571-1878) συνέτειναν ώστε πολλοί Έλληνες κάτοικοι της Κύπρου να προσχωρήσουν στον Ισλαμισμό για να μπορέσουν να επιβιώσουν. Σε αρκετές περιπτώσεις η προσχώρηση αυτή ήταν εικονική και οι νεοφώτιστοι Μουσουλμάνοι, ενώ δήλωναν δημόσια πίστη στον Μωάμεθ, στα κρυφά παρέμεναν Χριστιανοί. Δυστυχώς, με την πάροδο του χρόνου οι απόγονοι πολλών από τους εξισλαμισθέντες εκτουρκίσθηκαν και χάθηκαν οριστικά για τον Ελληνισμό. Ωστόσο, αρκετοί Λινοβάμβακοι, όπως αποκαλούνταν στην Κύπρο οι Κρυπτοχριστιανοί παρομοιαζόμενοι με ύφασμα που έχει δύο όψεις, μία από λινάρι και μία από βαμβάκι, εξακολούθησαν να βιώνουν τις τραγικές καταστάσεις που δημιουργούσε η διπλή θρησκευτική ιδιότητά τους, μέχρι τα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, οπότε επετράπη η ελεύθερη άσκηση των θρησκευτικών δικαιωμάτων των κατοίκων και αρκετοί φανερώθηκαν ως Χριστιανοί. Αντιμέτωπη με την εξέλιξη αυτή, η τουρκική μειονότητα του νησιού αντέδρασε και επεδίωξε να αφομοιώσει τους Λινοβάμβακους με την ίδρυση σχολείων και την ανέγερση τζαμιών στα κρυπτοχριστιανικά χωριά. Συνέπεια της δράσης αυτής, ήταν να ασκηθεί κλίμα

τρομοκρατίας ανάμεσά τους, με αποτέλεσμα αρκετοί από αυτούς να επιλέξουν να παραμείνουν στην αποκρυφία και κατά την περίοδο των πρώτων χρόνων της Αγγλοκρατίας. Σε αυτό συνέτεινε επίσης ο φόβος που ένοιωθαν από επικείμενη τιμωρία τους για εγκατάλειψη του Ισλάμ, σε περίπτωση επανόδου του νησιού στην Οθωμανική αυτοκρατορία¹.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση του χωριού Λουρουτζίνα, όπου πολλοί κάτοικοι από τους λεγόμενους «Οθωμανούς» εξακολουθούσαν να βαπτίζονται και να συμμετέχουν στα μυστήρια της Ορθόδοξης Εκκλησίας, μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα. Αρκετοί άλλοι, όμως, υιοθέτησαν τον τουρκικό - ισλαμικό τρόπο ζωής και την ιδεολογία του στις αρχές της δεκαετίας του 1880. Τότε, ένας δερβίσης μετέβη στο χωριό, όπου κατάφερε να πείσει εβδομήντα περίπου νεαρούς Λινοβάμβακους να περιτμηθούν και να αποτελέσουν τον πρώτο πυρήνα για τον εκτουρκισμό του². Κάτι δηλαδή που δεν είχε γίνει στα δύσκολα χρόνια της Τουρκοκρατίας, πραγματοποιήθηκε σε συνθήκες θρησκευτικής ελευθερίας.

Πολλοί Άγγλοι δημόσιοι υπάλληλοι, όπως ο αγγλικανός ιερέας Ιωάννης Χάκκεττ, ο Διοικητής Λεμεσού Μίτσελ, ο Έφορος Αρχαίων Μνημείων Τζέφρυ και ο Επιθεωρητής Αρχαιοτήτων και συγγραφέας Γκάνις, θεωρούσαν, κατά τις πρώτες 1. Για το φαινόμενο του Κρυπτοχριστιανισμού στην Κύπρο ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόσφατη εργασία του Φαίδωνα Παπαδόπουλου, όπου συνοψίζεται και η σχετική βιβλιογραφία. Βλ. Φαίδωνα Παπαδόπουλου, *Τούρκοι, Μουσουλμάνοι ή Κρυπτοχριστιανοί (Λινοβάμβακοι)*, Λευκωσία 2002.

2. Η σχετική μαρτυρία για τον εκτουρκισμό των νεαρών Λουρουτζιατών προέρχεται από ανυπόγραφη επιστολή, ημερομηνίας 23/4 Σεπτεμβρίου 1883, που εστάλη από το χωριό Δάλι στον αρχισυντάκτη της εφημερίδας «Στασίνοσ»: «Τό χωρίον Λουρουκίνα κατοικείται υπό λινοβαμβάκων, ήτοι υπό όθωμανών πρεσβευόντων τήν Χριστιανικήν θρησκείαν καί έν τῷ κρυπτῷ τελούντων πάντα τά μυστήρια. Έσχάτως εἷς Δερβίσης ἐλθών εἰς τό χωρίον των κατώρθωσε νά πείση αὐτούς νά γίνωσι πιστοί Μουσουλμάνοι, ὅθεν πρό δύο ἡμερῶν διά τυμπάνων καί ἀλαλαγμῶν ἐωρτάσθη ἡ περιτομή 70 περίπου ἀτόμων ἀπό 30 ἐτῶν καί κατωτέρω. Τό γεγονός τοῦτο εἶνε τοσοῦτω μᾶλλον περίεργον, καθόσον ἐπί Τουρκοκρατίας μετά φόβου καί τρόμου ἐπρέσβευον τήν καταδιωκομένην θρησκείαν έν τῷ κρύπτῳ ὡς μή τολμῶντες νά τήν ὁμολογήσωσι, τώρα δέ, ὅτε κηρύττεται ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως καί ἡ ὑπεροχή τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, εἷς Δερβίσης κατορθοῖ ὅ,τι πολλοί παρελθόντες κίνδυνοι δέν κατώρθωσαν. Ἐρά γε ἑνός ἱερέως ἡ διδασκαλία δέν θά ἦτο ἱκανή νά ἐμποδίση τήν ἀπώλειαν τῶσων προβάτων, ἐτοιμῶν νά εἰσέλθωσιν εἰς τήν Χριστιανικήν ποιμήνην; Ἐχομεν τουλάχιστον τήν παρηγορίαν, ὅτι εἰς ἄλλα πολλά χωρία Λινοβαμβάκων γίνεται τό ἀνάπαλιν, πρέπει ὅμως νά λάβωσιν πρόνοιαν οἱ ἀρμόδιοι πρὶν οἱ Δερβῖσοι φανῶσι προνοητικώτεροι ὑπέρμαχοι τοῦ Κορανίου». Βλ. *Στασίνοσ*, 27/8.9.1883.

δεκαετίες του 20ού αιώνα, τη Λουρουτζίνα ως ένα κλασσικό παράδειγμα λινοβαμβακικού χωριού³. Είναι αξιοσημείωτο, ότι ο Χάκκεττ υιοθέτησε, σε βιβλίο που πρωτοεξέδωσε το 1901, την άποψη περί φραγκικής καταγωγής των «Οθωμανών» Λουρουτζιατών⁴, που είχε διατυπώσει για το σύνολο του λινοβαμβακικού πληθυσμού της Κύπρου ο Αμερικανός πρόξενος στο νησί Λουίτζι Πάλμα ντε Τσεσόλα στα τέλη της Τουρκοκρατίας⁵. Βέβαια είναι παρακινδυνευμένο να συνδεθεί η άποψη αυτή με τη γενικότερη πολιτική των Άγγλων στην Κύπρο, αφού είναι γνωστός ο φιλελληνισμός του Χάκκεττ, ωστόσο μπορεί να ειπωθεί, ότι η διαφοροποίηση της καταγωγής των λινοβαμβάκων από τους υπόλοιπους Χριστιανούς του νησιού ευνοούσε τους στόχους των νέων κατακτητών, που δεν επιθυμούσαν περαιτέρω ενδυνάμωση του ελληνικού στοιχείου. Αντίθετα, επεδίωκαν την ενίσχυση της τουρκικής μειονότητας, ώστε να τίθεται τροχοπέδη στο ενωτικό αίτημα των Ελλήνων της Κύπρου, γι' αυτό και δεν επικροτούσαν την εμφάνιση των λινοβαμβάκων ως Χριστιανών, αλλά την ενσωμάτωσή τους στην ευνοούμενη από αυτούς μειονότητα. Η δε διαφοροποίηση

3. John Hackett, *A History of the Orthodox Church of Cyprus*, London 1901, σ. 535. Ιωάννου Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου κατά μετάφρασιν και συμπλήρωσιν Χαριλάου Παπαϊωάννου*, τ. Γ', Πειραιάς 1932, σ. 78· Ronald L.N. Michell, «A Muslim Christian sect in Cyprus», *Nineteenth Century*, LXIII, London 1908, σ. 751-762 (Η μελέτη του Μίτσελ αναδημοσιεύτηκε σε μετάφραση από δύο κυπριακές εφημερίδες του έτους 1908. Βλ. *Φωνή της Κύπρου*, 10/23.5.1908. *Ελευθερία*, 10/23.5.1908, 17/30.5.1908, 24/6.6.1908, 31/13.6.1908, 14/27.6.1908 και 21/4.7.1908 και επαναδημοσιεύτηκε με σχετικά σχόλια πριν από μερικά χρόνια. Βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο λινοβαμβακισμός στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας (1878-1960) και η μελέτη του Μίτσελ», *Πολιτιστική Κύπρος* 3(1997)48-63 και 4(1997)45-52· George Jeffery, *A description of the Historic Monuments of Cyprus*, Nicosia 1918, σ. 204-205· Rupert Gunnis, *Historic Cyprus*, Nicosia 1936, σ. 329-330.

4. «Τό κέντρον τῆς ἀποχρώσεως ταύτης κεῖται ἐν τῷ χωρίῳ Λουρουτζίνα τοῦ διαμερίσματος Κυθρίας τῆς ἐπαρχίας Λευκοσίας. Ὁ πληθυσμός τοῦ χωρίου τούτου ἀνέρχεται εἰς 708, ὧν κατά τήν ἀπογραφὴν τοῦ 1891 ὀγδοήκοντα ἐπτὰ μόνοι εἶναι χριστιανοί, οἱ δέ λοιποὶ εἶναι μέλη τῆς περιέργου ταύτης αἱρέσεως. Ἐκ λατίνων χριστιανῶν ἀρχῆθεν καταγόμενοι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἀπηρνήθησαν τήν πάτριον πίστιν, ἵνα ἀποφύγῃ τόν μοουσουλμανικόν διωγμόν. Νῦν ὑπ' αἰσχύνης ἢ φόβου διστάζουσι νά ἐπιστρέψωσιν εἰς τήν ἀρχαίαν τῶν πίστιν». Βλ. Ιω. Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου*, ό.π., σ. 78-79. Επίσης βλ. J. Hackett, *A History of the Orthodox Church of Cyprus*, ό.π., σ. 535.

5. Louis Palma di Cesnola, *Cyprus, its Ancient Cities, Tombs and Temples*, London 1877, σ. 185.

των Λινοβαμβάκων από τους Έλληνες Ορθόδοξους δημιουργούσε το απαραίτητο υπόβαθρο για να αποτραπεί η ενσωμάτωση τους στην ελληνική πλειοψηφία του νησιού.

Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της απογραφής του 1891, στις αρχές της Αγγλοκρατίας κατοικούσαν στη Λουρουτζίνα, τον δεύτερο μεγαλύτερο σε αριθμό Τουρκοκυπρίων κατοίκων οικισμό της Κύπρου μετά από τη Λεύκα, επτακόσιοι οκτώ κάτοικοι⁶, από τους οποίους, όπως πολύ χαρακτηριστικά σημείωνε ο Χάκκεττ, «ογδοήκοντα επτά μόνον είναι Χριστιανοί, οι δε λοιποί είναι μέλη της περιέργου ταύτης αιρέσεως»⁷. Στην κοινότητα υπήρχαν εκκλησία και παρεκκλήσι αφιερωμένα στους Αγίους Ανδρόνικο και Επιφάνιο, που είχαν ανακαινιστεί το 1856 και το 1864 αντιστοίχως, καθώς και ερείπια αρκετών άλλων εκκλησιών, όπως της Παναγίας της Φιλιδιώτισσας, της Αγίας Αικατερίνης, της Αγίας Μαρίνας και του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, που υπογράμμιζαν το χριστιανικό παρελθόν της⁸. Στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, οι ηγέτες της τουρκικής μειονότητας και το λεγόμενο Μουσουλμανικό Εκπαιδευτικό Συμβούλιο επεδίωξαν, μέσω της παιδείας, να σταθεροποιήσουν τον τουρκισμό στο χωριό και ίδρυσαν, γύρω στα 1887, το πρώτο τουρκικό δημοτικό σχολείο. Οι κάτοικοι, όμως, δεν έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και οι περισσότεροι απέφευγαν να στέλλουν τα παιδιά τους σε αυτό με αποτέλεσμα το σχολείο να υπολειπόμενη για μερικά χρόνια και τελικά να κλείσει το 1896⁹.

Την ίδια περίοδο λειτουργούσε ανάμεσα στα Λύμπια και στη Λουρουτζίνα ελληνικό δημοτικό σχολείο, στο οποίο φοιτούσαν νεαροί μαθητές από τις δύο κοινότητες. Όπως πληροφορούμαστε από σχετικό δημοσίευμα εφημερίδας της Λάρνακας, του έτους 1894, το σχολείο αυτό δεν είχε καμία στήριξη από την προϊσταμένη εκκλησιαστική αρχή, ώστε να επιτελέσει ρόλο επανευαγγελισμού

6. Colonial Office, *Report on the Census of Cyprus taken 6th April 1891*, London 1893, σ. 28.

7. Ιω. Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου*, ό.π., σ. 78.

8. G. Jeffery, *A description of the Historic Monuments of Cyprus*, ό.π., σ. 205, όπου γίνεται αναφορά στις εκκλησίες των Αγίων Ανδρονίκου και Επιφανίου, της Παναγίας και της Αγίας Μαρίνας. Επίσης βλ. R. Gunnis, *Historic Cyprus*, ό.π., σ. 329-330, όπου αναφέρονται οι εκκλησίες των Αγίων Ανδρονίκου, Επιφανίου και Αικατερίνης. Για το σύνολο των εκκλησιών του χωριού βλ. «Λουρουτζίνα», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 9ος, Λευκωσία 1988, σ. 215-217.

9. Κώστα Κύρρη, «Η Τουρκοκυπριακή εκπαίδευση (1850-1905) με αναφορά στην εκπαίδευση της ελληνικής κοινότητας της Κύπρου», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 1(1990)244, 249 και 255.

των Λιναβαμβάκων της Λουρουτζίνας¹⁰. Ας σημειωθεί ότι αμφότερα τα χωριά ανήκαν στην αρχιεπισκοπική περιφέρεια και, σύμφωνα με τον αρθρογράφο της εφημερίδας, ο τότε Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος (1865-1900) όφειλε να μεριμνήσει για την ενίσχυση της λειτουργίας του σχολείου, ώστε να καταστεί δυνατή η επάνοδος των Κρυπτοχριστιανών Λουρουτζιατών στην ελληνική κοινότητα του νησιού¹¹. Παρόμοια επικριτικά σχόλια για την ανυπαρξία πολιτικής στο θέμα των Λινοβαμβάκων εκ μέρους της Εκκλησίας την περίοδο αυτή γράφτηκαν και σε άλλες εφημερίδες. Ενδεικτικά αναφέρεται άρθρο του Φεβρουαρίου του 1895, όπου σημειωνόταν χαρακτηριστικά ότι στη Λουρουτζίνα διαβιούσαν 600 Κρυπτοχριστιανοί, οι οποίοι με σχετική ευκολία θα φανερώνονταν δημόσια ως

---

10. «Μεταξύ Λουρουτζίνας καί Όλυμπίων τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς περιφερείας Λευκωσίας ὑφίσταται ἑλληνική σχολή ἀπό τινῶν ἐτῶν, ἐν ἧ ἑφοίτων ἐξ ἀμφοτέρων τῶν κωμῶν παῖδες. Γνωστόν δ' ὅτι ἐν Λουρουτζίνα ἐπικρατοῦσιν οἱ κοινῶς καλούμενοι λινοβάμβακοι, ἔχοντες θρησκευτικές δοξασίας προσεγγιζούσας πολλῶ μᾶλλον τόν Χριστιανισμόν ἢ τόν Μωαμεθανισμόν, ἤτοι ἐπαμφοτερίζοντες. Οἱ ὀπαδοί τῆς θρησκείας ταύτης λίαν εὐμάλακτοι ὄντες καί ἀμφιβάλλοντες εἰς τὰς πεποιθήσεις των, ὡς ἐκ τῆς ἀγνοίας τῶν διεπόντων τήν κοινωνίαν φιλοσοφικῶν θεσμῶν, εὐχερέστατα ἀκολουθοῦσι τό θρήσκευμα ἐκεῖνο, ὅπερ ἤθελεν ὑποδειχθῆ αὐτοῖς καταλλήλως, ὡς συντελοῦν εἰς τόν ἠθικόν προορισμόν τοῦ ἀνθρώπου. Τό τοιοῦτον μικρόν κατά μικρόν θά ἐπετύγχανεν ἡ μνησθεῖσα σχολή, διά τῆς μορφώσεως καί ἀναπλάσεως νέας γενεᾶς, εἰς ἣν θά ἐνέβαλλε τήν πρὸς τόν Ἐσταυρωμένον λατρείαν καί τήν πρὸς τόν πλησίον ἀγάπην. Ἀλλά δυστυχῶς οὐδεμία ἐλήφθη φροντίς ὑπό τῶν ἀρμοδίων περί τε τῆς οἰκονομικῆς καί ὑλικῆς ἀνεξαρτησίας τῆς σχολῆς ταύτης, περί τῆς διανομῆς εἰς τούς φοιτῶντας παῖδας βιβλίων δωρεάν, καί περί τῆς ἰδρύσεως κεφαλαίου ἀποκλειστικοῦ διά τὰς ἀνάγκας αὐτῆς. Τοιοῦτοτρόπως δέ, οἱ Τοῦρκοι εὐρόντες κατάλληλον εὐκαιρίαν ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν μνησθέντων μέσων, ἴδρυσαν ἐντός τῆς κώμης ἰδίαν σχολήν, ἀναπληρώσαντες πανθ' ὅσα ἡ ἡμετέρα ἐστερεῖτο, ἐν ἧ οἱ φοιτῶντες εὐρίσκουσι τά μέσα τῆς ἐκπαιδεύσεως δωρεάν». Βλ. *Νέον Ἔθνος*, 6/18.5.1894.

11. Ἐγραφε χαρακτηριστικά στο προαναφερθέν άρθρο και τα ακόλουθα: «Τί δύναται ἄρα γε νά εἴπη περί ὑμῶν τῶν ἀρμοδίων, οἵτινες δέν προστρέχετε ἀρωγοί εἰς τούς πεινῶντας τήν θρησκείαν Αὐτοῦ καί διψῶντας τά ἱερά τῶν ἑλληνίδων μουσῶν γράμματα δυστυχεῖς τῆς Λουρουτζίνας κατοίκους; Ἐλπίζομεν ὅτι ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος ἡμῶν ἐν τῇ διακρινούσῃ Αὐτόν ἑλληνοπρεπεῖα οὐδαμῶς θέλει ὀκνήσῃ, συντελῶν εἰς τήν χειραφέτησιν τῆς ρηθείσης σχολῆς, δι' ἧς θέλουσι παραχθῆ πλεῖστα τέκνα τοῦ Ἰησοῦ καί τῆς πατρίδος». Βλ. *Νέον Ἔθνος*, 6/18.5.1894.

Χριστιανοί στην περίπτωση που η Εκκλησία τους προσέγγιζε και τους στήριζε¹². Κάτι τέτοιο, όμως, δεν έγινε, αφού υπήρχε αδιαφορία εκ μέρους των περισσοτέρων Κυπρίων Αρχιερέων για το ζήτημα των Λινοβαμβάκων τους οποίους θεωρούσαν, όπως σημείωνε χαρακτηριστικά ο Μίτσελ, ανέντιμους και ανθρώπους με κακό χαρακτήρα, χωρίς εμπιστοσύνη, έτοιμους να αρνηθούν τα πάντα για να επιβιώσουν¹³. Κάποιες προσπάθειες που είχαν γίνει, όπως των Μητροπολιτών Κυρηνείας Χρύσανθου Ιωαννίδη (1880-1889) και του διαδόχου του Κυρίλλου (1889-1893), στις αρχές και στα τέλη της δεκαετίας του 1880, με θετική κατάληξη τον επανεκχριστιανισμό Λινοβαμβάκων κατοίκων στα χωριά Κάμπος και

---

12. «Λινοβάμβακοι λέγονται παρ' ἡμῖν ἐκεῖνοι, οἵτινες ὀριστικῶς δέν ἀσπάζονται οὔτε τόν Χριστιανισμόν οὔτε τόν Ἰσλαμισμόν. Ἀποδέχονται ἐκάτερα τῶν θρησκευμάτων τούτων. Πράττουσι καί ὡς Χριστιανοί, ἐνεργοῦσι καί ὡς Τοῦρκοι. Ἐνδύονται ἑλληνικῶς καί ὀθωμανικῶς. Προσέρχονται καί εἰς τούς χριστιανικούς ναούς καί εἰς τὰ τζαμιά. Ἐορτάζουσι μετὰ τῶν Χριστιανῶν, ἐορτάζουσι καί μετὰ τῶν Τοῦρκων. Ἐκτελοῦσι τὰς διατάξεις τοῦ θρησκευματος τῶν πρώτων, τηροῦσι δέ καί τὰς τοῦ τῶν δευτέρων. Ὁμιλοῦσιν ἑλληνιστί, καί ὀλίγον - σχεδόν οὐδαμῶς - τουρκιστί... Τῶν Λινοβαμβάκων τούτων ἡ πλειονότης κατοικεῖ εἰς χωρία. Ἐν Πάφῳ, ἐν Ὀλυμπίοις, Λουρουτζίνα καί ἐν ἄλλοις χωρίοις ἀπαντῶσι τόσοι καί τόσοι Λινοβάμβακοι. Ἐν Λουρουτζίνα ἀναβαίνουσι τόν ἀριθμόν 600. Περί τούτων ὄφειλεν ἡ Ἐκκλησία νά φροντίσῃ καί θά ἐπετύγχανεν. Ὡφειλεν ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου διά τῶν σκαπανέων τῆς νά κατηχήσῃ τούς ἀμφιρρέποντας τούτους, τούς μή ἀσπαζομένους καί ἐκ φόβου καί ἐξ αἰσχύνης οὐδένα θρήσκευμα, τούς κλίνοντας μᾶλλον πρός τόν χριστιανισμόν καί μυστικῶς δεχομένους αὐτόν, ὄφειλε, λέγομεν, ἡ Ἐκκλησία νά κηρύξῃ εἰς αὐτούς ὅτι αἱ ἀγκάλαι τοῦ χριστιανισμοῦ τοῖς εἶνε πάντοτε ἀνοικταί, ὅτι ἂν φανερωῶς κηρυχθῶσιν ὑπέρ τῶν δογμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ, τὰ ὁποῖα πιστεύουσιν ἐν τῷ κρυπτῷ, οὐδένα ἔχουν νά φοβηθῶσι, διότι ὑψηλά τῆς ἀνεξιθρησκείας τό σύμβολον πλέον ἀνηρτήθη». Βλ. *Φωνή της Κύπρου*, 17/1.3.1895.

13. Σημειώνει χαρακτηριστικά στην προαναφερθείσα μελέτη του και τα ακόλουθα: «Ἐάν ἐρωτήσεις μετριοπαθῆ τινα Κύπριον, τί φρονεῖ περί τῆς αἵρέσεως, θά ἀπαντήσῃ πράγματι: "Τί δύνασαι νά εἶπῃς περί ἀνθρώπου ὅστις δηλοῖ εἰς μίαν στιγμὴν ὅτι εἶνε Τοῦρκος καί εἰς ἑτέραν ὅτι εἶνε Χριστιανός; Δύνασαι νά δώσῃς πίστιν εἰς τοιοῦτον ἄνθρωπον;" Εἰς τὴν κοινότητα ἀποδίδονται τῷ ὄντι συχνάκις τὰ χεῖριστα τῶν ἐλαττωμάτων. Ὑποδεικνύεται δέ ὅτι οἱ λινοβάμβακοι, καθό τοιοῦτοι, εἶναι πρόσωπα κακοῦ χαρακτῆρος, κλέπται, ψεύσται κτλ». Βλ. Κ. Κοκκινόφτα, «Ο Λινοβαμβακισμός στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας (1878-1960) και η μελέτη του Μίτσελ», *ό.π.*, τ. 3ο, σ. 62.

Βαρίσια¹⁴, δεν είχαν, δυστυχώς, συνέχεια. Οπωσδήποτε, στην περίπτωση της Λουρουτζίνας δεν έγινε καμία ενέργεια, με αποτέλεσμα, όπως αναφέρει ο Χωρεπίσκοπος Σαλαμίνος (1917-1918) και μετέπειτα Μητροπολίτης Κιτίου (1918-1937) Νικόδημος Μυλωνάς σε έκθεσή του στον Αρχιεπίσκοπο Κύριλλο Γ', ακόμη και οι Οθωμανοί Λουρουτζιάτες να θεωρούν τον Σωφρόνιο υπαίτιο για την εξακολούθηση της ύπαρξης του Κρυπτοχριστιανισμού στο χωρίο τους¹⁵.

Στην ίδια έκθεση, ο Νικόδημος πρότεινε την ίδρυση ελληνικού σχολείου στη Λουρουτζίνα, πρόταση που έκανε αποδεκτή ο Κύριλλος, ο οποίος επισκέφθηκε την κοινότητα τον Ιούνιο του 1918¹⁶ και εισέφερε για τον σκοπό αυτό, εκ μέρους της Αρχιεπισκοπής, ποσό δεκαπέντε λιρών, ενώ άλλες δέκα λίρες εξασφαλίστηκαν από την κυβερνητική χορηγία. Αναμενόταν δε να προσφερθεί το υπόλοιπο ποσό για τη λειτουργία του σχολείου από την εκκλησία και τους κατοίκους της κοινότητας,

---

14. Κ. Κοκκινόφτα, «Ο Λινοβαμβακισμός στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας (1878-1960) και η μελέτη του Μίτσελ», *ό.π.*, τ. 3ο, σ. 49-50.

15. Το σχετικό απόσπασμα της εκτενούς έκθεσης του Νικοδήμου Μυλωνά, που φέρει τον τίτλο «Ἐκθεσις τῶν κατὰ τὴν περιοδείαν μου ἀνά τὰ χωρία τῆς Ἀρχιεπισκοπικῆς περιφερείας», είναι το ακόλουθο: «Αὐγούστου 17 [1918]. Λουρουτζίνα. Ἡ γνωστή τραγελαφικὴ ζωὴ τῶν κατοίκων. Οὐδέ σύνορον οὐδέ μεσότοιχον διακρίνει τὰς δύο συνοίκας φυλάς. Ἀναγκαιοτάτη ἡ ἴδρυσις ἐνταῦθα σχολείου ἀρρένων καὶ θηλέων, ἰδίως ἀφ' ὅτου ὁ γνωστός Βέης ᾠκοδόμησεν διὰ τοὺς Μωαμεθανούς τῆς κοινότητος ταύτης σχολεῖα καὶ τζαμίον διὰ νά στερεώσῃ τούτους ἐν τῇ θρησκείᾳ των. Παρομοία ἐνέργεια ἐκ μέρους τῆς Ἀρχῆς ἐν καιρῷ θά ἔσωζε τὰ πράγματα καὶ σήμερον οὐδεὶς ἴσως Μωαμεθανός θά ὑπῆρχεν εἰς τό χωρίον τοῦτο, κατὰ ὁμολογίαν γηραιοῦ Ὀθωμανοῦ ἐκ Λουρουτζίνας, μεμφθέντος ἐνώπιόν μου τόν Ἀρχιεπίσκοπον Σωφρόνιον, πρὸς ὃν ἀποδίδει τὴν ὑπαρξιν σήμερον Ὀθωμανῶν ἐν Λουρουτζίνα. Φρονῶ ἐν τούτοις, ὅτι καὶ σήμερον ἀκόμη δέν εἶνε ἀνωφελὴς ἡ ὑπαρξις Ἑλληνικοῦ Σχολείου, εἰς ὃ ἀσφαλῶς πλέον τῶν 30 Ὀθωμανοπαίδων θά φοιτῶσι...». Βλ. Ἀρχεῖο Ἱεράς Αρχιεπισκοπῆς Κύπρου, *Αρχεῖον Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυρίλλου Γ' . Βιβλίον Κ' , αρ. 23.*

16. «Ὁ Μακαριώτατος μετέβη τῷ παρελθόντι Σαββάτῳ εἰς Λουρουτζίναν, ὅπως ἐργασθῆ διὰ τὴν ἴδρυσιν ἐν αὐτῇ ἑλληνικοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Οἱ κάτοικοι ὡς γνωστόν εἶναι λινοβάμβακοι. Ἐκεῖθεν ἐπανέκαμψεν ἡ Α. Μακαριότης προχθὲς Δευτέραν». Βλ. *Πατρίς*, 20/3.7.1918.

έτσι ώστε να ανοίξει τις πύλες του τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους¹⁷. Ωστόσο, δεν υπάρχει καμία μαρτυρία ότι ο Κύριλλος, με την ίδρυση του σχολείου, εκτός από τη μόρφωση των Χριστιανών κατοίκων του χωριού, επεδίωκε και τον επανεκχριστιανισμό των Λινοβαμβάκων. Γι' αυτό και σε σχετικό άρθρο, που γράφτηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1920, λίγο μετά τη δολοφονία του ιερέα της Λουρουτζίνας, για την οποία θα γίνει λόγος στη συνέχεια, ο Κύριλλος επεκρινόταν οξύτερα τόσο για την αδιαφορία του να μεριμνήσει κατά τρόπο ουσιαστικό για την επάνοδο των κατοίκων της στη Χριστιανική πίστη, όσο και για τη μη αντικατάσταση του δολοφονηθέντος από άλλον ιερέα¹⁸.

17. «Εἰς Λουρουτζίναν ὑπεδέχθησαν τόν Μακαριώτατον οἱ κάτοικοι μετά πολλῆς εὐλαβείας. Εἰς τό χωρίον τοῦτο μετέβη ὁ Μ. Ἀρχιεπίσκοπος ἐπί τῷ σκοπῷ ἰδρύσεως σχολείου. Ἀναπτύξας δ' εἰς τούς κατοίκους τήν σημασίαν τοιαύτης πράξεως εὔρεν αὐτούς προθυμοτάτους. Ἀπεφασίσθη δ' ὅπως ἀρχίση ἀμέσως ἡ ἴδρυσις σχολικοῦ κτιρίου, οὕτως ὥστε τό σχολεῖον νά ἀρχίση νά λειτουργῇ ἀπό τοῦ προσεχοῦς Σεπτεμβρίου. Κατάλληλος χῶρος ἐξηυρέθη, εἰς τόν ὁποῖον ἤρξαντο ἤδη νά μεταφέρωσι τά ἀπαιτούμενα ὑλικά. Διά δέ τήν ἀπαιτηθησομένην δαπάνην θά εἰσφέρωσι 15 μὲν λίρας ἡ Ἀρχιεπισκοπή, 10 λίρας ἡ Κυβέρνησις, ἕτερον ποσόν ἡ ἐκκλησία τοῦ χωρίου καί τά ὑπόλοιπα θά συμπληρωθῶσι διά συνδρομῶν μεταξύ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου καί ἄλλων, ὅσοι ἤθελον δειχθῆ πρόθυμοι διά τόν ἄνω ἀγαθόν σκοπόν». Βλ. *Ελευθερία*, 23/6.7.1918. Επίσης βλ. «Χρονικά», *Απόστολος Βαρνάβας* 1(1918-1919)30-31. Επιβεβαίωση για την εισφορά της αποικιοκρατικής Κυβέρνησης για τη λειτουργία σχολείου στη Λουρουτζίνα έχουμε από επιστολή ημερομηνίας 24/6 Φεβρουαρίου 1918 του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυρίλλου Γ' προς τον Επόπτη της Παιδείας Κάνον Νιούχαμ, που διαφυλάσσεται στο Αρχείο Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Αρχεῖον Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυρίλλου Γ' Βιβλίον ΚΗ'*, αρ. 198β.

18. «Ἡ Ἐκκλησία ὠλιγόρησεν ἀπιστεῦτως καί ἐξακολουθεῖ ὀλιγοροῦσα. Ὑπάρχουν πλάσματα ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ, τό ὁποῖον κατοικεῖται ὑπό μιγάδων (Λινοβαμβάκων), δεόμενα θρησκευτικῆς ἐνισχύσεως καί καταλλήλου διαφωτισμοῦ, δεόμενα ὑλικῆς καί ἠθικῆς ἀγωγῆς. Μετά τόν τραγικόν φόνον τοῦ ἱερέως τοῦ χωρίου, ὁ ὁποῖος διεπράχθη διά λόγους φυλετικούς, ὑπάρχει εἰς μόνον νεαρός διάκονος. Διατί νά μὴν ὑπάρχη καί εἷς ἱερεὺς διά νά δύνανται ἀμφοτέροι νά ἀλληλοβοηθῶνται καί ἐπαρκοῦν εἰς τά τόσα καθήκοντά των». Βλ. *Ελευθερία*, 5.8.1925. Σε ἄλλο ἀρθρο της, η ἴδια εφημερίδα αναφέρει και τα εξής: «Καθά γράφουσι ἡμῖν ἐκ Λουρουτζίνας, οἱ Χριστιανοὶ κάτοικοι τῆς κοινότητος ταύτης, ἀπό τῆς πρό μηνῶν δολοφονίας τοῦ ἱερέως των, στεροῦνται τακτικοῦ ἱερέως... Ὁ γράφων μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου ἀπετάθησαν εἰς τήν Α.Μ. τόν Ἀρχιεπίσκοπον ζητοῦντες, ὅπως διορισθῆ εἰς τό χωρίον των ἱερεὺς, μέχρι σήμερον ὅμως ἡ ἐπιθυμία των δέν ἰκανοποιήθη». Βλ. *Ελευθερία*, 10.1.1925.

Η αδιαφορία της επίσημης Εκκλησίας στο ζήτημα των Λινοβαμβάκων, στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, συνέτεινε ώστε οι κάτοικοι της Λουρουτζίνας να εξακολουθήσουν να βιώνουν τη διπλή υπόστασή τους καθόλη αυτή την περίοδο. Το φαινόμενο δεν διέφυγε της προσοχής δημοσιογράφων της εποχής, όπως ανωνύμου αρθρογράφου εφημερίδας, που το κατέγραψε σε κείμενό του, τον Νοέμβριο του 1906¹⁹. Όπως διαπιστώνουμε από επιστολή διαμαρτυρίας Οθωμανού Λουρουτζιάτη σε ελληνική εφημερίδα της Λευκωσίας, εναντίον της απόφασης του Ίταρέ να υιοθετήσει τη γνώμη του Καδή και να απαγορεύσει την παραχώρηση άδειας πώλησης οινοπνευματωδών ποτών σε αυτόν, ορισμένοι από τους κατοίκους της κοινότητας θεωρούσαν τους εαυτούς τους «αιρετικούς Χριστιανούς και δήλωναν ότι κατανάλωναν οινοπνευματώδη με την ίδια συχνότητα, όπως και οι Χριστιανοί κάτοικοι της Κύπρου²⁰. Είναι αξιοσημείωτο, ότι παρόμοιες μαρτυρίες για τις διατροφικές συνήθειες των Οθωμανών

19. «Ἡ Λουρουτζίνα εἶναι μικρόν χωρίον ἀναπαυόμενον ἀνάμεσα εἰς λευκοὺς καὶ κατάξηρους λόφους. Οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου αὐτοῦ, λάτρεις ἐξίσου τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Μωάμεθ, εἶναι φανατικοὶ ὀπαδοὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Κορανίου. Τό παιδί γεννώμενον θά βαπτισθῆ, ἀλλὰ καὶ θά περιτμηθῆ. Ὁ Μεχμέτης φέρει καὶ τό χριστιανικόν του ὄνομα, λέγεται Γιάννης ἢ Μιχαήλης. Ὅλα αὐτὰ συμβαίνουν, ἀγαπητέ ἀναγνώστα, ἐν ὀνόματι τοῦ Ἀλλάχ καὶ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μὴ τολμῆσης νά ἐμβαθύνῃς εἰς τούς λόγους τῆς θρησκευτικῆς αὐτῆς δοξασίας. Γνώριζε μόνον ὅτι ἡ χανούμισσα, ἡ ὁποία τόσον ἐπιμελῶς κρύβεται εἰς τό σινδόνι της, εἶναι φανατικὴ λάτρης τοῦ Χριστοῦ». Βλ. *Ελευθερία*, 11/24.11.1906.

20. Η επιστολή αυτή έχει ως ακολούθως: «Καθ' ἣν ἡμέραν συνεδρίαζεν ἐν Λευκωσί α τό Ἰταρέ Συμβούλιον πρὸς χορηγίαν ἀδειῶν διὰ τὴν πώλησιν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν, δύο κάτοικοι τοῦ χωρίου τούτου, ὧν ὁ εἷς εἶναι ὁ ὑποφαινόμενος, ἀπηθύναμεν αἴτησιν πρὸς αὐτό, ἵνα χορηγηθῆ καὶ εἰς ἡμᾶς τοιαύτη ἄδεια. Τό Ἰταρέ, ὅμως, ἠρνήθη νά χορηγήσῃ ἡμῖν ἄδειαν, διότι, καθά ἐκ καλῆς πηγῆς ἐπληροφορήθημεν, ὁ παρακαθήμενος ἐν τῷ Συμβουλίῳ τούτῳ Καδῆς τῶν Ὀθωμανῶν ἤγειρεν ἔνστασιν εἰπὼν ὅτι ἀπαγορεύεται κατὰ τόν θρησκευτικόν τῶν ὀθωμανῶν νόμον ἡ πώλησις οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν ὑπὸ ὀπαδῶν τοῦ Κορανίου. Ἀλλ' ὁ Καδῆς ἀγνοεῖ φαίνεται ὅτι ἐν τῷ ἡμετέρῳ χωρίῳ ἐχορηγήθη τοιαύτη ἄδεια εἰς ὀθωμανόν καὶ ὅτι οἱ ὀθωμανοὶ καὶ ἐδῶ καὶ εἰς ἄλλα χωρία κάμνουσι χρῆσιν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν ὄχι ὀλιγώτερον τῶν Χριστιανῶν. Ἄλλως ἡμεῖς οἱ ὑποβαλόντες αἴτησιν πρὸς λήψιν ἀδείας διὰ πώλησιν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν διαμαρτυρόμεθα ὅτι ὑπαγόμεθα ὑπὸ τό σκῆπτρον τοῦ Καδῆ, δηλοῦμεν δέ διὰ τοῦ ἐπισημοτέρου τρόπου, ὅτι εἴμεθα χριστιανοὶ αἵρετικοί, ὡς πολὺ ὀρθῶς ἐδημοσίευσεν ἐν σχετικῇ πραγματείᾳ του ὁ λόγιος Διοικητῆς Λεμεσοῦ κ. Μίτσελ, τοῦτο δέ θά καταστήσωμεν βραδύτερον γνωστόν καὶ εἰς τό Ἰταρέ Συμβούλιον καὶ ὅπου δεῖ. Χ.Σ.Κ.». Βλ. *Ελευθερία*, 14/27.2.1909.

Λουρουτζιατών που δεν διέφεραν σε τίποτε από αυτές των Χριστιανών συμπατριωτών τους διασώζονται και στα μεταγενέστερα χρόνια, τουλάχιστον μέχρι και τη δεκαετία του 1940²¹.

Τελικά, στις αρχές της δεκαετίας του 1920 εγκαταστάθηκε στην κοινότητα ο φανατικός νεοφερμένος δάσκαλος Ρατζή εφένδης²², ο οποίος προσπάθησε να εκτουρκίσει τους εναπομείναντες Λινοβάμβακους. Ο Ρατζή εφένδης, από τότε που ανέλαβε τη διεύθυνση του τουρκικού σχολείου, το οποίο στο μεταξύ είχε επαναλειτουργήσει ως σχολείο - τζαμί με δαπάνες ενός πλούσιου Τούρκου της Λευκωσίας²³, αφού ενέσπειρε στους μαθητές του την αποστροφή για τη χριστιανική πίστη και τα ιερά σύμβολά της, πρωτοστάτησε στη δημιουργία διενέξεων ανάμεσα στα παιδιά, που φοιτούσαν στο σχολείο του, και στα χριστιανόπαιδα²⁴. Αποκορύφωμα της δράσης του ήταν οι σοβαρές ζημιές, που οι νεαροί μαθητές του προξένησαν, στις αρχές Μαΐου 1924, στο παρεκκλήσι του Αγίου Επιφανίου και η καταστροφή πολλών από τις εικόνες του, γεγονός το οποίο

---

21. Μενέλαου Χριστοδούλου, «Περί των Λινοβαμβάκων», στον τόμο: *Συμπόσιον Λαογραφίας του περιοδικού «Λαογραφική Κύπρος»*, Λευκωσία 1972, σ. 108· Κώστα Κύρρη, *Κύπρος, Τουρκία και Ελληνισμός. Θεσμοί, δομές, σχέσεις, προβλήματα*, Λευκωσία 1980, σ. 238-239· Παρασκευά Σαμάρα, *Η ελληνική καταγωγή των Τουρκοκυπρίων*, Αθήνα 1987, σ. 32-33.

22. Μαρτυρία του εγγονού του παπά Χαράλαμπου Μιχαηλίδη, Ηλία Νικολάου (Μάρτιος 2001). Το όνομα του Ρατζή εφένδη αναφέρεται από τον Π. Σαμάρα, *Η ελληνική καταγωγή των Τουρκοκυπρίων*, ό.π., σ. 30-32.

23. G. Jeffery, *A description of the Historic Monuments of Cyprus*, ό.π., σ. 205· Πέτρου Στυλιανού, *Το κίνημα του Οκτώβρη του 1931 στην Κύπρο*, Λευκωσία 1984, σ. 178, όπου αναφέρεται λανθασμένα ότι η ανέγερση του σχολείου - τζαμιού έγινε στα τέλη της δεκαετίας του 1920. Το σχολείο, όμως, υπήρχε από τα τέλη της δεκαετίας του 1910, αφού ο Νικόδημος Μυλωνάς κάνει στην προαναφερθείσα έκθεσή του σχετική αναφορά σε αυτό.

24. Για το επεισόδιο αυτό επίσης βλ. Π. Σαμάρα, *Η ελληνική καταγωγή των Τουρκοκυπρίων*, ό.π., σ. 31, όπου καταγράφεται η μαρτυρία του Βάσου Παπαμιχαήλ, κατοίκου τότε της Λουρουτζίνας. Την ανάμιξη του νεοφερμένου Ρατζή εφένδη στις φυλετικές ταραχές στο χωριό διασώζει και ο ποιητάρης Μιχαήλ Χαραλάμπους Άζινος. Βλ. Κώστα Γιαγκουλλή, *Corpus Κυπριακών Διαλεκτικών Ποιητικών Κειμένων*, τ. Α΄, Λευκωσία 1998, σ. 299.

δυσaráεστησε τους περισσότερους από τους «Οθωμανούς» Λουρουτζιάτες²⁵.

Στο μεταξύ, ο ιερέας της κοινότητας παπά Χαράλαμπος ενημέρωσε τον Αρχιεπίσκοπο Κύριλλο Γ΄ για την εξέλιξη αυτή, με αποτέλεσμα ο τελευταίος, με επιστολή του ημερομηνίας 19 Μαΐου 1924, να ζητήσει την παρέμβαση των αστυνομικών αρχών²⁶. Ο Άγγλος Αρχιαστυνόμος του νησιού διαβεβαίωσε τότε τον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο, ότι είχε δώσει σχετικές οδηγίες και η κατάσταση ήταν υπό έλεγχο²⁷. Αρθρογράφος, όμως, εφημερίδας της εποχής σε κείμενό του, που δημοσιεύτηκε ένα χρόνο αργότερα, κατηγορήσε την αποικιοκρατική Κυβέρνηση, ότι στην πραγματικότητα είχε ολιγωρήσει και δεν έλαβε τα αναγκαία μέτρα για

25. «Πρό τινων ἡμερῶν, εἰς τό ἔξωθι τοῦ χωρίου Λουρουτζίνας ἑλληνικόν παρεκκλήσιον εἰσηλθον ἄγνωστοι καί ἔθραυσαν τάς ἐν αὐτῷ εἰκόνας... Ἡ πιθανωτέρα ὑπόψια διά τό ἔγκλημα ἀποδίδεται εἰς Τουρκόπαιδας μαθητάς τοῦ ἐν Λουρουτζίνα τουρκικοῦ σχολείου, οἱ ὅποιοι ἀπό τινος λαμβάνουν ἀρκετά φανατικήν μόρφωσιν, προκαλέσασαν ἐπικρίσεις καί ὑπ' αὐτῶν τῶν Τούρκων τῆς Λουρουτζίνας». Βλ. *Ελευθερία*, 14.5.1924. Αναφορά στο ἴδιο γεγονός γίνεται και σε μεταγενέστερα δημοσιεύματα εφημερίδων της εποχής: «Ἀπό τινος εἰς τήν Λουρουτζίναν διενηργεῖτο συστηματική προπαγάνδα καί φανατική διδασκαλία εἰς τό νά κρατήσῃ τούς ἐκεῖ Μωαμεθανούς, πολλοί τῶν ὁποίων ἦσαν πρότερον Χριστιανοί, εἰς τήν μωαμεθανικήν θρησκείαν. Ἡ φανατική αὕτη διδασκαλία ὑπερέβη τά προσήκοντα ὅρια. Δι' αὐτό ἐσημειώθησαν κατ' ἀρχάς μερικά ἔκτροπα, ὡς ἐνδείξεις ἀσεβείας καί ὕβρεως τῶν μαθητῶν τοῦ τουρκικοῦ σχολείου πρὸς τήν Χριστιανικήν Ἐκκλησίαν, καί ἄλλα, καί ἐνεφανίσθησαν κατόπιν ὑπό σοβαρωτέραν μορφήν, μέχρις ὅτου κατέληξαν εἰς τόν φόνον τοῦ ἱερέως». Βλ. *Ελευθερία*, 12.11.1924. Επίσης βλ. «Εκκλησία Κύπρου», *Πάνταινος* 16(1924)751. Είναι αξιοσημείωτο, ὅτι ο κυρίως ναός της κοινότητας, που ἦταν αφιερωμένος στον Ἅγιο Ἀνδρόνικο, καταστράφηκε ἀρκετά χρόνια αργότερα, το 1958, ἐπίσης ἀπό τους Μουσουλμάνους κατοίκους του χωριού, σε μια περίοδο ἔξαρσης των διακοινοτικῶν ταραχῶν: «Ὁ Χριστιανικός ναός τοῦ χωρίου Λουρουτζίνα τῆς ἐπαρχίας Λάρνακος κατεστράφη ἐκ πυρκαϊᾶς χθές τήν πρωΐαν. Ἐσημειώθησαν ἐπίσης τρεῖς ἀπόπειραι ἐμπρησμοῦ ἑλληνικῶν οἰκιῶν τοῦ χωρίου». Βλ. *Τηλέγραφος*, 4.8.1958. Επίσης βλ. *Φιλελεύθερος*, 5.8.1958· *Ελευθερία*, 5.8.1958· *Ἔθνος*, 5.8.1958.

26. Ἀρχεῖο Ἱεράς Αρχιεπισκοπῆς Κύπρου, *Αρχεῖον Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου Γ΄ (1916-1933)*. Βιβλίον ΜΣΤ΄, Μέρος Α΄, αρ. 191. Ἡ επιστολή του Κυρίλλου δημοσιεύεται στη συνέχεια της εργασίας μας. Βλ. *Ἐγγραφα και Δημοσιεύματα* 1.

27. Ἀρχεῖο Ἱεράς Αρχιεπισκοπῆς Κύπρου, *Αρχεῖον Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου Γ΄ (1916-1933)*. Βιβλίον ΜΣΤ΄, Μέρος Α΄, αρ. 192. Ἡ επιστολή του Ἄγγλου Αρχιαστυνόμου δημοσιεύεται στη συνέχεια της εργασίας μας. Βλ. *Ἐγγραφα και Δημοσιεύματα* 2.

την αποφόρτιση της τεταμένης κατάστασης²⁸. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Κύριλλος αναφέρει στην επιστολή του, ότι ο θρησκευτικός φανατισμός, όπως τον είχε πληροφορήσει ο παπά Χαράλαμπος, οφειλόταν στη δράση του Χότζα της κοινότητας. Προφανώς, εννοούσε τον Ρατζή εφένδη, αφού «χότζας» στα τούρκικα σημαίνει δάσκαλος.

Η όλη κατάσταση που είχε δημιουργηθεί συνέτεινε ώστε σταδιακά οι Λινοβάμβακοι κάτοικοι του χωριού να διακόψουν τις πνευματικές σχέσεις τους με τον ιερέα της κοινότητας και να σταματήσουν να βαπτίζουν τα μικρά παιδιά τους. Ο παπά Χαράλαμπος προσπάθησε να τους επαναφέρει στις παλιές τους συνήθειες, ενέργεια όμως που εξαγρίωσε τους φανατικούς, οι οποίοι, ένα βράδυ, τον λιθοβόλησαν και τον κτύπησαν²⁹. Φαίνεται, όμως, ότι ο ιερέας συνέχισε την εκκλησιαστική του δράση και για τον λόγο αυτό αποφασίστηκε η δολοφονία του, ώστε οι φανατικοί να απαλλαγούν από κάθε εμπόδιο στην υλοποίηση του σχεδίου τους για πλήρη εκτουρκισμό της κοινότητας.

Ο παπά Χαράλαμπος Μιχαηλίδης γεννήθηκε το 1862, στη Λουρουτζίνα και νυμφεύτηκε σε νεαρή ηλικία τη θυγατέρα του προηγούμενου ιερέα του χωριού παπά Κυριάκου, Μαργαρού, με την οποία απέκτησε τρεις κόρες, την Ελένη, τη Δέσποινα και τη Σοφία. Η σύζυγός του, όμως, απεβίωσε πολύ νέα, το 1904, αφήνοντας στον παπά Χαράλαμπο, ο οποίος στο μεταξύ είχε ιερωθεί το 1894, την ευθύνη της ανατροφής και της αποκατάστασης των παιδιών τους. Ο ταπεινός ιερέας αποδείχτηκε φιλόστοργος πατέρας και μέσα στις πολύ δύσκολες συνθήκες της εποχής κατάφερε να μεγαλώσει τα παιδιά του, που δημιούργησαν αργότερα τις δικές τους οικογένειες. Δυστυχώς μία από τις θυγατέρες του απεβίωσε σε νεαρή ηλικία, αφήνοντας τέσσερα μικρά παιδιά ορφανά, γεγονός που του

28. «'Αλλά καί ἡ πολιτεία ὠλιγόρησεν. Ἡ ἐδρεύουσα ἐκεῖ ἀστυνομική δύναμις ἔπρεπε νά ἐνισχυθῆ περισσότερο, ὁ ὑπαξιωματικός δέ ἔδει νά μὴν εἶναι πάντοτε καί κατά κανόνα ἐκ τοῦ ἑνός στοιχείου, ὅπως συμβαίνει τώρα ἀπό ἐτῶν». Βλ. *Ελευθερία*, 5.8.1925.

29. Μαρτυρία του εγγονού του Ηλία Νικολάου (Μάρτιος 2001).

προξένησε μεγάλη θλίψη³⁰.

Από διάφορες αναφορές της εποχής πληροφορούμαστε ότι ο παπά Χαράλαμπος ήταν άνθρωπος φιλόξενος, εργατικός και φιλεύσπλαχνος και μεριμνούσε για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των συγχωριανών του, ανεξαρτήτως καταγωγής και θρησκείας. Για τον σκοπό αυτό είχε προσφέρει έκταση ιδιοκτητής γης του στο Γεωργικό Τμήμα, ώστε να δημιουργηθεί πρότυπος αμπελώνας, από τον οποίο να καθοδηγούνται οι κάτοικοι των χωριών της περιοχής στις γεωργικές τους ασχολίες³¹. Στις αρχές της δεκαετίας του 1920, οπότε τοποθετείται η έναρξη της συστηματικής δράσης του Ρατζή εφένδη, ο παπά Χαράλαμπος συνήθιζε να διανυκτερεύει στο χωράφι του, που βρισκόταν λίγο έξω από το χωριό. Στον χώρο αυτό έγινε η δολοφονία του με αξίνη, το βράδυ της 24ης

30. Αρκετά από τα βιογραφικά του στοιχεία αναφέρονται σε δύο ποιητάρικα άσματα της εποχής, του Χαράλαμπου Μιχαήλ Άζινου και των Ιωάννη Κυριακόπουλου και Αγαθοκλή Χατζηχριστοδούλου, και διευκρινίστηκαν από μαρτυρία του εγγονού του Ηλία Νικολάου (Μάρτιος 2001). Βλ. Κ. Γιαγκουλλή, *Corpus*, ό.π., τ. Α΄, Λευκωσία 1999, σ. 297-302 και τ. Δ΄, Λευκωσία 2001, σ. 285-300. Στο πρώτο όμως από αυτά, που φαίνεται και πιο αξιόπιστο, αφού δηλώνεται η επί τόπου συλλογή πληροφοριών, αναφέρεται ως έτος γεννήσεως του το 1862, ενώ στο δεύτερο σημειώνεται ότι δολοφονήθηκε σε ηλικία πενήντα οκτώ ετών, δηλαδή γεννήθηκε στα 1866. Για τη ζωή του βλ. Αριστείδη Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 2005⁵, σ. 273-274. Για τον παπά Χαράλαμπο Μιχαηλίδη δημοσιεύσαμε παλαιότερα δύο σύντομα εκλαϊκευτικά βιογραφικά σημειώματα. Βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο παπά Χαράλαμπος Μιχαηλίδης, ένας ιερομάρτυρας κληρικός από τη Λουρουτζίνα», *Ορθόδοξη Μαρτυρία* 40(1993)62-67. Του ιδίου, «Ο παπά Χαράλαμπος Μιχαηλίδης», *Πολίτης*, 15.7.2001.

31. Σχετική αναφορά για τη δραστηριότητά του αυτή γίνεται σε μεταγενέστερο δημοσίευμα εφημερίδας της εποχής, που αναφέρεται στον τραγικό θάνατό του: «Ο παπᾶ Χαράλαμπος Μιχαηλίδης, ὅστις τόσον ἀγρίως ἐφονεύθη εἰς Λουρουτζίναν, ἦτο τύπος ἀγαθωτάτου ἀνθρώπου, λευῖτου εὐσεβεστάτου καὶ γεωργοῦ προοδευτικωτάτου, προθυμότατα παραχωρήσας μέρος τῶν κτημάτων του πρὸς σχηματισμὸν ὑπὸ τοῦ Γεωργικοῦ Τμήματος προτύπου ἀμπελῶνος». Βλ. *Κυπριακός Φύλαξ*, 31.9.1924. Σε έγγραφο που διασώθηκε στο Κρατικό Αρχεῖο Κύπρου γίνεται αναφορά σε επιστολή του «ιδιοκτήτη πρότυπου αμπελώνα», παπά Χαράλαμπου Μιχαηλίδη, την οποία ἔστειλε στην εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου*, τον Απρίλιο του 1923, με θέμα τα ἀρίστα αποτελέσματα που ἀποφέρει ἡ ἀμπελοκαλλιέργεια, ὅταν γίνεται με σύγχρονες μεθόδους. Βλ. Κρατικό Αρχεῖο Κύπρου, SA1/ 1082/ 1920, σ. 46. Η επιστολή αυτή, ὁμως, δὲν εντοπίστηκε στη *Φωνή της Κύπρου*, οὔτε και σε ἄλλες εφημερίδες της περιόδου.

Σεπτεμβρίου 1924, ενώ κοιμόταν³².

Τη διαλεύκανση της δολοφονίας ανέλαβε ο αστυνόμος Τήλλυρος, ο οποίος απέκλεισε αμέσως το ενδεχόμενο της ληστείας και επικέντρωσε τις έρευνές του στη δράση των φανατικών και στο φυλετικό μίσος, που είχαν καλλιεργήσει³³. Σε σύντομο χρονικό διάστημα, συνελήφθησαν ως ένοχοι τα αδέλφια Μουσταφάς Μπαϊράμ Μπαττά και Γιουσούφ Μπαϊράμ Μπουρουντή, καθώς και ο Οσμάν Χασάν Καραολή, όλοι κάτοικοι Λουρουτζίνας. Στο δικαστήριο, όμως, ο τελευταίος παρουσιάστηκε ως μάρτυρας κατηγορίας, αφού η αστυνομία τον θεώρησε «συνένοχο μάρτυρα», ώστε να καταθέσει εναντίον των δύο πρώτων³⁴. Όπως ανέφερε, τη δολοφονία διέπραξαν οι δύο αδελφοί, ενώ ο ίδιος τους είχε συνοδεύσει στον τόπο του εγκλήματος και παρίστατο σε αυτήν, μετά από απειλές

---

32. «Κατά τήν νύκτα τῆς παρελθούσης Τετάρτης εὐρέθη φονευμένος, εἰς τὰ παρά τόν δρόμον Λάρνακος κτήματά του, ὁ χρηστός καί εὐσεβῆς ἱερεὺς Λουρουτζίνας παπᾶ Χαράλαμπος Μιχαηλίδης. Ὁ αἰδίδιμος παπᾶ Χαράλαμπος διεκρίνεται διὰ τόν ὑπέρ τῆς θρησκείας καί πατρίδος ζῆλον του καί τὰ ὑπέρ τῆς παιδείας ἀγαθά του αἰσθήματα, καί διὰ τοῦτο βαθεῖαν τό γεγονός ἐνεποίησε θλίψιν εἰς τήν Λουρουτζίναν καί τὰ περίχωρα, ὡς καί εἰς ἅπαντας τοὺς γνωρίσαντας τόν καλόν καί ἀγαθόν λευῖτην». Βλ. *Φωνή της Κύπρου*, 27.9.1924. Επίσης βλ. *Ελευθερία*, 27.9.1924, όπου αναφέρεται ὅτι ὁ θάνατός του προήλθε ἀπό κτύπημα με ἀξίνη.

33. «Μεγάλη ἀστυνομική δύναμις ὑπό τήν ἀρχηγία τοῦ ἀστυνόμου Λευκωσίας κ. Τηλλύρου μετέβη ἐπί τόπου, κατά τήν Πέμπτη, πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν συγερῶν καί ἀνοσίων φονέων». Βλ. *Φωνή της Κύπρου*, 27.9.1924. Επίσης βλ. *Φωνή της Κύπρου*, 4.10.1924. Ὅπως σημείωνε εφημερίδα τῆς ἐποχῆς, «τό ἔγκλημα διεπράχθη διὰ λόγους φυλετικούς καί οὐχί διὰ ληστείαν». Βλ. *Ελευθερία*, 15.10.1924.

34. «Διὰ νά ἀποδειχθῇ ἡ ἐνοχή [τῶν φονέων] ἐδέησε νά μείνη ἀτιμώρητος ὁ εἷς τῶν συνενόχων διὰ νά παρουσιασθῇ ὡς μάρτυς τῆς κατηγορίας». Βλ. *Ελευθερία*, 12.11.1924. Στό Κρατικό Ἀρχεῖο διασώθηκε ὁ φάκελος τῆς δίκης, ὁ ὁποῖος περιέχει πολλά σχετικά στοιχεῖα, που αναφέρονται καί στον κυπριακό τύπο τῆς ἐποχῆς. Βλ. Κρατικό Ἀρχεῖο Κύπρου, SA1/ 1088/ 1924, σ. 1-85.

που είχαν διατυπώσει οι φονείς εναντίον του³⁵.

Από τα πρακτικά της δίκης και τα δημοσιεύματα των εφημερίδων της εποχής αντλούμε πολύτιμες πληροφορίες για τον ρόλο που διαδραμάτιζε ο παπά Χαράλαμπος στη μυστική πνευματική ζωή των Λινοβαμβάκων κατοίκων του χωριού. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ένας από τους συλληφθέντες, ο Μουσταφάς Μπαϊράμ Μπαττά υπέδειξε τον «συνένοχο μάρτυρα», Οσμάν Καραολή, ως τον δολοφόνο, και ανέφερε ότι ο τελευταίος πρόβαλε ως λόγο εκτέλεσης του ιερέα το ενδιαφέρον του τελευταίου να συνεχίσουν οι Λινοβάμβακοι να βαπτίζουν τα παιδιά τους³⁶.

Τη δίκη των δολοφόνων του παπά Χαράλαμπου παρακολούθησαν με ιδιαίτερο ενδιαφέρον αρκετοί δημοσιογράφοι, οι οποίοι ενημέρωναν τους αναγνώστες των εφημερίδων τους με εκτενή και μακροσκελή άρθρα για την εξέλιξή της. Κοινό συμπέρασμα των περισσοτέρων ήταν, ότι τα κύρια ελατήρια του φόνου ήταν ο θρησκευτικός φανατισμός³⁷. Αποτέλεσμα ήταν να προκληθεί γενική συγκίνηση για τη δολοφονία ενός αγαθού κατά γενική ομολογία ιερέα, που αποτυπώθηκε, όπως έχει αναφερθεί, σε δύο ποιητάρικα άσματα, τα οποία κυκλοφόρησαν το ίδιο έτος: ένα από τον Χαράλαμπο Μιχαήλ Άζινο και ένα από

---

35. «Ὡς πρῶτος μάρτυς προσήχθη ὁ Ὅσμάν Χασάν Καραολῆ, ὅστις κατέθεσεν, ὅτι κατὰ τὴν νύχτα τοῦ ἐγκλήματος οἱ κατηγορούμενοι ἦλθον εἰς τὸν κῆπον του, ὅπου ἐκοιμᾶτο, καὶ τὸν ἐκάλεσαν νὰ μεταβῆ μετ' αὐτῶν, ὅπως φονεύσωσιν τὸν ἱερέα. Ἐπὶ τῇ ἀρνήσει του τὸν ἠπειλήσαν διὰ μαχαίρας καὶ τότε ἠναγκάσθη νὰ μεταβῆ μετ' αὐτῶν εἰς τὸν κῆπον, ὅπου ἐκοιμᾶτο ὁ ἱερεὺς ἐπὶ τινος καναπέ. Τότε, ὁ μὲν μάρτυς ἐκράτη τὸν ἱερέα ἀπὸ τοὺς πόδας, ὁ κατηγορούμενος Γιουσούφ Βαϊράμ τὸν ἐκάλυπεν διὰ σινδόνης καὶ τὸν ἐπίεζεν εἰς τὸ στήθος, ὁ δὲ κατηγορούμενος Μουσταφᾶ Βαϊράμ κατέφευγεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἱερέως τέσσερα ἄλλεπάλληλα κτυπήματα δι' ἀξίνης καὶ τὸν ἀφῆκεν ἄπνουν». Βλ. *Ελευθερία*, 18.10.1924. Ἡ ἴδια αναφορά γίνεται καὶ στὴν κατάθεση τοῦ Οσμάν Χασάν Καραολῆ. Βλ. Κρατικό Ἀρχεῖο Κύπρου, SA1/ 1088/ 1924, σ. 55-56.

36. Σημείωνε χαρακτηριστικά εφημερίδα της εποχής τα ακόλουθα: «Ὁ ἕτερος τῶν καταδικασθέντων εἰς τὴν κατάθεσίν του εἶπεν, ὅτι ὁ συνένοχος μάρτυς τὸν ἐκάλεσε νὰ φονεύσουν τὸν ἱερέα, διότι πρό τινος τὸν εἶχεν ἀκούσει νὰ συμβουλευῆ ἓνα Λουρουτζιάτην, ὅτι κακὰ κάμνουν οἱ χωριανοὶ του νὰ μὴν βαπτίζουν τὰ παιδιά των, ὅπως ἔκαμναν οἱ παλαιοὶ Λουρουτζιάται, καὶ ὅτι δι' αὐτὸ θὰ τοὺς χάσῃ ὁ Θεός». Βλ. *Ελευθερία*, 12.11.1924. Ἡ κατάθεση τοῦ Μουσταφᾶ Μπαϊράμ Μπαττά με τὴ σχετικὴ αναφορά διασώθηκε στὸ Κρατικό Ἀρχεῖο. Βλ. Κρατικό Ἀρχεῖο Κύπρου, SA1/ 1088/ 1924, σ. 3-5.

37. Ενδεικτικά, αρθρογράφος εφημερίδας της Λευκωσίας σημείωνε ότι «τό πραγματικόν ἐλατήριον τῶν δολοφόνων ἦτο ὁ θρησκευτικὸς φανατισμός». Βλ. *Ελευθερία*, 22.10.1924.

τους Ιωάννη Κυριακόπουλο και Αγαθοκλή Χατζηχριστοδούλου³⁸.

Είναι αξιοσημείωτο, ότι η ακροαματική διαδικασία διεξήχθη στην ελληνική γλώσσα, αφού μόνο αυτή γνώριζαν τόσο οι «Οθωμανοί» κατηγορούμενοι, όσο και οι μάρτυρες κατηγορίας³⁹. Τα δύο αδέλφια αποδέχτηκαν στην αρχή τη συμμετοχή τους στη δολοφονία, αρνήθηκαν, όμως, ότι αυτοί προκάλεσαν το τελειωτικό κτύπημα στον παπά Χαράλαμπο, υποδεικνύοντας ως δράστη τον Οσμάν Χασάν

---

38. Πρόκειται για τα άσματα: «Ο ἄγριος καί τρομακτικός φόνος τοῦ ἱερέως τῆς Λουρουτζίνας Χαραλάμπους Μιχαήλ γενόμενος στίς 24 Σεπτεμβρίου καί ἡ καταδίκη τούς φονιάδες Μουσταφᾶ καί Γιουσούφ (ἐκ Λουρουτζίνας). Ποίημα ὑπό Χαραλάμπους Μιχαήλ (ἐκ Φιλούσας). Λεμεσός - Κύπρου 1924. Τύποις “Λεμεσοῦ”» και «Ἐπί τῷ φόνῳ τοῦ Παπᾶ Χαραλάμπους Μιχαηλίδη ἐκ τοῦ χωρίου Λουρουτζίνας, ὑπό δύο Ὀθωμανῶν χωριανῶν του. Συμβάν τῆ 24ῃ Σεπτεμβρίου, καί ἡ καταδίκη καί ὁ ἀπαγχονισμός τῶν φονέων στές 9 Δεκεμβρίου 1924. Ποίημα συνταχθέν ὑπό Ἰωάννου Δ. Κυριακόπουλου ἐκ τοῦ χωρίου Μοναγρίου Λεμεσοῦ καί Ἀγαθοκλέους Χατζηχριστοδούλου ἐκ τοῦ χωρίου Πολυστύπου ἐπαρχίας Λευκωσίας. [Λευκωσία] 1924. Τύποις “Θεσσαλονίκης” Δ. Χ. Κυριακίδη», τα οποία εντοπίστηκαν και δημοσιεύτηκαν από τον Κώστα Γιαγκουλλή. Βλ. Κ. Γιαγκουλλή, *Corpus*, τ. Α΄, ὁ.π., σ. 297-302 και τ. Δ΄, ὁ.π., σ. 285-300. Αναφορά σε αυτά γίνεται και στο βιβλίο του Φοίβου Σταυρίδη, *Βιβλιογραφία Κυπριακῆς Λαϊκῆς ποίησης. Φυλλάδες και αυτοτελεῖς ἐκδόσεις (1884-1960)*, Λευκωσία 2002, σ. 23 και 258.

39. «Πρώτος μάρτυς ἐκλήθη ὁ Ὀσμάν Χασάν ἐκ Λουρουτζίνας, τοῦ ὁποῦ ἡ μαρτυρία εἶναι μαρτυρία ἐκ μέρους τοῦ Στέμματος. Οὗτος κατέθεσεν ἐνώπιον τοῦ Δικαστηρίου τά ἐξῆς περίπου, ἑλληνιστί, καθ’ ὅσον καί αὐτός ὡς καί οἱ κατηγορούμενοι ὁμιλοῦσι μόνον τήν ἑλληνικήν». Βλ. *Φωνή τῆς Κύπρου*, 18.10.1924, ὅπου στο μακροσκελέστατο ἀρθρο τῆς ἡ εφημερίδα παρουσιάζει τὴν κατάθεση τοῦ Οσμάν Καραολή. Επίσης βλ. Κρατικό Ἀρχεῖο Κύπρου, SA1/ 1088/ 1924, σ. 48-57, ὅπου και ἡ πλήρης κατάθεση.

Καραολή. Οι καταθέσεις τόσο του Μουσταφά Μπαϊράμ Μπαττά⁴⁰, όσο και του Γιουσούφ Μπαϊράμ Μπουρουντή⁴¹, τις οποίες έδωσαν στον αστυνόμο Τήλλυρο, υπήρξαν πανομοιότυπες. Τελευταίος κατέθεσε ο Τήλλυρος, ο οποίος επιβεβαίωσε τη λήψη των καταθέσεων των δύο αδελφών και την ορθότητα των όσων είχαν

40. Ο Μουσταφάς κατέθεσε τα ακόλουθα: «Τήν νύκτα τῆς Τετάρτης (24

Σεπτεμβρίου) πού ἔγεινε ὁ φόνος ἐτζοιμούμουν εἰς τό περβόλιν μου τζαί ἦρτεν ὁ Ὅσμάν Χασάν Καραολῆ (ὁ πρῶτος μάρτυς) τζαί μέ ἐκούσπισεν τζ' ἐξύπνησα τζαί εἶπεν μου νά πᾶμεν νά σκοτώσουμε τόν παπᾶν· ἐγίω εἶπα του, ἦνταν πῶχω ἐγίω μέ τόν παπᾶν, τζαί τζεῖνος εἶπεν μου πώς μίαν ἡμέραν ἦταν ποπίσω πού τόν τοῖχον τοῦ παπᾶ τζ' ἄκουσέν τον νά λαλῆ σ' ἓναν Λουρουτζιάτην “πώς οἱ πρωτινοί Λουρουτζιάτες, σάν τζαί σένα, ἐβαφτίζουνταν, ἀμμά τώρα ἐπάσαν οὔλοι τήν Τουρτσιάν, ἀμμά ἔτσι πού κάμνουν ἐν νά μέν δοῦν χαῖριν”. Τζαί ὁ Ὅσμάνης εἶπεν μου ἐν τά βαστάχνει τοῦτα τζαί νά πᾶμεν νά τόν σκοτώσουμε. Ἐπασα τό κολάνιν μου τζαί τό μαντίλιν μου τζαί ἐπῆα ταπισόν του, τζαί ἄμα ἐπῆα στό περβόλι τοῦ παπᾶ κοντά στήν τάβλαν του, εἶδα τόν Ὅσμάνην τζ' ἐκράτειν ἓνα τσαππί· εἶπα του ἦνταν πόν τζεῖνο, τζαί εἶπεν μου ἐν τοῦ παπᾶ· ἔπασά το τζ' εἶδα το τζ' ἔδωκά του το πίσω ἐγίω, ἐστάθηκα λλίον πίσω τζαί ὁ Ὅσμάνης ἔδωσεν του παπᾶ μέ τό τσαππί τέσσερις πέντε πάνω στήν τζεφαλήν. Ὑστερα ἐγίω ἔφου, ἀμμά ἀρώτησα τόν Ὅσμάνην ἄν ἐπέθανεν ὁ παπᾶς, τζ' ὁ Ὅσμάνης εἶπεν μου “ἔλ λακτᾶ”. Ἐγίω ἔφου τζ' ἐπῆα στό περβόλι μου· ἐν ἡξέρω ἄν ἔφουεν τζ' ὁ Ὅσμάνης τζεῖνιην τήν ὥραν». Βλ. *Φωνή τῆς Κύπρου*, 25.10.1924, ὅπου δημοσιεύεται εκτενέστατη περιγραφή τῆς δίκης. Για το πλήρες κείμενο τῆς κατάθεσης του Μουσταφά βλ. Κρατικό Ἀρχεῖο Κύπρου, SA1/ 1088/ 1924, σ. 3-8.

41. Ο Γιουσούφ κατέθεσε τα ακόλουθα: «Τήν νύκτα τῆς Τετάρτης (24

Σεπτεμβρίου) πού ἔγεινε ὁ φόνος ἐτζοιμούμαστιν εἰς τό περβόλι μας μέ τόν ἀρφόν μου πάνω στήν τάβλαν μαζί, τζαί ὁ τζύρις μου ἔππεφτεν σ' ἄλλον στρῶμαν χαμαί· ἦρτεν ὁ Ὅσμάν Χασάν Καραολῆ (ὁ πρῶτος μάρτυς) τζ' ἐκούσπισέν μας τζ' ἐπήγαμεν λλίον πίσω πού τήν τάβλαν τζαί εἶπεν μας νά πᾶμεν νά σκοτώσουμε τόν παπᾶν· ἐγίω εἶπα του, ἦνταν πῶχουμεν νά κάμωμεν μέ τόν παπᾶν; Τζαί τζεῖνος εἶπεν μου: “Ἐχω τον ἄχτιν”, τζ' ἐπήγαμεν μέ τόν ἀρφόν μου Μουσταφᾶν μαζίν του στό περβόλι τοῦ παπᾶ, τζ' ὁ Ὅσμάνης ἔπασεν τό ξινάρι τοῦ παπᾶ τζ' ἔδωσέν του τέσσερις - πέντε πάνω στήν τζεφαλήν· ὁ ἀρφός μου ἐκράτεν τά σιέρκα τοῦ παπᾶ τζ' ἐγίω τά πόδκια του». Βλ. *Φωνή τῆς Κύπρου*, 25.10.1924. Για το πλήρες κείμενο τῆς κατάθεσης του Γιουσούφ βλ. Κρατικό Ἀρχεῖο Κύπρου, SA1/ 1088/ 1924, σ. 1-2.

αναφερθεί στο δικαστήριο⁴². Ενισχυτική μαρτυρία για τη συμμετοχή του Μουσταφά Μπαϊράμ Μπαττά στο έγκλημα δόθηκε από την αδελφή τους Τουτού, που ομολόγησε την ύπαρξη κηλίδων από αίμα στο υποκάμισό του, το οποίο έδωσε την επομένη του εγκλήματος στη γειτόνισσα της Εμινέ Σουλειϊμάν για να το πλύνει⁴³. Σύμφωνα με αφηγήσεις γερόντων κατοίκων της Λουρουτζίνας, οι οποίοι έζησαν τα γεγονότα, τα δύο αδέλφια χαρακτηρίζονταν ως «αγαθοί» και ήταν γνωστοί με το παρανόμιο «Ζαούδκια», λόγω κάποιας αναπηρίας τους. Όπως δε αναφέρουν οι γονείς τους σε αίτηση χάριτος, που υπέβαλαν μετά την ολοκλήρωση της δίκης, ήταν αδύνατο να πραγματοποιήσουν τον φόνο, αφού ο μόνος ένας ήταν ανάπηρος και ο άλλος σχεδόν τυφλός⁴⁴.

Τελικά, το Κακούργοδικείο της Λευκωσίας βρήκε ένοχους τους Μουσταφά και Γιουσούφ και τους καταδίκασε σε θάνατο⁴⁵. Όρισε δε, ως ημερομηνία

42. Σημειώνει εφημερίδα της εποχής τα ακόλουθα για την κατάθεση του αστυνόμου Τήλλυρου: «Τελευταῖος μάρτυς ἠκούσθη ὁ ἀστυνόμος κ. Τήλλυρος, ὅστις μεταξύ ἄλλων κατέθεσε τὰς καταθέσεις τῶν κατηγορουμένων». Βλ. *Κυπριακός Φύλαξ*, 22.10.1924. Για το πλήρες κείμενο της κατάθεσης του Τήλλυρου βλ. Κρατικό Αρχείο Κύπρου, SA1/ 1088/ 1924, σ. 30-27.

43. «Ἡ ἀδελφή τῶν κατηγορουμένων Τουτού κατέθεσεν, ὅτι κατά τήν πρωΐαν τῆς ἐπιούσης τῆς νυκτός τοῦ φόνου ἔπλυνεν αὐτή πρώτη μέ κρύον νερόν ἕν ὑποκάμισον καί ἕνα ὑπενδύτην τοῦ ἐκ τῶν κατηγορουμένων ἀδελφοῦ της Μουσταφᾶ, εἰς τὰ μανίκια τῶν ὁποίων ὑπῆρχεν ὀλίγον αἷμα, καί ὅτι μετά ταῦτα ἔδωκεν αὐτά εἰς τήν Ἐμινέν Σουλειϊμάν διά νά συμπληρώσῃ τήν περαιτέρω πλύσιν των». Βλ. *Φωνή της Κύπρου*, 18.10.1924. Επίσης βλ. *Ελευθερία*, 18.10.1924· Κρατικό Αρχείο Κύπρου, SA1/ 1088/ 1924, σ. 11-12, όπου και η κατάθεση της Τουτούς.

44. Κρατικό Αρχείο Κύπρου, SA1/ 1088/ 1924, σ. 76. Η αναπηρία των δύο φονέων αναφέρεται και σε ποιητάρικο άσμα της εποχής. Βλ. Κ. Γιαγκουλλή, *Corpus*, τ. Δ', ό.π., σ. 299.

45. «Τό Κακούργοδικεῖον Λευκωσίας κατεδίκασεν εἰς τήν ἐσχάτην τῶν ποινῶν τοὺς ἐκ Λουρουτζίνας δύο Τούρκους ἀδελφούς, Μουσταφᾶν Μπαϊράμ Μπαττά καί Γιουσούφ Μπαϊράμ Μπουρουντιῆ, οἵτινες εἶχον πρό τινος ἀγριώτατα φονεύσῃ τόν Ἕλληνα ἱερέα τοῦ χωρίου». Βλ. *Αλήθεια*, 14.11.1924. Επίσης βλ. *Νέον Ἔθνος*, 15.11.1924· *Ελευθερία*, 8.11.1924· Κρατικό Αρχείο Κύπρου, SA1/ 1088/ 1924, σ. 64.

εκτέλεσής τους, την 9η Δεκεμβρίου 1924⁴⁶. Δεν αποδέκτηκε, όμως, ως λόγο του φόνου τον θρησκευτικό φανατισμό, αλλά θεώρησε ότι κίνητρο των δολοφόνων του ιερέα ήταν η ληστεία⁴⁷. Όπως αναφέρεται στον τύπο της εποχής, τις τελευταίες ημέρες της ζωής τους τα δύο αδέρφια επικαλούντο τη Θεοτόκο και ειδικότερα, όταν οδηγούνταν στην αγχόνη, φώναζαν στην ελληνική, που ήταν η

---

46. «Κατόπιν συνεδρίας τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Συμβουλίου, ὠρίσθη ὡς ἡμέρα ἀπαγχονισμοῦ τῶν ὑπὸ τοῦ τελευταίου Κακουργοδικείου εἰς τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν καταδικασθέντων δύο Ὀθωμανῶν ἀδελφῶν ἐκ Λουρουτζίνας, Μουσταφᾶ Βαϊράμ Πατῆ καὶ Γιουσούφ Βαϊράμ Πουρουντῆ, διὰ τὸν ὑπ’ αὐτῶν διαπραχθέντα φόνον τοῦ ἱερέως Λουρουτζίνας, ἡ 9η Δεκεμβρίου 1924». Βλ. *Ελευθερία*, 22.11.1924. Επίσης βλ. *Φωνή της Κύπρου*, 22.11.1924· *Κυπριακός Φύλαξ*, 26.11.1924· Κρατικό Αρχείο Κύπρου, SA1/ 1088/ 1924, σ. 66.

47. «Διεπράξατε κακούργημα βδελυρόν καὶ ἀποτρόπαιον, ὅμοιον πρὸς τό ὄποιον, καθ’ ἣν ἔχω πείραν ἐν Κύπρῳ, δέν διεπράχθη ἄλλοτε ἐν τῇ Νήσῳ. Ἐφονεύσατε ἓνα ἥσυχον, ἀβλαβῆ καὶ ἀτυχῆ ἱερέα ἐνῶ ἐκοιμᾶτο, καὶ ἐξ ὅσων ἔχει τό Δικαστήριον ἐνώπιόν του, ὡς ἐλατήριον εἶχατε ὀλίγα γρόσια». Βλ. *Φωνή της Κύπρου*, 8.11.1924. Στα πρακτικά της δίκης αναφέρεται ως κίνητρο των δολοφόνων η κλοπή και η εκδίκηση: «theft and revenge». Βλ. Κρατικό Αρχείο Κύπρου, SA1/ 1088/ 1924, σ. 25.

μητρική τους γλώσσα, το όνομα της Παναγίας για να τους βοηθήσει⁴⁸, γεγονός ιδιαίτερα αποκαλυπτικό για τον σεβασμό των Λουρουτζιατών προς τη Θεοτόκο.

Ο Ιερομόναχος Ιεζεκιήλ Χριστοφίδης (1849-1930)

Ο Ιεζεκιήλ Χριστοφίδης⁴⁹ γεννήθηκε, το 1849, στο χωριό της επαρχίας Λάρνακας Χοιροκοιτία⁵⁰ και σε νεαρή ηλικία κατέφυγε στη Μονή Μαχαιρά, όπου

48. «Χθές τήν πρωΐαν, κατά τήν 8ην ὥραν, ἔγινεν εἰς τάς Κεντρικάς Φυλακάς ἡ θανατική ἐκτέλεσις τῶν φονέων τοῦ ἱερέως τῆς Λουρουτζίνας, ἀδελφῶν Μουσταφᾶ Παῖράμ καί Γιουσούφ Παῖράμ. Οἱ κατάδικοι μέχρι χθές διετήρουν τήν ψυχραιμίαν τῶν καί ἦσαν μάλιστα φαιδροί. Ἐδείπνησαν τήν ἑσπέραν τῆς Δευτέρας μέ ὄρεξιν καί ἐκοιμήθησαν ἡσυχοί μέχρι τῆς 5ης πρωΐνης τῆς Τρίτης, ἐλπίζοντες προφανῶς εἰς χάριν, κατά τήν τελευταίαν στιγμὴν. Ὅταν, ὅμως, τοὺς ἐτέθησαν αἱ χειροπαῖδα ἀντιληφθέντες, ὅτι ἐπέκειτο τό φρικτόν τέλος ἄρχισαν καί οἱ δύο νά κραυγάζωσι γοερῶς καί Ἑλληνιστί: “Παναῖα μου τζαί βοήθα μας, Παναῖα μου τζαί βοήθα μας”. Ὅταν δέ ὀδηγοῦντο πρὸς τήν ἀγχόνην ἐμούγκριζαν δυνατά καί ἐφώναζον καί οἱ δύο πάλιν ἐκ συμφώνου: “Πομείνετε νά σᾶς πῶ, πομείμενε νά σᾶς πῶ”, χωρίς ὅμως καί νά λέγουν τίποτε. Μετ’ ὀλίγον τό μοιραῖον συνετελέσθη καί ἡ λύσις τοῦ φρικαλέου δράματος ἐπῆλθε. Σημειωτέον, ὅτι κατά τήν Δευτέραν, ὅταν ὁ Διευθυντής τῶν Φυλακῶν τοὺς ἀπήγγειλεν ὀριστικῶς ὅτι θά ἀπηγχονίζοντο καί τοὺς ἠρώτησεν ἐάν πράγματι ἐξετέλεσαν τό ἔγκλημα ἀπήντησαν: “Δέν ξέρουμε τίποτε ἐμεῖς”». Βλ. *Κυπριακός Φύλαξ*, 10.12.1924. Η περιγραφή της εκτέλεσης και η εκ μέρους τους επίκληση της Θεοτόκου για βοήθεια αναφέρεται και στις άλλες εφημερίδες της εποχής. Ενδεικτικά βλ. *Ελευθερία*, 10.12.1924· *Αλήθεια*, 12.12.1924· *Νέον Ἔθνος*, 13.12.1924· *Φωνή της Κύπρου*, 13.12.1924. Επίσης βλ. Costas Kyrris, *Peaceful co-existence in Cyprus under British rule (1878-1959) and after independence: an outline*, Nicosia 1977, σ. 12· Π. Σαμάρια, *Η ελληνική καταγωγή των Τουρκοκυπρίων*, ὁ.π., σ. 30-32.

49. Για τη ζωή του βλ. Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων*, ὁ.π., σ. 132-133. Για τον Ιεζεκιήλ δημοσιεύσαμε παλαιότερα ένα σύντομο εκλαϊκευτικό βιογραφικό σημείωμα. Βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο ιερομόναχος Ιεζεκιήλ Χριστοφίδης», *Πολίτης*, 16.4.2000.

50. Η χρονολογία της γέννησής του εξάγεται έμμεσα από αναφορά του Ιερώνυμου Περισιτιάνη, ο οποίος, μετά από συνομιλία που είχε με τον Ιεζεκιήλ το 1924, σημειώνει ότι ο τελευταίος ήταν τότε εβδομήντα πέντε ετών. Βλ. Ιερώνυμου Περισιτιάνη, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων. Από της Τουρκικής κατάκτησης μέχρι της Αγγλικής κατοχής (1571-1878)*, Λευκωσία 1930, σ. 147. Στη νεκρολογία, που δημοσιεύτηκε στην *Ελευθερία*, ημερομηνίας 26 Απριλίου 1930, αναφέρεται, πιθανότατα λανθασμένα, ότι απεβίωσε σε ηλικία ογδόντα οκτώ ετών, δηλαδή γεννήθηκε στα 1842.

φοίτησε για κάποιο διάστημα στην Ελληνική Σχολή που διατηρούσε η Μονή την περίοδο αυτή για τους δοκίμους και τα παιδιά των γύρω χωριών⁵¹. Στη συνέχεια, σε άγνωστο χρόνο, χειροτονήθηκε ιερομόναχος και ανέλαβε τα καθήκοντα του εφημερίου στον ναό της Αγίας Νάπας Λεμεσού⁵², ενώ ταυτόχρονα συνέχισε τις σπουδές του στην Ελληνική Σχολή της πόλης. Σχολάρχης ήταν τότε ο εθνικός διδάσκαλος Ανδρέας Θεμιστοκλέους⁵³, ο οποίος εκτίμησε τα πνευματικά προσόντα του νεαρού Ιερομόναχου και μερίμνησε για τον διορισμό του αρχικά στο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο και ακολούθως στην Ελληνική Σχολή της πόλης⁵⁴. Την περίοδο αυτή γράφτηκε συνδρομητής και παρακολουθούσε με ενδιαφέρον τα δημοσιεύματα της «Σιών», που κυκλοφορούσε στην Αθήνα και ήταν ένα από τα σημαντικότερα θρησκευτικά έντυπα της εποχής. Από επιστολή του, που έχει επισημανθεί στη στήλη των αναγνωστών και με την οποία υπέβαλε διάφορα ερωτήματα θεολογικού περιεχομένου, καταδεικνύεται ο φιλομαθής χαρακτήρας του⁵⁵, που εξακολούθησε να τον χαρακτηρίζει και στα επόμενα χρόνια της ζωής του, όπως διαπιστώνουμε από τη συμπερίληψη του ονόματός του ανάμεσα στους

51. Ι. Περισιτιάνη, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων*, ό.π., σ. 147.

52. Δεν έχουμε υπόψη μας τον ακριβή χρόνο της χειροτονίας του σε ιεροδιάκονο και ακολούθως σε ιερομόναχο, όπως ούτε και αν η χειροτονία του έγινε στη Μονή Μαχαιρά, πριν να μεταβεί στη Λεμεσό.

53. Για τον Ανδρέα Θεμιστοκλέους βλ. Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων*, ό.π., σ. 121.

54. Σημειώνει χαρακτηριστικά ο δάσκαλος Αριστόδημος Πηλαβάκης, ο οποίος επίσης υπηρέτησε στα σχολεία της Λεμεσού από τα τέλη του 19ου αιώνα, τα ακόλουθα: «Κατελθών ἐκ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Μαχαιρᾶ εἰς Λεμεσόν ὡς ἐφημέριος τῆς Ἁγίας Νάπας ἐμαθήτευσεν ταυτοχρόνως εἰς τὴν παρ' ἡμῖν Ἑλληνικὴν Σχολήν. Ἀποφοιτήσας διωρίσθη διδάσκαλος εἰς τὸ Ἀλληλοδιδασκτικόν καὶ κατόπιν εἰς τὸ Ἑλληνικόν». Βλ. Αριστόδημου Πηλαβάκη, *Ἡ Λεμεσός και τα σχολεία της*, Λεμεσός 1929, σ. 87-88. Επίσης βλ. Ι. Περισιτιάνη, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων*, ό.π., σ. 241. Για τον Πηλαβάκη βλ. Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων*, ό.π., σ. 354.

55. Η επιστολή αυτή έχει ως εξής: «Ἐν Λεμησοῦ, τῇ 6ῃ Φεβρουαρίου 1884.

Ἄξιότιμε κ. Συντάκτα τῆς "Σιών", Πρώτην ἤδη φοράν τολμῶ νά ἐρωτήσω ὑμᾶς ἀπορίαν τινά. Ἰδέα ἐπικρατεῖ εἰς πολλούς καί μάλιστα ἐκ τῶν καλῶς φρονούντων, ὅτι δέν ὑπάρχουν δαίμονες, ἄρα δέν ὑπάρχουν οὔτε Ἄγγελοι, ὅπερ πολύ μέ λυπεῖ, καί ὅτι ἡ Παλαιά τε καί Νέα Διαθήκη παραβολικῶς λέγει περί αὐτῶν καί ὄχι πραγματικῶς. Διαφωτίσατέ με παρακαλῶ, περί τούτων. Ἰεζεκιήλ Ι. Χριστοφίδης. Συνδρομητής σας». Βλ. *Σιών*, 11.4.1884, σ. 3.

συνδρομητές βιβλίων, που κυκλοφορούσαν τότε στην Κύπρο⁵⁶.

Ο Ιεζεκιήλ υπηρέτησε στον ναό της Αγίας Νάπας Λεμεσού για εξήντα περίπου χρόνια⁵⁷ και άφησε μνήμη αγαθού και ταπεινού ιερέα. Υπήρξε ο αφανής προστάτης πολλών κατοίκων της πόλης, που τα χρόνια εκείνα, εξαιτίας της ξένης κατοχής και της γενικής πενίας, υπέφεραν και δυστυχούσαν⁵⁸. Αναφέρεται επίσης, ότι κατά καιρούς απέτρεψε από τον εξισλαμισμό φτωχά παιδιά, που αναζητούσαν στη μουσουλμανική θρησκεία την ασφάλεια της επιβίωσης, όπως το 1907 που κινητοποιήθηκε για τον επανεκχριστιανισμό ενός νεαρού παιδιού από την Πάφο⁵⁹. Ακόμη, με τη διακριτική του στήριξη έσωσε αρκετές κοπέλες από επιτήδειους, που τις έστελναν για εργασία εκτός Κύπρου και φρόντιζαν ώστε να καταλήξουν τελικά στα καταγώγια της Αιγύπτου και του Λιβάνου. Ειδικότερα, ενδιαφέρθηκε για τα φτωχά κορίτσια των χωριών, που κατέρχονταν στις πόλεις και εργοδοτούνταν στα σπίτια πλουσίων οικογενειών ως υπηρέτριες⁶⁰. Όπως δε αναφέρεται, με πρωτοβουλία του, το 1924, ο κλήρος της Λεμεσού μερίμνησε για την καταγραφή

---

56. Ανάμεσα σε αυτά περιλαμβάνεται και η Ιστορία της Κύπρου του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού που επανεκδόθηκε το 1902. Βλ. Αρχιμανδρίτη Κυπριανού, *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου ερανισθείσα εκ διαφόρων ιστορικών και συντεθείσα απλή φράσει*, Ενετία 1788, επανέκδοση Λευκωσία 1902, σ. 623.

57. Ο αριθμός των ετών της υπηρεσίας του στον ναό της Αγίας Νάπας αναφέρεται στη νεκρολογία του, που δημοσιεύτηκε σε εφημερίδα της εποχής. Βλ. *Ελευθερία*, 26.4.1930.

58. Σημειώνεται χαρακτηριστικά ότι ο Ιεζεκιήλ εθεωρείτο «προστάτης τῶν ἐγκαταλελειμμένων». Βλ. *Ανατολή*, 26.4.1930.

59. Ένα τέτοιο περιστατικό καταγράφεται στον κυπριακό τύπο των αρχών του 20ού αιώνα: «Μικρόν ὀρφανόν παιδάκι ὑπηρετοῦν ἐν Τουρκικῇ τινι οἰκογενεῖα εἰς τὰ Πολεμίδια, παρεπίσθη πρό τινων ἡμερῶν δι' ὑποσχέσεων καί ἐγένετο Μωαμεθανός, ὑποστάν καί τήν καθιερωμένην περιτομήν. Τοῦτο περιῆλθεν εἰς γνῶσιν τοῦ Ἱερολογιωτάτου κ. Ἰεζεκιήλ, ὅστις ἐκάλεσεν ἀμέσως τούς συγγενεῖς καί τόν ἀνάδοχον τοῦ παιδιοῦ ἐκ Πάφου καί μετ' αὐτῶν παρουσιάσθη εἰς τήν Ἀστυνομίαν, ἀπαιτῶν τήν ἀπόσπασιν τοῦ μικροῦ ἀρνησιθρήσκου ἐκ τῆς Τουρκικῆς οἰκογενείας. Ὁ Ἀστυνόμος ἄκουσε τήν ὑπόθεσιν καί ὑπεσχέθη, ὅτι θά ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Διοικητοῦ. Ἐλπίζομεν ὅτι αἱ ἀρχαί θά πράξωσι τό καθῆκον των ταχέως, διότι πληροφορούμεθα, ὅτι τὰ πνεύματα μεταξύ τῶν δύο στοιχείων εἰς τὰ Πολεμίδια ἤρξαντο ταραττόμενα, ἀπειλουμένων φυλετικῶν ρήξεων». Βλ. *Αλήθεια*, 12.4.1907.

60. Όπως σημείωνε εφημερίδα της εποχής, ο Ιεζεκιήλ «ἐπροστάτευσεν παραπλανηθείσας κόρας» και «ὑπῆρξεν ὁ προστάτης πλείστων ὀρφανῶν καί χηρῶν». Βλ. *Ελευθερία*, 26.4.1930.

τους και τη δημιουργία καλύτερων συνθηκών για την προστασία τους⁶¹. Αξιοσημείωτο είναι επίσης, ότι την περίοδο που εφημέρευε ο Ιεζεκιήλ, ο νέος ναός της Αγίας Νάπας, που ανηγέρθη στη θέση του παλαιού ναού, κατά τη διάρκεια των χρόνων 1891 - 1906, εθεωρείτο «ο περικαλλέστερος της πόλης» και είχε ονομαστούς ψάλτες με σημαντικότερο τον μελωδικότατο Στυλιανό Χουρμούζιο⁶².

Σε μια εποχή που οι μορφωμένοι κληρικοί στην Κύπρο ήταν ελάχιστοι, ο Ιεζεκιήλ εργάστηκε συστηματικά για την πνευματική καλλιέργεια και πρόοδο των κατοίκων. Ίδρυσε για τον σκοπό αυτό, το 1898, τον θρησκευτικό σύλλογο «Ευσέβεια»⁶³, έναν από τους πρώτους του νησιού, στον οποίο διετέλεσε πρόεδρος για σειρά ετών⁶⁴, και μερίμνησε για τη μόρφωση των απόρων παιδιών και των ενηλίκων, οι οποίοι δεν είχαν την ευκαιρία να παρακολουθήσουν κάποια μαθήματα σε νεαρή ηλικία, με την ίδρυση Νυκτερινής Σχολής⁶⁵. Αρκετά χρόνια αργότερα, ο Ιεζεκιήλ με επιστολή του ημερομηνίας 7 Φεβρουαρίου 1911, ζήτησε από τον τότε Μητροπολίτη Κιτίου Μελέτιο Μεταξάκη να θέσει τη Σχολή υπό την επιτήρησή του, ώστε να αναβαθμιστεί και να επιβιώσει, αφού η διαμάχη για το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της περιόδου 1900-1910 είχε επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό τη λειτουργία της⁶⁶.

61. «Τό ζήτημα τῆς περισυλλογῆς καί προστασίας τῶν ὑπηρετιῶν μετ' εὐχαριστήσεως πληροφοροῦμεθα, ὅτι εὐωδοῦται χάρις εἰς τὰς ἀόκνους προσπάθειάς τοῦ σεβαστοῦ λευῖτου τῆς πόλεως μας αἰδεσιμωτάτου κ. Ἰεζεκιήλ. Ἦδη οἱ ἐφημέριοι τῶν ἐνοριῶν ἤρχισαν μετὰ πολλοῦ ζήλου τὴν ἀπογραφὴν τῶν ὑπηρετιῶν, αἱ ὁποῖαι ὑπηρετοῦν εἰς τὰ διάφορα σπίτια, ὅπως ληφθῆ ἡ δέουσα πρόνοια. Συγχαίρομεν εἰλικρινῶς τὸν κληρὸν τῆς πόλεως μας διὰ τό θεάρεστον ἔργον του». Βλ. *Σάλπιγξ*, 18.4.1924.

62. Για το ιστορικό του ναού της Αγίας Νάπας και την εκβάθρων ανοικοδόμησή του το 1891, βλ. Σταύρου Ανδρέου, *2000 χρόνια Ορθοδοξίας*, Λεμεσός 2000, σ. 13-14. Είναι αξιοσημείωτο, ότι στη μοναδική γνωστή του φωτογραφία, ο Ιεζεκιήλ απεικονίζεται με άλλους τρεις «Αγιαναπίτες» συνεφημέριούς του. Βλ. Κώστα Πιλαβάκη, *Η Λεμεσός σ' άλλους καιρούς*, Λεμεσός 1977, σ. 268.

63. Βλ. *Αλήθεια*, 4.6.1898.

64. Για παράδειγμα, στην προεδρία της «Ευσέβειας» επανεξελέγη το 1901. Βλ. *Αλήθεια*, 1.6.1901.

65. Βλ. *Αλήθεια*, 28.5.1898, όπου δημοσιεύεται το καταστατικό του συλλόγου «Ευσέβεια», στο οποίο περιλαμβάνεται σαφής αναφορά για την πρόθεση των μελών του να ιδρυσουν Νυκτερινή Σχολή για όσους κατοίκους της πόλης επιθυμούσαν να μορφωθούν.

66. Σωφρόνιου Μιχαηλίδη, «Ο λόγιος κληρικός Ιωάννης Μακούλης και τα εν Λεμεσώ παρεπόμενα του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος του 1900-1909», *Κυπριακαί Σπουδαί* 64-65(2003)637-638.

Ο Ιεζεκιήλ κήρυττε τακτικά το Ευαγγέλιο της Κυριακής και επεδίωκε την πνευματική αφύπνιση των κατοίκων της πόλης, που δεν είχαν ενεργό συμμετοχή στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας. Δεν παρέλειπε επίσης να επισκέπτεται τις φυλακές και τα διάφορα ιδρύματα, όπου ζούσαν «οι ταπεινοί και οι καταφρονεμένοι», και να τους παρηγορεί και ενισχύει για να αντέξουν τις δυσκολίες της ζωής. Πολλές πληροφορίες για τη δραστηριότητά του αυτή αντλούμε από συγκλονιστική επιστολή του, ημερομηνίας 27 Νοεμβρίου 1918, προς τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Κύριλλο Γ΄ με την οποία του ζητούσε να μεσολαβήσει, ώστε να απονεμηθεί χάρη στον δεκαεξάχρονο Λουκά Ερωτοκρίτου από το χωριό Πάχνα της Λεμεσού, ο οποίος είχε καταδικαστεί σε θάνατο από το Κακουργοδικείο. Όπως χαρακτηριστικά σημείωνε σε αυτήν, η μακρά πείρα του από εξομολογήσεις παρομοίων περιπτώσεων, του είχε δημιουργήσει τη βεβαιότητα της αθωότητας του Ερωτοκρίτου, τον οποίο προετοίμαζε για δεκαπέντε συνεχείς μέρες με το μυστήριο της Θείας Εξομολόγησης για να αντιμετωπίσει την επικείμενη εκτέλεση⁶⁷. Δυστυχώς, η προσπάθειά του για τη σωτηρία του νεαρού κατάδικου δεν είχε αίσια κατάληξη και ο δεκαεξάχρονος Λουκάς απαγχονίστηκε μερικές ημέρες αργότερα⁶⁸.

Από τις υπόλοιπες δραστηριότητές του αναφέρουμε τη συνεργασία του με τον Ανδρέα Θεμιστοκλέους, στα 1890, για να αποκρούσουν την προσπάθεια του ιερέα της καθολικής εκκλησίας της Αγίας Αικατερίνης Λεμεσού, π. Τσελεστίνο, να προσηλυτίσει στον Παπισμό απογόνους Κρυπτοχριστιανών των χρόνων της Τουρκοκρατίας, οι οποίοι είχαν ασταθή εθνική συνείδηση, παρά τη δημόσια ομολογία της Χριστιανικής τους πίστης. Ο Τσελεστίνο ίδρυσε τότε λατινικά σχολεία στα χωριά Άγιο Τύχωνα και Κυβίδες και προγραμματίζε τη συνέχιση της «ιεραποστολικής» του δράσης και σε άλλα χωριά, όπου ζούσαν απόγονοι Λινοβαμβάκων. Με πρωτοβουλία τότε του Ανδρέα Θεμιστοκλέους και τη δραστήρια συμβολή του Ιεζεκιήλ πραγματοποιήθηκε γενική συνέλευση των κατοίκων της πόλης στη λέσχη «Ισότης», όπου λήφθηκαν διάφορες αποφάσεις για την αντιμετώπιση της δράσης του καθολικού ιερωμένου και τη στήριξη της 67. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Αρχείον Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου Γ΄ (1916-1933)*. Βιβλίον ΜΣΤ΄, αρ. 11. Η επιστολή του Ιεζεκιήλ, λόγω της σπουδαιότητάς της για την πνευματική ζωή της εποχής και τις συνθήκες απονομής δικαιοσύνης, δημοσιεύεται στη συνέχεια της ανά χειράς μελέτης. Βλ. *Εγγραφα και Δημοσιεύματα 3*.

68. «Ἐντός τοῦ περιβόλου τῶν φυλακῶν ἐγένετο τὴν πρωΐαν τῆς Τρίτης ὁ ἀπαγχονισμὸς τοῦ ἐκ Πάχνας Λουκά Ρωτῆ, ὅστις εἶχε καταδικαστεῖ εἰς θάνατον ὑπὸ τοῦ τελευταίου Κακουργοδικείου, ὡς φονεύσας ἐκ προμελέτης κάποιο παιδί χωριανό του. Ὁ κατάδικος ἐβάδισεν πρὸς τὴν ἀγχόνην μὲ ἄρκετόν θάρρος, διεμαρτύρετο δέ μέχρι τέλους, λέγων ὅτι εἶναι ἀθῶος τοῦ ἐγκλήματος, διὰ τὸ ὁποῖον κατεδικάσθη». Βλ. *Αλήθεια*, 29.11.1918.

αμφιταλαντευόμενης συνείδησης των κατοίκων των επηρεαζόμενων χωριών με την ίδρυση ελληνικών σχολείων. Η άμεση αυτή αντίδραση συντέινει τελικά στην κατάρρευση των σχεδίων του Τσελεστίνο και στην απομόνωσή του⁶⁹.

Η μικρή κοινωνία της Λεμεσού εκτιμούσε βαθύτατα τον Ιεζεκιήλ για τη συμβολή του στην πνευματική ζωή της πόλης. Γι' αυτό και τα μέλη της δέχθηκαν με ιδιαίτερα αισθήματα χαράς τις κατά καιρούς επιβραβεύσεις για το πνευματικό έργο, το οποίο επιτελούσε, όπως το 1898, που του ανετέθη το διακόνημα του Εξάρχου της Μητρόπολης Κιτίου στην επαρχία Λεμεσού⁷⁰, το 1914 που διορίστηκε από τον Μητροπολίτη Κιτίου Μελέτιο Μεταξάκη μέλος της Θρονικής Επιτροπής της Μητρόπολης⁷¹, το 1917 που του ανατέθηκαν τα καθήκοντα του προέδρου των εκκλησιαστικών δικαστηρίων της Λεμεσού⁷² και το 1919, που προχειρίστηκε

69. Για τα γεγονότα αυτά που συνετάραξαν την κοινωνία της Λεμεσού στα τέλη του 19ου αιώνα βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο π. Τσελεστίνο και η προσηλυτιστική δράση του στη Λεμεσό στα τέλη του 19ου αιώνα», *Πολίτης*, 25.2.2001. Για το ίδιο θέμα, με εκτενέστερες αναφορές και την απαραίτητη ιστορική τεκμηρίωση, έχουμε υπό δημοσίευση εργασία στον επόμενο τόμο της επετηρίδας της Μητρόπολης Κιτίου *Εκκλησιαστικός Κήρυκας*. Για τη συμβολή του Ιεζεκιήλ στην εξουδετέρωση της δράσης του Τσελεστίνο αναφέρεται ο δάσκαλος Μικέλλης Φραγκοφίνος, που εστάλη για να ιδρύσει δημοτικό σχολείο στις Κυβίδες, αντίβαρο αυτού που λειτουργούσε υπο την εποπτεία του Τσελεστίνο, ο οποίος σημειώνει ότι «δύο εὐγενεῖς συμπολίται μου, ὁ αἰδεσιμώτατος ἱερομόναχος Ἰεζεκιήλ Χριστοφίδης καὶ ὁ φιλόπατρις καὶ εὐσεβὴς χριστιανός κ. Ζήνων Ι. Ἀραοῦζος, τακτικῶς ἐπεσκέπτοντο τὰς Κυβίδας, κηρύττοντες ἐπ' ἐκκλησίας καὶ προτρέποντες τοὺς χριστιανούς νά ἀφήσωσι τὴν σκολιάν ὁδὸν καὶ νά ἀκολουθήσωσι τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας, ἐμμένοντες πιστοὶ εἰς τὰ πάτρια». Βλ. *Σάλπιγξ*, 6.5.1911. Στο ίδιο θέμα γίνεται αναφορά και σε μεταγενέστερα έντυπα. Ενδεικτικά βλ. Ξενοφώντος Φαρμακίδου, *Ιστορία της Λεμεσού*, Λεμεσός 1942, σ. 41· Κ. Πιλαβάκη, *Η Λεμεσός σ' άλλους καιρούς*, ό.π., σ. 205.

70. Βλ. *Αλήθεια*, 16.7.1898.

71. Ανωνύμου, «Κυπριακά», *Εκκλησιαστικός Κήρυξ* 4(1914)579.

72. «Διά διοριστηρίου γράμματος ἡ Α.Π. ἀνέθηκεν καθήκοντα προέδρου τοῦ ἐν Λεμεσῷ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαστηρίου, κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Μητροπολίτου, εἰς τὸν Ἱερομόναχον Ἰεζεκιήλ». Βλ. Ανωνύμου, «Κυπριακά», *Εκκλησιαστικός Κήρυξ* 7(1917)400.

Οικονόμος⁷³. Έντιμος, ελεήμων και αφιλοχρήματος, κατάφερε να εξοικονομήσει κατά το μακρό χρονικό διάστημα των εκπαιδευτικών και εκκλησιαστικών του υπηρεσιών το ποσόν των 160 λιρών⁷⁴, το οποίο χορήγησε στα τέλη της δεκαετίας του 1920 στη γενέτειρά του Χοιροκοιτία, ώστε να ανεγερθεί κατάλληλο κτίριο, που λειτούργησε από το 1928 ως αναγνωστήριο για τη μόρφωση των συγχωριανών του⁷⁵. Δεν παρέλειπε δε να στέλλει κατά καιρούς σε αυτό διάφορα έντυπα, ώστε να συμβάλει κατά το δυνατόν στην ηθικοκοινωνική ανάπτυξη των

---

73. Έγγραφε χαρακτηριστικά εφημερίδα της Λεμεσού τα ακόλουθα: «Ἡ Α.Π. ὁ Μητροπολίτης Κιτίου, λειτουργήσας τήν παρελθοῦσαν Κυριακὴν ἐν τῷ ναῷ Ἁγίας Νάπας, προεχειρίσατο εἰς Οἰκονόμον τόν ἀπό μακρᾶς σειρᾶς ἐτῶν ὑπηρετοῦντα ἐφημέριον ἐν τῷ ναῷ Ἁγίας Νάπας Ὅσιολογιώτατον Ἱερομόναχον κ. Ἱεζεκιήλ. Ἡ προχείρισις αὕτη ἠκούσθη μετὰ γενικῆς ἐπιδοκιμασίας καθ' ἅπασαν τήν πόλιν, ἣτις περιβάλλει δι' ἀληθινῆς ἀγάπης καί ἐκτιμήσεως τόν σεβάσμιον λευῖτην διὰ τήν ἐθνικωτάτην αὐτοῦ δράσιν, καθ' ὅλον τό λευκόν στάδιον τοῦ βίου του. Οἱ συμπολίται μας δέν ἀγνοοῦν ποσάκις ὁ πατήρ Ἱεζεκιήλ ἐπρωτοστάτησεν πρὸς διάσωσιν πτωχῶν παίδων καί κορασιδῶν ἀπό τοῦ ἐξιλαμιμοῦ καί ἄλλων προσηλυτιστικῶν ἐνεργειῶν Φραγκισκανῶν ἱερέων, ἀποσπάσας τόν ἔπαινον ὅλης τῆς πόλεως». Βλ. *Σάλπιγξ*, 18/1.7.1919. Επίσης βλ. *Ένωσις*, 20/3.7.1919· *Αλήθεια*, 21.6.1919.

74. Το ακριβές ποσό της δωρεάς του διασώζει ο Αντώνιος Οικονόμου, ο οποίος αναφέρει τα ακόλουθα: «Μεταξύ ἄλλων ἀγαθοεργιῶν του (ὁ Ἱεζεκιήλ Χριστοφίδης) ἐδώρησεν Λ.Κ. 160, διὰ τῶν ὁποίων ἀνηγέρθη καλόν κτίριον εἰς Χοιροκοιτίαν, χρησιμοποιούμενον ὡς Ἐναγνωστήριον». Βλ. Αντώνιου Οικονόμου, *Ένα πάνθεον. Οι μεγάλοι ευεργέται και δωρηταί της Λάρνακος και των χωριών της*, Λάρνακα 1934, σ. 112.

75. Ενδεικτικό για την επιτυχή αποστολή του Αναγνωστηρίου είναι και δημοσίευμα εφημερίδας της Λεμεσού, που αναφέρει τα εξής: «Μετ' εὐχαριστήσεως πληροφορούμεθα, ὅτι τό ἐν Χοιροκοιτία Ἐναγνωστήριον “Ἀγάπη” χωρεῖ ὁλόεν πρὸς τά ἐμπρός μέ τόν ζῆλον καί τό ἐνδιαφέρον τῶν μελῶν του. Εὐχαριστίαι καί δημόσιος ἔπαινος ὀφείλεται πράγματι εἰς τόν ἐν τῇ πόλει μας ἀκούραστον γηραιόν λευῖτην αἰδεσιμώτατον Ἱεζεκιήλ Χριστοφίδην, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ εἰσηγητής τῆς ὠραίας αὐτῆς ἰδέας καί ἐπρωτοστάτησεν εἰς τό λαμπρόν τοῦτον ἔργον». Βλ. *Χρόνος*, 29.6.1928.

κατοίκων του χωριού⁷⁶. Μεριμνήσε επίσης με διάφορες δωρεές του και για την ευπρέπεια και καλύτερη λειτουργία του ναού της Χοιροκοιτίας⁷⁷.

Από τις υπόλοιπες πληροφορίες που έχουν εντοπισθεί για τη ζωή και τη φιλάνθρωπη δράση του είναι και η σχετική με την οικονομική στήριξη του ανεψιού του, Κωνσταντίνου Χριστοφίδη, εθελοντή των Βαλκανικών πολέμων, για να φοιτήσει αρχικά στο Ημιγυμνάσιο της Λεμεσού και στο Παγκύπριο Γυμνάσιο και στη συνέχεια να σπουδάσει νομικά στην Αθήνα⁷⁸. Επιστολή του Χριστοφίδη, που αναφέρεται στην προέλαση των ελληνικών στρατευμάτων, η οποία εστάλη από το Αργυρόκαστρο της Βορείου Ηπείρου τους πρώτους μήνες του 1913, και δημοσιεύτηκε σε κυπριακή εφημερίδα της Λεμεσού, είχε, πιθανότατα, αποδέκτη της τον ιερομόναχο θείο του⁷⁹.

Είναι αξιοσημείωτο επίσης, ότι ο Ιεζεκιήλ διατηρούσε στενούς δεσμούς με τη Μονή Σταυροβουνίου, γνωστή για την πνευματικότητά της και τους φημισμένους ασκητές της των αρχών του 20ού αιώνα. Όπως αναφέρεται σε σχετικό δημοσίευμα, του Σεπτεμβρίου του 1907, ο Ιεζεκιήλ αντιπροσώπευε τη Μονή στην πόλη και επαρχία Λεμεσού, λάμβανε παραγγελίες για αγιογραφίες και προϊόντα παραγωγής της και προωθούσε σε αυτήν αφιερώματα των πιστών⁸⁰.

Ο Ιεζεκιήλ απεχώρησε από την ενεργό υπηρεσία τον Απρίλιο του 1923,

---

76. Η σχετική πληροφορία αντλείται από επιστολή κατοίκου της Χοιροκοιτίας σε εφημερίδα της Λάρνακας: «Εἰς τό χωρίον μας ἔχει ἀνεγερθῆ τελευταίως εἰς τήν πλατείαν μας ὠραῖον κτίριον, ὀφειλόμενον εἰς τήν γενναιοδωρίαν τοῦ ἐν Λεμεσῶ συγχωρίου μας αἰδεσιμωτάτου παπα Ἰεζεκιήλ Χριστοφίδου, Ἱερομονάχου. Εἶναι διώροφον οἶκημα, προορισμένον διά ἀναγνωστήριον τοῦ χωρίου μας. Ὁ δωρητής ἐπιδιώκει τήν ἠθικοκοινωνικήν ἀνάπτυξιν τῶν κατοίκων καί πρὸς τόν σκοπόν τοῦτον ἀποστέλλει περιοδικά καί ἐφημερίδες». Βλ. *Ισότης*, 1.7.1928.

77. Εφημερίδα της εποχής σημείωνε ότι «ὁ εὐσεβῆς λευῖτης τυγχάνει δωρητής τῆς Ἐκκλησίας Χοιροκοιτίας». Βλ. *Χρόνος*, 4.9.1929. Επίσης βλ. *Ισότης*, 28.9.1929.

78. Πέτρου Παπαπολυβίου, *Υπόδουλοι ελευθερωταί αδελφών αλυτρώτων*, Λευκωσία 1999, σ. 432.

79. Βλ. *Σάλπιγξ*, 11.4.1913. Η επιστολή του Κωνσταντίνου Χριστοφίδη εντοπίστηκε και αναδημοσιεύτηκε από τον Π. Παπαπολυβίου, *Υπόδουλοι ελευθερωταί αδελφών αλυτρώτων*, ό.π., σ. 432-433.

80. «Γνωστοποιεῖται διά τοῦ παρόντος, ὅτι ὁ Διευθυντής τῆς Μονῆς Σταυροβουνίου Ὁσιώτατος Βαρνάβας Μοναχός καθιστᾷ διά πᾶσαν παραγγελίαν, ἀφιερώματα κλπ ἀντιπρόσωπόν του τόν ἐν Λεμεσῶ Ὁσιώτατον Ἱερομόναχον Ἀγίας Νάπας κ. Ἰεζεκιήλ». Βλ. *Σάλπιγξ*, 21.9.1907.

όταν ήταν εβδομήντα τεσσάρων ετών⁸¹. Μερικά χρόνια αργότερα προσεβλήθη από επώδυνη ανίατη ασθένεια⁸², που τον υποχρέωσε να μεταβεί για θεραπεία στην Ελλάδα, το καλοκαίρι του 1929. Ο Αρχιεπίσκοπος Κύριλλος του χορήγησε τότε επιστολή, ημερομηνίας 20 Μαΐου 1929, προς το νοσοκομείο «Ευαγγελισμός», με την οποία ζητούσε από τη διεύθυνσή του να παράσχει κάθε δυνατή περίθαλψη στον Κύπριο κληρικό⁸³. Ο Ιεζεκιήλ παρέμεινε στην Αθήνα μέχρι το τέλος Ιουλίου 1929, οπότε επέστρεψε στην Κύπρο και στη Λεμεσό⁸⁴. Απεβίωσε μερικούς μήνες αργότερα, τον Απρίλιο του 1930, αφήνοντας μνήμη αγαθού, πράου και ταπεινού ιερέα. Της νεκρωσίμου ακολουθίας προέστη ο Μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος Μυλωνάς, ο οποίος εκφώνησε και τον επικήδειο λόγο⁸⁵.

Ο Ιερομόναχος Μακάριος Σταυροβουνιώτης (1879-1957)

Η ιστορία του γυναικείου μοναχισμού της Κύπρου στα νεότερα χρόνια είναι

81. «Οἱ δύο ὑπέργῃροι ἱερεῖς τῆς Ἁγίας Νάπας Οἰκονόμος Ἰεζεκιήλ καί

Ἰλευθεριάδης ἐτέθησαν ὑπό σύνταξιν». Βλ. *Φωνή τῆς Κύπρου*, 29/12.5.1923.

82. Ὅπως σημειώνει εφημερίδα τῆς ἐποχῆς, εἶχε προσβληθεῖ ἀπό καρκίνο. Βλ. *Ρούκανος*, 3.4.1929.

83. Αντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς διαφυλάσσεται στο Ἀρχεῖο τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς, *Ἀρχεῖον Ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου Γ΄ (1916-1933)*. Βιβλίον Λ΄, αρ. 269. Δημοσιεύεται δε στή συνέχεια τῆς ἐργασίας μας. Βλ. *Ἐγγραφα καὶ Δημοσιεύματα* 4.

84. Βλ. *Νέον Ἔθνος*, 27.7.1929.

85. Σε εφημερίδα τῆς ἐποχῆς σημειώνονται τὰ ἀκόλουθα με τὴν εὐκαιρία τοῦ θανάτου του: «Τὸ παρελθὸν Σάββατον ἐξεμέτρησεν τὸ ζῆν, ἐν ἡλικίᾳ ὀγδοήκοντα ὀκτῶ ἐτῶν, ὁ ἀγαπητὸς εἰς ὅλους σεβάσμιος λευῖτης Οἰκονόμος Ἰεζεκιήλ. Τὴν κηδεῖαν του, γενομένην σεμνοπρεπέστατα, παρηκολούθησε πλεῖστος κόσμος, ἐν τῷ ναῷ δὲ ὁ Πανιερώτατος Μητροπολίτης Κιτίου ἐξῆρε δι' ὠραίων καὶ ποιητικωτάτων λόγων τὴν ὅλην δρᾶσιν αὐτοῦ, ὅστις ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων διδασκάλων καὶ ἱεροκηρύκων τῆς πόλεώς μας, διὰ τῶν προσπαθειῶν του ἐκτίσθη ὁ μεγαλοπρεπὴς ναὸς τῆς Ἁγίας Νάπας, ἐπροστάτευσεν παραπλανηθείσας κόρας, ἐπάλαισεν ἀποτελεσματικῶς ἐναντίον τῶν προπαγανδικῶν σχολῶν, ὑπῆρξεν ὁ προστάτης πλείστων ὀρφανῶν καὶ χηρῶν κ.λ.π. Κατόπιν, ὁ κ. Χρῆστος Οἰκονομίδης, καθηγητῆς, κατέθεσεν τὸν στέφανον τοῦ ναοῦ Ἁγίας Νάπας, τοῦ ὁποῦ διετελέσεν ἐφημέριος ἐπὶ ἐξῆντα καὶ πλέον ἔτη. Τούς οἰκείους του συλλυπούμεθα». Βλ. *Ἐλευθερία*, 26.4.1930. Επίσης βλ. «Ἰεζεκιήλ Χριστοφίδης», *Ἀπόστολος Βαρνάβας* 2(1930)271· *Ἀνατολή*, 26.4.1930.

άμεσα συνδεδεμένη με τον Ιερομόναχο Μακάριο Σταυροβουνιώτη⁸⁶, ο οποίος στήριξε πνευματικά τις πρώτες μοναχές και συνέβαλε στη δημιουργία των απαραίτητων συνθηκών για την ανάπτυξή του. Ο Μακάριος γεννήθηκε την 1η Αυγούστου 1879 στο χωριό της Λεμεσού Ασγάτα, όπου και έμαθε τα πρώτα του γράμματα⁸⁷. Σταθμός στη ζωή του υπήρξε το έτος 1898, όταν επισκέφθηκε το χωριό του, στα πλαίσια των τακτικών περιοδίων του στα χωριά της κυπριακής υπαίθρου, ο τότε Μητροπολίτης Κιτίου (1893-1909) Κύριλλος Παπαδόπουλος, ο μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (1909-1916) Κύριλλος Β΄, που φιλοξενήθηκε στο σπίτι του πατέρα του Μακάριου, Χριστόδουλου Πιτταρή. Ο Κύριλλος κάλεσε τότε στην Ασγάτα τον Σταυροβουνιώτη μοναχό Γρηγόριο (1869-1932), ώστε να τον χειροτονήσει ιερομόναχο, κατά τη διάρκεια της θείας λειτουργίας, που θα τελούσε στον ναό της κοινότητας. Τον τελευταίο συνόδευσε στο χωριό ο κατά σάρκαν αδελφός του, μοναχός Βαρνάβας (1864-1948), μετέπειτα Ηγούμενος του Σταυροβουνίου. Αμφότεροι κατέλυσαν σε σπίτι θείου του Μακάριου, που βρισκόταν δίπλα από το δικό του. Η γνωριμία του δεκαεννιάχρονου τότε Μακάριου με τους δύο αυτάδελφους μοναχούς υπήρξε καθοριστική για τη ζωή του, αφού εντυπωσιάστηκε από την απλότητα και την ταπείνωσή τους και θέλησε να ακολουθήσει το παράδειγμά τους⁸⁸. Έτσι, το αμέσως επόμενο έτος, μετέβη στο γειτονικό στη γενέτειρά του μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου του Αλαμάνου, όπου την περίοδο αυτή διέμενε ο ιερομόναχος Παΐσιος (1840-1931), και εντάχθηκε στη

86. Για τον Μακάριο δημοσιεύσαμε παλαιότερα ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα. Βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο Ιερομόναχος Μακάριος, ο πνευματικός των πρώτων γυναικείων μοναστηριών της Κύπρου», *Πολίτης*, 4.11.2001.

87. Πολλά από τα βιογραφικά στοιχεία του Μακάριου, ανάμεσά τους και η ημερομηνία γέννησής του, αντλούνται από δημοσίευμα του Οδυσσέα Ευρυβιάδη, ο οποίος αρθρογραφούσε στον κυπριακό τύπο της εποχής με το ψευδώνυμο «Wideson». Βλ. *Ελευθερία*, 3.4.1926. Το σχετικό κείμενο αναδημοσιεύεται στη συνέχεια της εργασίας μας. Βλ. *Έγγραφα και Δημοσιεύματα* 5.

88. «Κάποτε ό νυν Ήγούμενος Σταυροβουνίου Βαρνάβας καί ό άδελφός του Παπα Γρηγόρης - ένας τύπος έχων όλα τά χαρακτηριστικά ενός Τολστώη - είχαν πάει στην ΄Ασγάτα όπου έλειτούργει ό Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος διά νά χειροτονηθῆ ό Γρηγόρης εις λειτουργόν. Ό Κύριλλος έμεινε στό σπίτι τοῦ πατρός Μακαρίου καί οί μοναχοί εις τοῦ θείου του. Εἰς τόν Μακάριον από τότε έμπῆκεν ἡ μανία νά γίνῃ μοναχός». Βλ. *Ελευθερία*, 3.4.1926 (*Έγγραφα και Δημοσιεύματα* 5).

συνοδεία του⁸⁹. Φαίνεται, όμως, ότι δεν βρήκε εκεί το μοναχικό πρότυπο που είχε γνωρίσει στον τρόπο ζωής των Γρηγορίου και Βαρνάβα, γι' αυτό και εννέα μήνες αργότερα - τέλη 1899 με αρχές 1900 - κατέφυγε στο Σταυροβούνι, και εντάχθηκε στους δοκίμους του⁹⁰.

Την περίοδο αυτή, μετά από μακρόχρονη εγκατάλειψη, είχε αρχίσει να σχηματίζεται στο Σταυροβούνι αδελφότητα γύρω από τον ασκητή αγιογράφο ιεροδιάκονο Διονύσιο Χρηστίδη (1830-1902), που είχε επαναλειτουργήσει τη Μονή με βάση το αθωνικό τυπικό, τον Ιανουάριο του 1889. Ένα χρόνο αργότερα, το 1890, μετά από πρόσκληση του Διονυσίου, εντάχθηκαν σε αυτήν οι κατά σάρκα αδελφοί Βαρνάβας, Γρηγόριος και Καλλίνικος (†1943), οι οποίοι εγκαταβίωναν τότε στο Άγιο Όρος, ο μὲν Βαρνάβας στο μοναστήρι του Καρακάλλου, οι δε Καλλίνικος και Γρηγόριος στη σκήτη της Αγίας Άννας. Ακολούθησαν στη συνέχεια και μερικοί άλλοι μοναχοί, ενώ στα αμέσως επόμενα χρόνια προσήλθαν στη Μονή οι κατά σάρκα αδελφοί Παΐσιος (1870-1950) και Δαμασκηνός (1869-1942) στα τέλη του 19ου αιώνα, ο μετέπειτα Ηγούμενος Διονύσιος Β΄ (1880-1952) το 1900, και ο Ξακουστός για την ασκητικότητά του ιερομόναχος Κυπριανός (1878-1955) το 1905. Ανάμεσα στους πρώτους Σταυροβουνιώτες μοναχούς των νεότερων χρόνων περιλαμβάνεται και ο μικρότερος αδελφός του Μακάριου, Θεοδόσιος (1890-1960), καλός ιεροράπτης και άριστος ψάλτης, ο οποίος προσήλθε στη Μονή σε ηλικία μόλις δεκαέξι χρόνων,

---

89. Σε κείμενο που γράφτηκε σε εφημερίδα του 1957 με την ευκαιρία του θανάτου του Μακάριου, σημειώνονται για την περίοδο διαμονής του στον Άγιο Γεώργιο Αλαμάνο τα ακόλουθα: «Ὁ μεταστάς .... εἰς ἡλικίαν εἴκοσι ἐτῶν εἰσῆλθεν ὡς δόκιμος εἰς τὴν ὑπὸ τὸν Ἱερομόναχον Παῖσιον Ἱερὰν Μονὴν Ἀγίου Γεωργίου Ἀλαμάνου, ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ ἑννέα μῆνας». Βλ. *Ελευθερία*, 12.9.1957. Για περίοδο εννέα μηνών διαμονής του στον Άγιο Γεώργιο τον Αλαμάνο αναφέρεται και ο «Wideson» στο προαναφερθέν κείμενό του. Βλ. *Ελευθερία*, 3.4.1926 (*Εγγραφα και Δημοσιεύματα* 5). Για την ιστορία της Μονής του Αγίου Γεωργίου του Αλαμάνου την περίοδο αυτή και την ένταξη του Μακάριου σε αυτήν βλ. Αντώνη Παπαευαγόρου, *Ιστορία της Ιεράς Μονής Αγίου Γεωργίου του Αλαμάνου*, Λεμεσός 1964, σ. 11-16, όπου ο Σταυροβουνιώτης Ιερομόναχος αναφέρεται ως «πασίγνωστος για την αγαθότητά του».

90. Ο χρόνος εισόδου του στη Μονή Σταυροβουνίου εξάγεται έμμεσα από το βιογραφικό του σημείωμα, που δημοσίευσε ο «Wideson». Βλ. *Ελευθερία*, 3.4.1926 (*Εγγραφα και Δημοσιεύματα* 5).

το 1906⁹¹.

Ο νεαρός Μακάριος βρήκε στο νέο μοναχικό περιβάλλον που εγκαταβίωσε την πνευματικότητα που αναζητούσε και με υπακοή και ζήλο εργάστηκε για την πνευματική του προκοπή και την πρόοδο της Μονής του. Αφού πέρασε τα στάδια της δοκιμασίας του δοκίμου, έλαβε το 1900 το μικρό σχήμα⁹² και δύο χρόνια αργότερα, το 1902, εκάρη μεγαλόσχημος. Στη συνέχεια, το 1905, χειροτονήθηκε ιεροδιάκονος και το 1908 ιερομόναχος⁹³, προφανώς από τον Μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλο, και ανέλαβε το διακόνημα του πνευματικού της Μονής, το οποίο υπηρέτησε μέχρι τον θάνατό του, το 1957. Καθόλο αυτό το διάστημα, ο διακρινόμενος για την απλότητα και την αγαθότητά του Σταυροβουνιώτης ιερομόναχος, μαζί με τον επίσης πνευματικό ιερομόναχο Κυπριανό, στήριζε και καθοδηγούσε όσους επιθυμούσαν να εξομολογηθούν και να συζητήσουν τα προβλήματα και τους λογισμούς τους.

Στο μεταξύ, ο κτήτορας της Μονής, ιεροδιάκονος Διονύσιος Χρησιτίδης,

91. Για τον Ηγούμενο Διονύσιο Χρησιτίδη βλ. Μονής Σταυροβουνίου (έκδ.), *Η Ιερά Μονή Σταυροβουνίου*, Λευκωσία 1998, σ. 161-165. Για τους πρώτους μοναχούς της Μονής Σταυροβουνίου βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Η επανίδρυση της Ιεράς Μονής Σταυροβουνίου και οι πρώτοι μοναχοί της», *Ορθόδοξη Μαρτυρία* 65(2001)67-71. Εκτενέστερη εργασία για το ίδιο θέμα, με την απαραίτητη ιστορική τεκμηρίωση, θα δημοσιεύουμε στον υπό έκδοση τόμο των *Κυπριακών Σπουδών*.

92. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο τότε προϊστάμενος της Μονής Διονύσιος Χρησιτίδης τα ακόλουθα: «έκιννοβίασεν πρὸς τοῦτης καί ἕτερος ἐκ τοῦ χορίου ἀσγάταν, υἱὸς Χριστοδούλου πιτταρί, τὸν ὀπίον δοκιμάσας περίπου ἑνὸς ἔτους ὃς καί τοῦς προωριθέντας δύο ἀδελφοῦς, ἐπίησα καί αὐτόν ὃς καί τοῦς ἀνωτέρω (δηλαδή τοῦς αὐτάδελφους Παῖσιο καί Δαμασκηνό ἀπὸ τὴν Ἄραδίππου) μικρόσχιμον ἦτι ρασσευχὴν ὀνομάσας αὐτῶν Μακάριον, ὄστης καί αὐτός ὑπεσχέθη νά ἀφιερῶσι εἰς τὴν ριθῆσαν Μονὴν τοῦ Σταυροῦ τὴν πατρικὴν του κληρονομίαν, ὃς καί τοῦς προηριμένους δύο». Βλ. Αρχεῖο Μονῆς Σταυροβουνίου, *Κώδιξ Β΄*, σ. 4-4α. Επίσης βλ. Νεοκλή Κυριαζή, *Ιστορικαὶ Εἰδήσεις Ιεράς Μονῆς Σταυροβουνίου*, Λάρνακα 1948, σ. 25, ὅπου αναδημοσιεύεται το σχετικὸ ἀπόσπασμα. Κατὰ συνέπεια, γνωρίζοντας ὅτι ὁ Μακάριος εἰσήλθε στη Μονὴ Σταυροβουνίου στα τέλη τοῦ 1899 - ἀρχῆς τοῦ 1900 καὶ πῶς ἡ περίοδος τῆς δοκιμασίας τοῦ διάρκεσε ἕνα περίπου ἔτος, συμπεραίνουμε ὅτι ἡ κουρά τοῦ σε μικρόσχημο μοναχὸ πρέπει νὰ πραγματοποιήθηκε στα τέλη τοῦ 1900.

93. Τις δύο χρονολογίες, τῆς κουράς σε μεγαλόσχημο μοναχὸ καὶ τῆς χειροτονίας τοῦ σε ιεροδιάκονο δίνει καὶ πάλιν ὁ «Wideson»: «Τὸ 1902 προήχθη εἰς μοναχόν καί τὸ 1905 ἔγινε λειτουργός». Βλ. *Ελευθερία*, 3.4.1926 (*Ἐγγραφα καὶ Δημοσιεύματα* 5). Για τὸ ἔτος τῆς χειροτονίας τοῦ σε ιερομόναχο βλ. Καθηγουμένου Αθανασίου, *Ιερά Μονή Σταυροβουνίου*, Κύπρος 1987, σ. 77.

απεβίωσε τον Φεβρουάριο του 1902, οπότε τον διαδέχθηκε ο μοναχός Βαρνάβας, ο οποίος συνέχισε με τον ίδιο ζήλο το έργο του προκατόχου του, αρχικά ως επιστάτης, και από το 1911, ως Ηγούμενος της Μονής⁹⁴. Την περίοδο αυτή ο νεοκλεγεύς Μητροπολίτης Κιτίου Μελέτιος Μεταξάκης αποφάσισε να αναβιώσει το εγκαταλελειμμένο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου στον Μέσα Ποταμό και ζήτησε από τον Βαρνάβα να στείλει αριθμό μοναχών για να εγκαταβιώσουν σε αυτό. Ο τελευταίος, υπακούοντας στην προϊσταμένη του αρχή, ζήτησε από τον ιερομόναχο Μακάριο, τους μοναχούς Ιλαρίωνα και Γεράσιμο, τον δόκιμο Χατζηνικόλα και δύο άλλους δοκίμους, να μεταβούν σε αυτό και να αναλάβουν το επίπονο έργο της ανακαίνισής του⁹⁵. Η επιλογή του Μακάριου έγινε προφανώς επειδή ήταν ο πλέον έμπειρος στα πνευματικά, που θα μπορούσε να καθοδηγεί τους υπολοίπους και να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της ηγουμενίας στην περίπτωση που η Μονή θα αποτελούσε αυτόνομη οντότητα. Έτσι, τον Δεκέμβριο του 1911, ο Μακάριος και οι υπόλοιποι Σταυροβουνιώτες μοναχοί μετέβηκαν και

94. Για τον Ηγούμενο Βαρνάβα βλ. Μονής Σταυροβουνίου (έκδ.), *Η Ιερά Μονή Σταυροβουνίου*, ό.π., σ. 165-168.

95. «Αί προσπάθειαι ἄς ἀπό τινος χρόνου ἤρξατο καταβάλλων ὁ Πανιερώτατος Μητροπολίτης Κιτίου πρὸς ἀνάστασιν τῆς ἐν ἐρειπίοις ἀπὸ δεκαετηρίδων πολλῶν κατακειμένης Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου τοῦ Βαπτιστοῦ ἐν Μεσαποταμίᾳ τοῦ Τροόδου ἀπέδωκαν ἤδη τὴν ἀπαρχὴν τῶν καρπῶν αὐτῶν. Τρεῖς φιλόπονοι καὶ φιλότιμοι Μοναχοὶ Μακάριος, Ἰλαρίων καὶ Γεράσιμος τῆς κοινοβιακῆς Ἀδελφότητος τοῦ Σταυροβουνίου, ἐγκαταστάντες ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς Μονῆς ἀγωνίζονται ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν τοῦ Μητροπολίτου πρὸς ἀνοικοδόμησιν αὐτῆς τῆ συνδρομῆ τῶν εὐσεβῶν Χριστιανῶν». Βλ. «Χρονικά», *Εκκλησιαστικός Κήρυξ* 2(1912)413. Η μετάβαση των τριών μοναχών και των τριών δοκίμων στον Μέσα Ποταμό αναφέρεται και σε εφημερίδα της εποχής. Βλ. *Κήρυξ*, 4.10.1913. Ὅπως σημειώνεται σε ἄλλο δημοσίευμα, ἡ Μονή, ὅταν μετέβησαν ἐκεῖ οἱ τρεῖς μοναχοί, ἦταν ερειπωμένη. Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 3/16.3.1912.

εγκαταστάθηκαν στον Μέσα Ποταμό⁹⁶. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, στόχος του Μεταξάκη ήταν να αποτελέσει το υπό δημιουργία μοναστήρι «όχι μόνο εργαστήριο αρετής, αλλά και σχολείο πρακτικόν δενδροκομίας, κτηνοτροφίας και λαχανοκομίας, προς ωφέλειαν των πέριξ γεωργικών πληθυσμών»⁹⁷. Ο Μακάριος πραγματοποίησε τότε εράνους στα χωριά του νησιού για την επιδιόρθωση της εκκλησίας και την επαναλειτουργία της Μονής, όπως στο μεταλλείο του Αμιάντου⁹⁸ και στην Καλαβασό, στον Άγιο Θεόδωρο, στον Μαζωτό και στη Βάβλα το 1913⁹⁹, στην Τραχυπέδουλα, στη Φιλούσα, στις Κέδαρες, στα Μέσανα και στον Πρόδρομο το 1914¹⁰⁰, και αλλού. Τότε δοκίμασε για την καλλιέργεια της γης και τα χημικά λιπάσματα, που άρχισαν να εισάγονται τότε από την Ελλάδα. Τα αποτελέσματα στην καρποφορία ήταν θεαματικά και ο Μακάριος γνωστοποίησε με επιστολή του στον τύπο τη βελτίωση που παρείχαν στην παραγωγή, επιδιώκοντας να συμβάλει με τον τρόπο αυτό στη διάδοσή τους ανάμεσα στους αγροτικούς

96. «Ὁ νῦν Μητροπολίτης Κιτίου ἐθεώρησε καλόν νά ἐγκαταστήσῃ ἐν τῇ εἰρημένῃ Μονῇ μοναχοῦς καί πρὸς τοῦτο συνεννοηθεῖς μετὰ τοῦ Ἡγουμένου Σταυροβουνίου περεχωρήθησαν τρεῖς μοναχοί, οἱ ὅποιοι ἐγκαταστάθηκαν ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1911». Βλ. *Κήρυξ*, 4.10.1913. Τη χρονολογία μετάβασης του Μακάριου στον Μέσα Ποταμό δίνει και ο «Wideson», ο οποίος, όπως αναφέρει, τον γνώρισε εκεί: «Ὁ Μεταξάκης τόν ἠνύνει πολύ καί τόν ἔπαιρνε εἰς τάς ἐκκλησιαστικάς του περιοδείας. Τό 1911 τόν ἔστειλεν εἰς τόν Μεσοποταμόν, ὅπου θά ἤρχιζεν ἕνα ἀπό τά πολλά ἔργα πού ἀφῆκε τό ἀνεξίτηλο πέρασμα τοῦ Μεγάλου Κληρικοῦ στόν τόπο μας. Ἐκεῖ ἐγνωρίσαμε γιά πρώτη φορά τόν “Πάτερ Μακάριον”». Βλ. *Ελευθερία*, 3.4.1926 (*Εγγραφα και Δημοσιεύματα* 5). Ο Κυριαζής τοποθετεί τη μετάβαση των μοναχών στον Μέσα Ποταμό το 1912. Βλ. Νεοκλή Κυριαζή, *Ιστορικαί Ειδήσεις Ιεράς Μονής Σταυροβουνίου*, Λάρνακα 1948, σ. 29· Του ιδίου, *Τα μοναστήρια εν Κύπρω*, Λευκωσία 1950, σ. 140. Σε αμφότερα τα κείμενά του, όμως, παραλείπει το όνομα του μοναχού Ιλαρίωνα, ενώ προσθέτει αυτό του δόκιμου Χατζηνικόλα.

97. «Χρονικά», *Εκκλησιαστικός Κήρυξ* 2(1912)414.

98. Ο Μακάριος ευχαρίστησε τους επιστάτες και τους εργάτες του μεταλλείου, με δημοσιοποίηση της εισφοράς τους σε εφημερίδα της εποχής. Βλ. *Κήρυξ*, 4.10.1913.

99. Βλ. *Κήρυξ*, 1.1.1913.

100. Βλ. *Κήρυξ*, 7.2.1914.

πληθυσμούς¹⁰¹.

Η προσπάθεια για την επαναλειτουργία του Μέσα Ποταμού, όμως, για διάφορους λόγους δεν καρποφόρησε, με αποτέλεσμα, το 1916, οι Μακάριος, Γεράσιμος και Ιλαρίων να επιστρέψουν στο Σταυροβούνι, ενώ ο Χατζηνικόλας μετέβη στην Τροοδίτισσα, όπου αργότερα εκάρη μοναχός με το όνομα Νικόδημος¹⁰². Είναι αξιοσημείωτο ότι, το 1914, ο Μεταξάκης ανήγειρε στη θέση των ερειπωμένων μοναστηριακών κτιρίων ξενοδοχείο¹⁰³, με αποτέλεσμα να παρατηρηθεί το παράδοξο για τη χρονική περίοδο 1915-16 να λειτουργούν στην ίδια περιοχή μοναστήρι και ξενοδοχείο, γεγονός το οποίο δεν εύρισκε σύμφωνους τους ταπεινούς Σταυροβουνιώτες μοναχούς.

Την περίοδο αυτή - αρχές του 20ού αιώνα - δημιουργήθηκε στο Καϊμακλί αδελφότητα μοναζουσών, η οποία εγκαταστάθηκε σε κατάλληλα διαρρυθμισμένο χώρο. Οι μοναχές αυτές αναζήτησαν στήριξη από τον ομοχώριό τους Ηγούμενο Βαρνάβα Σταυροβουνιώτη, που ανέθεσε τη διαποίμανσή τους στον Μακάριο. Έκτοτε, ο τελευταίος συνδέθηκε με τον γυναικείο μοναχισμό του νησιού και συνέβαλε τα μέγιστα στην πνευματική οικοδομή των πρώτων μοναζουσών και τη

---

101. Η επιστολή του Μακαρίου για την αποτελεσματικότητα των ελληνικών λιπασμάτων είναι η ακόλουθη: «Σπεύδω πλήρης χαρᾶς νά σᾶς πληροφορήσω, ὅτι τά λιπάσματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας, τά ὁποῖα ἐχρησιμοποίησα διά ντομάτες, μελιτζάνες, μπάμιες, ἀγγουριές κλπ, ὡς καί διά φασόλια, ἔφεραν θαυμάσια καθ' αὐτό ἀποτελέσματα. Ὅλοι οἱ καρποὶ ἔγιναν πολύ προῖμότερον τῶν ἄλλων, τά ὁποῖα δέν ἐλιπάνθησαν, καίτοι αὐτά ἐσπάρησαν ἐνωρίτερον τῶν λιπανθέντων. Ἐπίσης ὅλοι οἱ καρποὶ ἔχουν ἐξαιρετικὴν γεῦσιν καί εἶναι πολύ ἀνώτεροι τῶν μὴ λιπανθέντων ὡς πρὸς τό μέγεθος καί τὴν ποιότητα, ὀφείλω δέ νά σᾶς σημειώσω, ὅτι ἀπὸ τά μὴ λιπανθέντα δέν ἐπῆρα σχεδόν τίποτε, ἐνῶ ἀπὸ τά λιπανθέντα εἶχον ἄφθονον καί προῖμωτάτην ἐσοδείαν, καίτοι ἐν τόσῳ ψυχρῷ κλίματι, καί ἀπὸ ποιοτικῆς ἀπόψεως μοναδικήν. Μακάριος Ἱερομόναχος Σταυροβουνίου. Ἐν Μέσα Ποταμῷ (Τρόδος)». Βλ. *Σάλπιγξ*, 1/14.5.1915.

102. Βλ. *Ελευθερία*, 3.4.1926 (*Εγγραφα και Δημοσιεύματα* 5)· Ν. Κυριαζή, *Τα μοναστήρια ἐν Κύπρῳ*, ὁ.π., σ. 140. Για τον Χατζηνικόλα βλ. Πρωτοσυγκέλλου Δαμασκηνού, «Οι θεμελιωτές της κοινοβιακής ζωῆς της Μονῆς μας», στον τόμο: *Ιεράς Μονῆς Τροοδίτισσης, Η ουσία του Ορθόδοξου μοναχισμού*, Λεμεσός 1999, σ. 20-25.

103. Ο θεμέλιος λίθος κατατέθηκε στις 24 Ιουνίου 1914. Βλ. *Σάλπιγξ*, 26/9.7.1914. Το ξενοδοχείο πρωτολειτούργησε το 1915 και αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα κέντρα παραθερισμού του νησιού στα χρόνια του μεσοπολέμου. Ενδεικτικά βλ. *Σάλπιγξ*, 19/2.7.1914· *Κήρυξ*, 26.6.1915· *Ἐνωσις*, 21/3.9.1915, όπου γίνεται αναφορά στην ὑπαρξη σαράντα δωματίων, που ενοικιάζονταν ἀπὸ τὴ Μονή και στις παρεχόμενες υπηρεσίες για τη διαμονή των παραθεριστών.

δημιουργία των αναγκαίων προϋποθέσεων για την ανάπτυξη του στην Κύπρο¹⁰⁴. Επισκεπτόταν σε τακτά χρονικά διαστήματα τον χώρο όπου διέμεναν, και ρύθμιζε με διάκριση τα σχετικά που αφορούσαν την καθημερινή τους ζωή. Αργότερα, όταν οι μοναχές αυξήθηκαν, με προτροπή του ανήγειραν σε ιδιόκτητο χώρο, το 1928, τη μονή της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος και οικοδόμησαν ναό, η ανέγερση του οποίου ολοκληρώθηκε το 1951¹⁰⁵.

Χρειάστηκε όμως να περάσουν άλλα είκοσι χρόνια μέχρι να ιδρυθεί, στον Άγιο Γεώργιο τον Αλαμάνο, το 1949, με πρωτοβουλία του τότε Μητροπολίτη Κιτίου (1948-1950) και μετέπειτα Αρχιεπισκόπου Κύπρου (1950-1977) Μακάριου Γ΄, το πρώτο επίσημα αναγνωρισμένο γυναικείο μοναστήρι από την Ιερά Σύνοδο της Κυπριακής Εκκλησίας¹⁰⁶. Ο Σταυροβουνιώτης ιερομόναχος ανέλαβε την πνευματική καθοδήγηση των μοναζουσών και του νέου μοναστηριού και βοήθησε με τη διεξαγωγή εράνων στην επίλυση των οικονομικών του προβλημάτων και στην καλύτερη οργάνωση της λειτουργίας του. Στο Αρχείο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου σώζεται έγγραφο του Αρχιεπισκόπου Μακάριου Γ΄, ημερομηνίας 7 Ιουνίου 1950, με το οποίο εξουσιοδοτούσε τον συνώνυμό του Σταυροβουνιώτη ιερομόναχο για να διεξαγάγει εράνους για την οικονομική στήριξη της νεοσύστατης Μονής¹⁰⁷.

Στο μεταξύ, στα πρώτα χρόνια της ηγουμενίας του Βαρνάβα η Μονή Σταυροβουνίου συνήψε μεγάλο δάνειο για την κτιριακή επέκτασή της και για τη δημιουργία καινούργιων καλλιεργειών, ώστε να μπορεί να ανταποκριθεί στις ανάγκες των πολλών νέων μοναχών της. Δυστυχώς, όμως, οι επιπτώσεις που είχε στη ζωή του νησιού ο Πρώτος Παγκόσμιος πόλεμος, σε συνδυασμό με τις γενικότερες συνθήκες, που επικρατούσαν την εποχή αυτή, συνέτειναν ώστε η Μονή να κινδυνεύει άμεσα από οικονομική κατάρρευση. Την ίδια περίοδο, οι Σταυροβουνιώτες μοναχοί επεκτάθηκαν και στην καπνοκαλλιέργεια, που αποδείχθηκε εντελώς λανθασμένη επιλογή και επιβάρυνε περαιτέρω την

¹⁰⁴. Ενδεικτικά βλ. Καθηγουμένου Αθανασίου, *Ιερά Μονή Σταυροβουνίου*, ό.π., σ. 77, όπου γίνεται ειδική αναφορά στη συμβολή του στην πνευματική ενίσχυση των μοναζουσών των πρώτων κυπριακών γυναικείων μοναστηριών.

¹⁰⁵. Για τη συμβολή του Μακάριου στη πνευματική ανάπτυξη της Μονής της Μεταμόρφωσης στο Καϊμακλί βλ. Πέτρου Στυλιανού, *Το Μοναστήρι της Μεταμόρφωσης στο Καϊμακλί*, Λευκωσία 1985, σ. 7, 11.

¹⁰⁶. Για την ιστορία του γυναικείου μοναχισμού βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο γυναικείος μοναχισμός στην Κύπρο», *Πολιτιστική Κύπρος* 2(1997)52-60.

¹⁰⁷. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Βιβλίον Γ΄. Αρχείον Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Β΄ (1947-1950)*. Μοναί, αρ. 35/1. Το σχετικό έγγραφο δημοσιεύεται στη συνέχεια της εργασίας μας. Βλ. *Έγγραφα και Δημοσιεύματα* 6.

οικονομική θέση της Μονής¹⁰⁸. Μόνη λύση απέμεινε η διεξαγωγή εράνων ανάμεσα στην ελληνική κοινότητα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, ώστε να συλλεγούν τα απαραίτητα χρήματα για τη σωτηρία της. Γι' αυτό ο Ηγούμενος Βαρνάβας αποτάθηκε στον Μητροπολίτη Κιτίου Νικόδημο Μυλωνά και ζήτησε τη βοήθειά του για να σταλεί αδελφός της Μονής για ζητείες στη μακρινή ήπειρο. Ο Μυλωνάς, με επιστολή του ημερομηνίας 25 Απριλίου 1923, απευθύνθηκε με τη σειρά του στον Αρχιεπίσκοπο Αμερικής Αλέξανδρο, ο οποίος έδωσε την ευλογία του για τη διεξαγωγή εράνων¹⁰⁹. Τότε η αδελφότητα της Μονής ανέθεσε στον Μακάριο, παρά το γεγονός ότι δεν γνώριζε την αγγλική γλώσσα, να μεταβεί στην Αμερική και να ζητήσει την οικονομική βοήθεια των Ελλήνων μεταναστών. Πράγματι, ο Μακάριος, «κάνοντας υπακοή», αναχώρησε ατμοπλοϊκώς, την 1 Ιουνίου 1923, για την Αμερική¹¹⁰, όπου διεξήγαγε εράνους σε περισσότερες από εκατόν ογδόντα πόλεις των Ηνωμένων Πολιτειών και του Καναδά¹¹¹. Θερμούς συνεργούς στην επιτυχία του σκοπού του βρήκε τους δημοσιογράφους των εφημερίδων «Ατλαντίς» και «Εθνικός Κήρυξ», οι οποίοι με άρθρα τους καλούσαν

108. Λεόντιου Χατζηκώστα, «Καπνοκαλλιέργεια στο Σταυροβούνι», *Τα Λεύκα* 46(1994)12-17.

109. Στο Αρχείο της Αρχιεπισκοπής Αμερικής σώζονται τόσο η επιστολή του Κιτίου Νικοδήμου Μυλωνά, όσο και άλλες δύο του ηγουμένου Βαρνάβα, του Μαΐου και του Αυγούστου του 1923, προς τον Αμερικής Αλέξανδρο. Εντοπίστηκαν και δημοσιεύτηκαν από τον νυν Μητροπολίτη Κένυας και Ειρηνουπόλεως Μακάριο. Βλ. Ανδρέα Τηλλυρίδη, «Από την ιστορία της Μονής Σταυροβουνίου. Ανέκδοτα έγγραφα», *Απόστολος Βαρνάβας* 47(1986)335-339.

110. Την ημερομηνία αναχώρησής του για την Αμερική αναφέρει ο ίδιος στην προαναφερθείσα συνομιλία του με τον «Widson»: «Ο κληρὸς ἔλαχεν ἐπ' ἐμέ καί τήν 1 Ἰουνίου τοῦ 1923 ἀνεχώρουν δι' Ἀμερικὴν μέσον Αἰγύπτου». Βλ. *Ελευθερία*, 3.4.1926 (*Ἐγγραφα καὶ Δημοσιεύματα* 5). Στο λιμάνι τον συνόδευσαν ο Ηγούμενος Βαρνάβας και ο κατά σάρκαν αδελφός του, Ιερομόναχος Θεοδόσιος: «Διέτριψεν παρ' ἡμῖν ὀλίγας ἡμέρας ὁ Πανοσιώτατος Ἡγούμενος Σταυροβουνίου πάτερ Βαρνάβας μετὰ τῶν Ἰοσιωτῶν Ἱερομονάχων Θεοδοσίου καὶ Μακαρίου, τὸν ὁποῖον οἱ πρῶτοι κατευώδωσαν μέχρι τοῦ ἀτμοπλοίου, ἀναχωροῦντα δι' Ἀμερικὴν δι' ὑποθέσεις τῆς Μονῆς». Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 20/2.6.1923.

111. Σε εφημερίδα της εποχής αναφέρεται για την περιήγησή του στην Αμερική ότι «ἐπεσκέφθη 180 πόλεις τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν καὶ τοῦ Καναδά». Βλ. *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 31.3.1926.

τους Έλληνες μετανάστες να βοηθήσουν τη Μονή Σταυροβουνίου¹¹². Για τις περιοδείες του και την εκκλησιαστική δραστηριότητά του στη χώρα, όπως και για τον οικονομικό απολογισμό των εράνων που διεξήγαγε, δεν παρέλειπε να ενημερώνει με επιστολές του τον Αρχιεπίσκοπο Αλέξανδρο και να ζητά τη συμβουλή του, γεγονός που φανερώνει την απλότητα και τις μοναχικές αρετές του¹¹³. Τελικά, μετά από αρκετές περιπέτειες, κατάφερε, μέχρι τον Νοέμβριο του 1925¹¹⁴, να συλλέξει το σημαντικό για την εποχή ποσό των 11.788 δολλαρίων, που ήταν αρκετό για να πληρωθούν τα χρέη της Μονής, οπότε, στις 16 Φεβρουαρίου του 1926, επέστρεψε στην Κύπρο¹¹⁵. Οι πατέρες της Μονής συνέταξαν τότε Πρακτικό των εσόδων και εξόδων του πατρός Μακαρίου, ημερομηνίας 15 Μαρτίου 1926, το οποίο απέστειλαν για ενημέρωση του Αμερικής Αλεξάνδρου¹¹⁶ και

---

112. Σημειώνεται χαρακτηριστικά, ότι «ἐν Ἀμερικῇ ἔτυχεν ἐκ μέρους τῶν Κυπρίων καί ὄλων τῶν Ἑλλήνων ὁ Μοναχός Μακάριος φιλόφρονος καί ἐνθουσιώδους ὑποδοχῆς. Ἡ ἐκεῖ Κυπριακή Ἀδελφότης, ὡς καί αἱ ἐφημερίδες “Ἀτλαντίς” καί “Ἐθνικός Κῆρυξ”, συνέβαλον τά μέγιστα εἰς τήν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ του». Βλ. *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 31.3.1926.

113. Η σχετική αλληλογραφία, ευχαριστήριες επιστολές των Κιτίου Νικοδήμου και Ηγουμένου Βαρνάβα, καθώς και αντίγραφα των απαντήσεων του Αμερικής Αλεξάνδρου, διασώθηκαν στο Αρχείο της Αρχιεπισκοπής Αμερικής και, όπως έχει αναφερθεί, δημοσιεύτηκαν από τον Μακάριο Τηλλυρίδη. Βλ. Α. Τηλλυρίδη, «Από την ιστορία της Μονής Σταυροβουνίου. Ανέκδοτα έγγραφα», *ό.π.*, 47(1986)334-339, 382-384, 48(1987)171-174, 254-257, 351-354, 49(1988)80-84.

114. Ο χρόνος τερματισμού της περιοδείας του για συλλογή εράνων αναφέρεται από τον ίδιο στην προαναφερθείσα συνομιλία του με τον «Wideson». Βλ. *Ελευθερία*, 3.4.1926 (*Έγγραφα και Δημοσιεύματα* 5).

115. «Ἐπανῆλθεν ἐξ Ἀμερικῆς ὁ Ὅσιώτατος Ἱερομόναχος Σταυροβουνίου κ. Μακάριος, συλλέξας παρά τῶν ἐκεῖ ὁμογενῶν γενναίους ἐράνους ὑπέρ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς, ὧν τό καθαρὸν προϊόν ἀνέρχεται εἰς λίρας 1800». Βλ. *Νέον Ἔθνος*, 27.2.1926.

116. Α. Τηλλυρίδη, «Από την ιστορία της Μονής Σταυροβουνίου. Ανέκδοτα έγγραφα», *ό.π.*, 49(1988)80-81.

δημοσιοποίησαν στον τύπο της εποχής¹¹⁷.

Καθόλο το διάστημα της παρουσίας του στην Αμερική, ο Μακάριος επετέλεσε αξιόλογο ποιμαντικό έργο και συνδέθηκε πνευματικά με πολλούς από τους μετανάστες των περιοχών τις οποίες επισκέφθηκε. Με τους περισσότερους από αυτούς διατηρούσε αλληλογραφία για πολλά χρόνια μετά την επιστροφή του στην Κύπρο και τους ενίσχυε στη ζωή τους με τις λιτές και επιγραμματικές προτροπές του. Στενότερους δεσμούς δημιούργησε με τους Κύπριους μετανάστες από τα Λεύκαρα, που αριθμούσαν αρκετές εκατοντάδες και βρισκόνταν διάσπαρτοι σε πολλές πόλεις της χώρας. Μερικοί από αυτούς του ζήτησαν να μεταφέρει δώρα για τους συγγενείς τους στην Κύπρο, τα οποία ο Μακάριος παρέδωσε αυτοπροσώπως. Του δόθηκε έτσι η ευκαιρία να συνδεθεί πνευματικά με πολλούς από τους κατοίκους των Λευκάρων, τους οποίους συνήθιζε να επισκέπτεται και να εξομολογεί σε τακτά χρονικά διαστήματα¹¹⁸. Παρόμοιες προσκλήσεις για τέλεση του μυστηρίου της θείας εξομολόγησης του απηύθυναν και κάτοικοι άλλων χωριών της Κύπρου. Είναι αξιοσημείωτο, ότι ένα χρόνο μετά την επιστροφή του στην Κύπρο, οι πατέρες της Μονής Σταυροβουνίου επιχείρησαν, μέσω του Μακαρίου και της γνωριμίας του με τους αρχισυντάκτες της εφημερίδας «Ατλαντίς» της Νέας Υόρκης, να προωθήσουν εικόνες του 117. «Τό ὄλον καθαρὸν ποσόν, τό ὁποῖον συνέλεξεν, ἀνέρχεται εἰς Λ.Κ. 1885, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ κατωτέρου πίνακος. Τό ποσόν τοῦτο διετέθη πρὸς ἀπόσβεσιν ὀλοκλήρου τοῦ χρέους τῆς Μονῆς Σταυροβουνίου, ἥτις σήμερον ἀπηλλαγμένη οἰασδήποτε ὑποχρέωσης πρὸς τρίτους θά χωρήσῃ, ὡς πεποίθαμεν, μέ στερεόν βῆμα πρὸς τὴν οἰκονομικὴν πρόοδον. Οἱ Μοναχοὶ Σταυροβουνίου ἐχαιρέτησαν μέ ἐνθουσιασμόν τὴν ἄφιξιν τοῦ πατρὸς Μακαρίου, πανηγυρίσαντες τὴν ἡμέραν τῆς ἀνόδου του εἰς τὴν Μονὴν διὰ λειτουργίας, καθ' ἣν ἐψάλῃ ἡ ἀκολουθία τῆς ἑορτῆς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Ἐξηλέγχθησαν ὑπὸ τοῦ Ἡγουμενοσυμβουλίου τὰ βιβλία του, ἅτινα εἶναι ἐπικυρωμένα εἰς τό τέλος τῆς κατὰ πόλεως συλλογῆς ἐράνων, ὑπὸ τῆς ἀρμοδίας ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς καί τοῦ προέδρου ἐκάστης ἐλληνικῆς κοινότητος. Συμφώνως πρὸς τὰ βιβλία ταῦτα ἡ κατάστασις τῆς συλλογῆς συνδρομῶν ἔχει ὡς ἐξῆς: Γενικαί εἰσπράξεις δολλάρια: 11788.14.0 ἀπὸ 20.6.1923 - 16.2.1926. Δαπάναι: Εἰς διατροφήν καί συντήρησιν τοῦ περιοδεύοντος: δολ. 2792.60. Ἄξια διαφόρων ἱερῶν οὐκισμῶν καί ἄλλων ἀντικειμένων πρὸς χρῆσιν τῆς Μονῆς: 231.89 Σταλέντα διὰ ἐπιταγῶν: 8658.65. Ἀπλήρωτοι συνδρομαί: 105.00. Σύνολο: Δολ. 11788.14, ἧτοι Λ.Κ. 2257. Ἀφαιρουμένου τοῦ ποσοῦ τῆς προσωπικῆς δαπάνης ἀπὸ 20.6.1923 - 16.2.1926 καί τῶν ἀπληρώτων, ἧτοι τό ὄλον Λ.Κ. 372, τό ποσόν Λ.Κ. 1885 εἰσῆλθεν εἰς τό ταμεῖον τῆς Μονῆς». Βλ. *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 31.3.1926.

118. Πολλά για τις σχέσεις του Μακαρίου με τους κατοίκους των Λευκάρων αναφέρει ο υποτακτικός του, στις αρχές της δεκαετίας του 1950, μετέπειτα Αρχιμανδρίτης, Λεόντιος Χατζηκώστας, «Λεύκαρα - Σταυροβούνι», *Τα Λεύκαρα* 20(1987)48-51.

αγιογραφικού εργαστηρίου τους στην Αμερική¹¹⁹. Δεν έχουμε, όμως, υπόψη μας την τελική κατάληξη του εγχειρήματός τους αυτού.

Εκτός από το διακόνημα του πνευματικού, ο Μακάριος υπηρέτησε επίσης ως ψάλτης, γραμματικός της Μονής Σταυροβουνίου και υπεύθυνος των εξωτερικών υποθέσεων της. Ακόμη, κατά καιρούς, αντιπροσώπευε τον Ηγούμενο Βαρνάβα, όταν ο τελευταίος απουσίαζε από το νησί, όπως από τον Νοέμβριο του 1920¹²⁰ μέχρι τον Φεβρουάριο του επόμενου έτους, που μετέβη για διεξαγωγή εράνων στην Αίγυπτο¹²¹. Πολλές φορές, ο Μακάριος περιήρχετο τα χωριά του νησιού για να λάβει παραγγελίες για εικόνες ή για να επιληφθεί διαφόρων ζητημάτων της Μονής Σταυροβουνίου¹²². Το γεγονός αυτό του έδινε την ευκαιρία να συνδιαλέγεται με πολλούς από τους κατοίκους και, πράος και καταδεκτικός 119. «Οἱ πατέρες τῆς Μονῆς Σταυροβουνίου, διὰ τοῦ ἀδελφοῦ των Ἱερομονάχου πατρός κ. Μακαρίου, ἀπέστειλαν πρὸς τοὺς ἀρχισυντάκτας τῆς “Ἀτλαντίδος” ἐν Νέα Ἰόρκῃ εἰκονογραφίας των, αἵτινες ὑπερήρεσαν. Ἐπειδὴ δέ ὑπάρχει ἐν ταῖς Ἠνωμέναις Πολιτείαις ἱκανοποιητικὴ ζήτησις ἁγίων εἰκόνων, οἱ ἀρχισυντάκται ἀνέλαβον νὰ διαφημίσουν ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς ἐφημερίδος των τὰς εἰκονογραφίας τῶν Πατέρων τῆς Μονῆς Σταυροβουνίου, οἷτινες καὶ θὰ ἀποστέλλουν ταύτας πρὸς τὸν ἐκ Λευκάρων ἐν Νέα Ἰόρκῃ ἐγκατεστημένον κ. Arthentinos, 303 Fifth Avenue, New York City». Βλ. *Ελευθερία* 3.9.1927.

120. Πριν από την αναχώρησή του, ο Ηγούμενος Βαρνάβας προέβη στην ακόλουθη δήλωση στις εφημερίδες της εποχής: «Ἀναχωρῶν εἰς Αἴγυπτον, ὅπου καὶ θὰ διαμείνω δι’ ὀλίγον χρόνον, δι’ ὑποθέσεις τῆς ἡμετέρας Μονῆς, ἀποκαθιστῶ πληρεξουσίους ἀντιπροσώπους μου εἰς πᾶσας τὰς ὑποθέσεις τῆς Μονῆς τοὺς Συμβούλους αὐτῆς, οἱ ὅποιοι καὶ θὰ ὑπογράφουν οὕτως: Διὰ τὸν Ἱηγούμενον Σταυροβουνίου Βαρνάβα, Μακάριος καὶ Καλλίνικος, οἱ Ἐπίτροποι τῆς Μονῆς Σταυροβουνίου». Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 7/20.11.1920.

121. Ο λόγος της μετάβασής του αναφέρεται σε δήλωσή του στον τύπο, μετά την επιστροφή του από τη χώρα του Νείλου, όπου σημειώνει ότι «μετέβημεν (εἰς τὴν Αἴγυπτον) πρὸς συλλογὴν ἐράνων διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σταυροβουνίου». Βλ. *Ελευθερία*, 13/26.2.1921· *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 20/5.3.1921.

122. Για τις περιοδείες του στην Κύπρο είναι ενδεικτικό το ακόλουθο δημοσίευμα εφημερίδας του έτους 1929: «Ἀξιόλογον καὶ λίαν ἐπαινετὴν προσπάθειαν καταβάλλει ἡ Μοναχικὴ Ἀδελφότης Σταυροβουνίου, πρωτοστατοῦντος τοῦ εὐλαβεστάτου Ἱηγουμένου αὐτῆς κ. Βαρνάβα διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν ἱερῶν εἰκόνων τῆς ζωγραφικῆς τῆς, ὅχι μόνον ἐν τῇ νήσῳ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν... Δραττόμεθα τῆς εὐκαιρίας νὰ τονίσωμεν ἀπὸ τῆς στήλης μας τὸν ἀκάματον ζῆλον τοῦ Ὁσίου Ἱερομονάχου κ. Μακαρίου (τοῦ ξεχρεωτοῦ) περιτρέχοντος τὴν νῆσον πρὸς συλλογὴν παραγγελιῶν εἰκόνων, αἱ ὁποῖα ἐκτελοῦνται κατὰ γράμμα ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Σταυροβουνίου». Βλ. *Ελευθερία*, 24.7.1929.

καθώς ήταν, να εμφυσά στις καρδιές τους πνεύμα μετανοίας. Από επιστολή του, ημερομηνίας 18 Ιουνίου 1939, που έστειλε από το Καλό Χωριό Λεύκας προς τον Μητροπολίτη Πάφου (1930-1947) και μετέπειτα Αρχιεπίσκοπο Κύπρου (Ιούν. - Ιουλ. 1947) Λεόντιο, ενώ βρισκόταν σε μία από αυτές τις περιοδείες, διαπιστώνουμε τη μεγάλη αγάπη και τον σεβασμό του προς τον Κύπριο Αρχιερέα¹²³. Όπως είναι γνωστό, παρόμοια εκτίμηση προς τον Λεόντιο έτρεφαν και οι υπόλοιποι Σταυροβουνιώτες μοναχοί, ως απότοκο των συχνών επισκέψεων του τελευταίου στη Μονή Σταυροβουνίου και του στενού πνευματικού δεσμού του με τον ξακουστό ιερομόναχο Κυπριανό (†1955)¹²⁴.

Προς το τέλος της ζωής του, ο Μακάριος δοκιμάστηκε από παρατεταμένη ασθένεια, την οποία υπέμεινε καρτερικά. Όταν δε συναισθάνθηκε το τέλος να πλησιάζει, μετέβη, στα τέλη Αυγούστου του 1957, κοντά στις πνευματικές του θυγατέρες, στον Άγιο Γεώργιο τον Αλαμάνο, όπου είχε ζήσει ως δόκιμος μοναχός στα τέλη του 19ου αιώνα. Εκεί απεβίωσε μετά από δεκαπέντε ημέρες, στις 10 Σεπτεμβρίου 1957, σε ηλικία εβδομήντα οκτώ χρόνων. Κηδεύτηκε την ίδια μέρα στο Σταυροβούνι από τον Μητροπολίτη Κιτίου Άνθιμο, μέσα σε συνθήκες

---

¹²³. Αρχείο Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Βιβλίον ΚΓ΄*. *Αρχείον αοιδίμου Λεοντίου (1933-1947)*, αρ. 705. Η επιστολή αυτή δημοσιεύεται στη συνέχεια της εργασίας μας. Βλ. *Έγγραφα και Δημοσιεύματα* 7.

¹²⁴. Κωστή Κοκκινόφτα, «Τα νεανικά χρόνια του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Λεοντίου», *Επετηρίδα Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 6(2003)238.

βαθύτατου πένθους και παρόντων πολλών πνευματικών του τέκνων¹²⁵.

Ο Αρχιμανδρίτης Φιλάρετος Κουρίτης (†1917)

Στα μέσα του 19ου αιώνα ιδρύθηκαν σε περιοχές όπου ανθούσε ο Ελληνισμός τρεις Θεολογικές Σχολές, οι οποίες προσέφεραν πολύτιμες υπηρεσίες στην Ορθόδοξη Εκκλησία και στην ελληνική παιδεία: του Πανεπιστημίου Αθηνών (1837), της Χάλκης (1845) και του Σταυρού Ιεροσολύμων (1855). Από τις Σχολές αυτές αποφοίτησε μεγάλος αριθμός νέων, αρκετοί από τους οποίους εντάχθηκαν στις τάξεις του ιερού κλήρου, με αποτέλεσμα τα Πρεσβυγενή Πατριαρχεία και οι Εκκλησίες της Ελλάδας και της Κύπρου να στελεχωθούν με μορφωμένους κληρικούς και να μπορέσουν να ανταποκριθούν καλύτερα στην αποστολή τους.

Οι πρώτοι Κύπριοι κληρικοί, που είχαν πανεπιστημιακή μόρφωση και
125. «Μικρόν τι μετά τό μεσονύκτιον τῆς παρελθούσης Τρίτης, ἀπεβίωσεν εἰς ἡλικίαν 79 ἐτῶν ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Ἁγίου Γεωργίου Ἀλαμάνου, ἔνθα πρό ἐξηκονταετίας εἶχεν ἀσπασθῆ τόν μοναχικόν βίον, ἐπίλεκτον μέλος τῆς Ἀδελφότητος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σταυροβουνίου, ὁ Ἱερομόναχος Μακάριος. Ἡ ὑγεία τοῦ Ἱερομονάχου Μακαρίου εἶχε προσφάτως ἐπιδεινωθῆ καί μετεφέρθη οὗτος πρό δεκαπενθημέρου, κατόπιν ἐπιθυμίας του, εἰς τήν Ἱεράν Μονήν Καλογραιῶν Ἁγίου Γεωργίου Ἀλαμάνου, ὅπου αἱ μοναχαί παρέσχον εἰς αὐτόν, μέχρι τοῦ θανάτου του, ἀδελφικήν περίθαλψιν καί παρηγορίαν, εἰς ἔνδειξιν τῆς βαθείας ἐκτιμῆσεως καί εὐγνωμοσύνης των διά τās πολλαπλᾶς ὑπηρεσίας, τās ὁποίας προσέφερεν τόσον διά τήν ἴδρυσιν, ὅσον καί διά τήν ἐν γένει πρόοδον καί εὐημερίαν τῆς Μονῆς των. Ἡ σορός τοῦ ἀειμνήστου Σταυροβουνιώτου μοναχοῦ μετεφέρθη αὐθημερόν εἰς τήν Ἱεράν Μονήν Σταυροβουνίου, ὅπου μέσω ἐκδηλώσεων πένθους, ἐκ μέρους τῶν μελῶν τῆς Ἀδελφότητος καί τῶν συγγενῶν, ἐτελέσθη ἡ κηδεία του, προϊσταμένου τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Κιτίου κ. Ἀνθίμου. Ὁ μεταστάς ἐγεννήθη τό 1878* εἰς τό χωρίον Ἀσγάτα (Λεμεσοῦ), εἰς ἡλικίαν δέ εἴκοσι ἐτῶν εἰσηλθεν ὡς δόκιμος εἰς τήν ὑπό τόν Ἱερομόναχον Παῖσιον Ἱεράν Μονήν Ἁγίου Γεωργίου Ἀλαμάνου, ὅπου παρέμεινεν ἐπί ἑννέα μῆνας. Ἀκολουθῶς μετέβη εἰς τήν Ἱεράν Μονήν Σταυροβουνίου, ὑπό τήν σκέπην τῆς ὁποίας διῆλθεν μοναχικόν βίον ὀλοκλήρων δεκαετιῶν. Κατά τό ἔτος 1923 ἡ Ἀδελφότης ἐκτιμῶσα τήν βαθεῖαν ἀφοσίωσίν του πρὸς τά θεῖα καί τό φλογερὸν πάθος του διά τήν πρόοδον τῆς οἰκονομικῶς δοκιμαζομένης τότε Μονῆς Σταυροβουνίου ἀπέστειλεν τοῦτον εἰς Ἡνωμένας Πολιτείας πρὸς συλλογήν ἐράνων παρά τῶν ἐκεῖ ὁμογενῶν. Ὁ Ἱερομόναχος Μακάριος παρέμεινεν ἐπί τριετίαν εἰς Ἀμερικὴν καί περιῆλθεν ἀπάσας τās ἑλληνικὰς κοινότητες μέχρι τόν Καναδᾶ, κατορθῶσας νά συλλέξῃ ποσόν δέκα περίπου χιλιάδων δολαρίων, τό ὁποῖον προσεκόμισεν εἰς Κύπρον καί διέθεσε πρὸς ἀποπληρωμὴν χρεῶν τῆς Μονῆς». Βλ. *Ελευθερία*, 12.9.1957. (*Ὅπως ἔχει αναφερθεῖ στο κείμενο του «Widson» σημειώνεται ὡς ἔτος γεννήσεως του Μακαρίου το ἔτος 1879).

εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο, στις αρχές της δεκαετίας του 1860, ήταν ο Μητροπολίτης Κυρηνείας και αργότερα Κιτίου Χρύσανθος Ιωαννίδης, ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος Γ΄ και ο Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός Οικονομίδης¹²⁶. Στη συνέχεια, κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, στελέχωσαν την Κυπριακή Εκκλησία άλλοι τέσσερις κληρικοί απόφοιτοι πανεπιστημιακών σχολών: ο Αρχιμανδρίτης Μακάριος Κυκκώτης, ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος Β΄, ο Ηγούμενος Κύκκου Γεράσιμος και ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος Γ΄¹²⁷. Προς τα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, παρά τις πενιχρές οικονομικές δυνατότητές τους, εστάλησαν από Κύπριους Αρχιερείς και τη Μονή Κύκκου πολύ περισσότεροι νέοι για θεολογικές πανεπιστημιακές σπουδές. Ανάμεσά τους περιλαμβάνεται και ο μετέπειτα Αρχιμανδρίτης Φιλάρετος Κουρίτης¹²⁸.

Δεν έχουμε υπόψη μας κάποιες πληροφορίες σχετικές με τον χρόνο γέννησής του, τον τόπο καταγωγής¹²⁹ και τα νεανικά χρόνια του Φιλάρετου. Το όνομά του εντοπίζεται για πρώτη φορά στον κυπριακό τύπο του έτους 1898, οπότε χειροτονήθηκε ιεροδιάκονος από τον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο Κυριακουπόλεως και μετέπειτα Ιορδάνου του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων Μελέτιο

126. Για τους Χρύσανθο, Σωφρόνιο και Κυπριανό βλ. Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων*, ό.π., σ. 494-495, 419-420 και 193, αντιστοίχως.

127. Για τον Μακάριο Κυκκώτη βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Κυκκώτικα Μελετήματα*, τ. Α΄, Λευκωσία 1997, σ. 191-203. Για τον Γεράσιμο βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο 1878-1899*, Λευκωσία 1999, σ. 35-55. Του ίδιου, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο 1900-1911*, Λευκωσία 2002, σ. 16-68. Για τους Κύριλλο Β΄ και Κύριλλο Γ΄ βλ. Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων*, ό.π., σ. 198 και 199, αντιστοίχως.

128. Για τη ζωή του βλ. Χρ. Ανδρέου (εκδ.), *Κύπριοι συγγραφείς από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, τ. Β΄, Λευκωσία 1983, σ. 547-548. Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων*, ό.π., σ. 446. Παλαιότερα είχαμε δημοσιεύσει δύο σύντομα βιογραφικά σημειώματα για τον Φιλάρετο Κουρίτη. Βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο Κυπριακός κλήρος και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων», *Κυπριακαί Σπουδαί* 57-58(1993-1994)31-33. Του ίδιου, «Ο ιεροδιάκονος Φιλάρετος Κουρίτης», *Πολίτης*, 17.9.2000.

129. Σε δημοσίευμα εφημερίδας της Λάρνακας, του έτους 1915, αναφέρεται αόριστα ως «ὁ ἐκ Λευκωσίας κληρικός», κάτι που για να γίνει αποδεκτό χρειάζεται επιπρόσθετες μαρτυρίες, αφού μπορεί να θεωρηθεί ότι καταγόταν από την επαρχία και όχι από την πόλη της Λευκωσίας. Βλ. *Ένωσις*, 27/12.3.1915. Σημ. Σήμερα (2016) γνωρίζουμε ότι καταγόταν από το χωριό Γαληνή.

Κρονίδη, όταν ο τελευταίος επισκέφθηκε την ιδιαίτερή του πατρίδα¹³⁰. Ακολούθως ανεχώρησαν μαζί για την Παλαιστίνη, όπου τον αμέσως επόμενο χρόνο ο Φιλάρετος γράφτηκε στη Θεολογική Σχολή του Σταυρού¹³¹. Κατά συνέπεια μπορεί να υποτεθεί, ότι γεννήθηκε γύρω στα 1878 και ήταν τότε ηλικίας είκοσι περίπου χρόνων. Ανάμεσα στους καθηγητές του στη Σχολή ήταν και δύο Κύπριοι αγιοταφίτες μοναχοί, οι Νικόλαος Χριστοδούλου και Κλήμης Καρναπάς, ενώ συμφοιτητής του ήταν ο επίσης Κύπριος αγιοταφίτης μοναχός και μετέπειτα διευθυντής του Παγκυπρίου Ιεροδιδασκαλείου Λάρνακος την περίοδο 1919-1922, Ιουβενάλιος Ελευθεριάδης¹³².

Στο μεταξύ, το 1900, ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος απεβίωσε και ο Φιλάρετος αντιμετώπισε πρόβλημα συνέχισης των σπουδών του, τις δαπάνες των οποίων ανέλαβε τελικά η Αρχιεπισκοπή Κύπρου. Αξιοσημείωτο είναι ότι μετά τον θάνατο του Σωφρονίου και για όσο διάστημα διάρκεσε το λεγόμενο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, η Αρχιεπισκοπή εδιοικείτο από τον γέροντα του Φιλάρετου, Αρχιμανδρίτη Φιλόθεο Χριστοφίδη, προς τον οποίο ο νεαρός φοιτητής της θεολογίας αφιέρωσε, το 1904, ποίημά του με τίτλο «Ελεγείο στον Αρχιμανδρίτη Φιλόθεο», εκφράζοντας έτσι την ευγνωμοσύνη του¹³³.

Ο Φιλάρετος επισκέφθηκε την Κύπρο το 1901¹³⁴, οπότε δώρησε στον 130. «Τό παρελθόν Σάββατον, ἡ Α. Σεβασμιότης ὁ Ἅγιος Κυριακουπόλεως κ. Μελέτιος, ἱερουργήσας ἐν τῷ ναϊδρίῳ τοῦ Μαχαιρᾶ ἐν Λευκωσίᾳ, προεχειρίσατο εἰς Ἱεροδιάκονον τόν κ. Φιλάρετον, ὅστις ἀποστέλλεται ὑπό τῆς Α. Μακαριότητος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου εἰς Ἱερουσαλήμ, ὅπως σπουδάσῃ τὰ θεολογικά καί ἐπιστρέψῃ ἱεροκῆρυξ». Βλ. *Σάλπιγξ*, 17.8.1898. Επίσης βλ. *Ευαγόρας*, 18.8.1898· *Νέον Ἔθνος*, 22/3.9.1898.

131. «Τῇ παρελθούσῃ Τετάρτῃ ἀνεχώρησε διά τοῦ Γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου εἰς Βηρυτόν καί ἐκεῖθεν εἰς τήν ἐν Ἱεροσολύμοις ἔδραν του ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κυριακουπόλεως κ. Μελέτιος Κρονίδης.... Μετά τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κυριακουπόλεως ἀπῆλθε καί ὁ παρ' αὐτοῦ προχειρισθείς Ἱεροδιάκονος Φιλάρετος, ὅπως ἐκπαιδευθῆ, δαπάναις τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς, τὰ θεολογικά ἐν τῇ ἀξιολόγῳ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Σταυροῦ, ἐν Ἱεροσολύμοις». Βλ. *Ευαγόρας*, 25.8.1898.

132. Για τους Νικόλαο Χριστοδούλου, Κλήμη Καρναπά και Ιουβενάλιο Ελευθεριάδη βλ. Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων*, ό.π., σ. 301, 166-167 και 137, αντιστοίχως.

133. Στην αφιερωματική σημείωση του Ελεγείου, ο Φιλάρετος αποκαλεί τον Φιλόθεο «σεβαστόν μοι προστάτην καί κηδεμόνα». Βλ. *Πατρίς*, 28/11.9.1918.

134. «Ἀνεχώρησεν εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ καθηγητής τῆς Σχολῆς Κλήμης Καρναπάς καί ὁ φοιτητής καί ὑπότροφος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἱεροδιάκονος Φιλάρετος». Βλ. *Φωνή τῆς Κύπρου*, 25/7.9.1901. Επίσης βλ. *Ευαγόρας*, 25/7.9.1901.

Φιλόθεο το βιβλίο του Αρχιμανδρίτη και μετέπειτα Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσόστομου Παπαδόπουλου «Περί της Αποστολικής Λειτουργίας του Αγίου Ιακώβου». Το βιβλίο αυτό φυλάσσεται σήμερα στη βιβλιοθήκη της Αρχιεπισκοπής και φέρει την ιδιόχειρη αφιέρωσή του: «Τῷ σεβαστῷ μοι Γέροντι Ἁγίῳ Ἀρχιμανδρίτῃ Κυρίῳ Φιλοθέῳ εἰς Ἀρχιεπισκοπὴν. Φιλάρετος Διάκονος». Μερικά χρόνια αργότερα, το 1905, και ενώ ακόμη φοιτούσε στη Σχολή του Σταυρού, προτάθηκε μαζί με τους Χαρίλαο Παπαϊωάννου και Κώστα Κωνσταντινίδη για τη θέση του διευθυντή της Ελληνικής Σχολῆς Βαρωσίων, στην οποία προτιμήθηκε τελικά ο Κωνσταντινίδης¹³⁵.

Κατά τη διάρκεια των σπουδών του, ο Φιλάρετος εκπόνησε τη μελέτη: «Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐν Κύπρῳ ἐπὶ Φραγκοκρατίας», την οποία υπέβαλε, το 1906, ως «εναίσιμο διατριβή» στη Σχολή, ώστε να τύχει του σχετικού διπλώματος¹³⁶. Για τη συγγραφή της χρησιμοποίησε διάφορα κυπρολογικά συγγράματα, καθώς και τις περισσότερες από τις γνωστές πηγές που αναφέρονταν στην περίοδο της Λατινοκρατίας, όπως τη «Χρονολογική Ἱστορία» του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού, τα «Κυπριακά» του Αθανάσιου Σακελλάριου, τις εκδόσεις του Mas Latrie και τα κείμενα των Λεόντιου Μαχαιρά και Γεώργιου Βουστρώνιου, που περιλαμβάνονται στη «Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη» του Κωνσταντίνου Σάθα. Ἡ μελέτη αὐτή ἐξεδόθη τὸν ἐπόμενο χρόνο στη Λευκωσία¹³⁷ και ἔτυχε ευμενέστατης κριτικῆς ἀπὸ τοὺς

---

¹³⁵. Κώστα Κύρρη, *Ἱστορία τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως Ἀμμοχώστου 1191-1955*, Λευκωσία 1967, σ. 188-189.

¹³⁶. Ἀπὸ τὴ Σχολὴ ἀποφοίτησαν τότε ἕξι μαθητῆς. Βλ. Ἀνωνύμου, «Ἐκκλησιαστικά Χρονικά», *Νέα Σιών* 4(1906)172.

¹³⁷. Ὁ πλήρης τίτλος τῆς ἐκδόσεως εἶναι: «Διακόνου Φιλάρετου Ἰ. Κουρίτου, Δ.Θ., Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐν Κύπρῳ ἐπὶ Φραγκοκρατίας. (Ἐναίσιμος διατριβή). 1907. Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς “Φωνῆς τῆς Κύπρου”».

λόγιους της εποχής¹³⁸, καθώς και από διάφορους εκκλησιαστικούς ιστορικούς, όπως τον Χρυσόστομο Παπαδόπουλο, τότε Σχολάρχη της Θεολογικής Σχολής του Σταυρού Ιεροσολύμων¹³⁹. Καλύπτει ιστορικά τόσο την περίοδο της Φραγκοκρατίας (1191-1489), όσο και αυτή της Ενετοκρατίας (1489-1571), η οποία εξετάζεται ως συνέχεια της προηγούμενης. Για τον λόγο αυτό άλλωστε, ο Φιλάρετος έδωσε στη μελέτη του τίτλο στον οποίο αναφέρεται μόνο η λέξη Φραγκοκρατία, αφού επιχειρεί μία ενιαία ιστορική προσέγγιση για τις δύο περιόδους. Το περιεχόμενό της και ο τρόπος με τον οποίο ο συγγραφέας προσεγγίζει τα διάφορα θέματα που πραγματεύεται, αποτελούν μία σημαντική μαρτυρία για το ψηλό επίπεδο διδασκαλίας των μαθημάτων στη Σχολή του Σταυρού. Τελικά, η μελέτη αυτή, επανεκδόθηκε, το 1982, από τις εκδόσεις Νότη Καραβία, γεγονός που συντέινε ώστε να γίνει ευρύτερα γνωστή.

Ο Φιλάρετος επέστρεψε στην Κύπρο τον Ιούλιο του 1906, αμέσως μετά την

---

¹³⁸. Ενδεικτικό για την υποδοχή του βιβλίου είναι και το ακόλουθο σημείωμα σε εφημερίδα της Πάφου: «Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐν Κύπρῳ ἐπὶ Φραγκοκρατίας. Τοιοῦτον τίτλον φέρει ἐναίσιμος διατριβή ἐξ ἑκατόν ὠραίων σελίδων τοῦ Ἱερολογιωτάτου Διακόνου καί προλύτου τῆς Θεολογίας κ. Φιλάρετου Ι. Κουρίτου. Ἐν αὐτῇ ἐξετάζεται μετὰ πολλῆς φιλοπονίας καί γνώσεως ἡ μεσαιωνικὴ ἱστορία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου. Διαρεῖται δέ εἰς τρία σημαντικώτερα καί κρισιμώτερα στάδια τῆς ζωῆς τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχὴν. Τὸ πρῶτο κεφάλαιον περιλαμβάνει τοὺς ἀμυντικούς καί ἐπιθετικούς ἀγῶνας αὐτῆς κατὰ τοῦ ἐπεισάκτου Λατινικοῦ κλήρου πρὸς περιφρούρησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτονομίας καί τῶν προνομίων αὐτῆς (1191-1260). Τὸ δεύτερο κεφάλαιον τὴν ὀριστικὴν αὐτῆς ὑπαγωγὴν ὑπὸ τὴν Λατινικὴν δυναστείαν καί τὴν ἀπώλειαν τῆς ἰδίας ἀνεξαρτησίας (1260-1405) καί τὸ τρίτο καί τελευταῖον τὴν ἔφεσιν πρὸς ἀπολύτρωσιν ἀπὸ τοῦ Παπικοῦ ζυγοῦ καί τὰς ἐπιμόνους ἀποπείρας πρὸς ἔνωσιν μετὰ τῆς λοιπῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἡ Λατινικὴ βία ἐχαλάρωνε καί ἐξέκοψε τοὺς ἐξωτερικούς δεσμούς (1405-1570). Τὸ ἔργον εἶναι ἀληθῶς μεγάλης ἀξίας, τοσοῦτο μᾶλλον καθόσον δέν ὑπάρχει ὅμοιον αὐτοῦ ἐκδεδομένον μέχρι σήμερον καί διὰ τοῦτο συνιστῶμεν ἐκθύμως τὴν ἀπόκτησιν καί ἀνάγνωσιν τούτου». Βλ. *Αγών*, 2.6.1907. Παρόμοιες κριτικές δημοσιεύτηκαν και σε άλλες εφημερίδες της εποχής. Ενδεικτικά βλ. *Κύπριος*, 2.6.1907· *Νέον Ἔθνος*, 2/15.6.1907· *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 2/15.6.1907· *Αλήθεια*, 7.6.1907· *Σάλπιγξ*, 8.6.1907· *Ἐνωσις*, 16/29.6.1907.

¹³⁹. Η κριτική του Χρυσόστομου Παπαδόπουλου δημοσιεύτηκε στη *Νέα Σιών* του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων και αναδημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Πατρίς*, 29/11.2.1909.

ολοκλήρωση των σπουδών του¹⁴⁰, και υπηρέτησε ως ιεροκήρυκας της Αρχιεπισκοπής. Στον κυπριακό τύπο της εποχής έχουν εντοπιστεί αρκετά σημειώματα που αναφέρονται σε κηρύγματά του, μεταξύ των ετών 1906 και 1907, στους ναούς Αγίου Ιωάννη¹⁴¹, Τρυπιώτη¹⁴², Φανερωμένης¹⁴³, Χρυσαιλιωτίσσης¹⁴⁴ και Αγίων Ομολογητών¹⁴⁵ της Λευκωσίας, στον ναό του Αγίου Νικολάου Αμμοχώστου¹⁴⁶, σε συλλόγους της Λευκωσίας, όπως στην «Ορθοδοξία»¹⁴⁷, στα χωριά Σκυλλούρα¹⁴⁸ και Παλαιομέτοχο¹⁴⁹, καθώς και σε μερικά άλλα χωριά της αρχιεπισκοπικής περιφέρειας, κατά την περιοδεία που πραγματοποίησε τον Νοέμβιο του 1906¹⁵⁰. Ανέλαβε επίσης διάφορες αποστολές, όπως τον Μάιο του 1907 στο χωριό Πέτρα, όπου κατάφερε να συμφιλιώσει δύο αντιμαχόμενες μερίδες κατοίκων¹⁵¹. Επίσης, ανέλαβε την πρωτοβουλία για την ίδρυση αναγνωστηρίου στο χωριό Γαληνή για την επιμόρφωση των κατοίκων της

---

140. «Περατώσας τὰς ἐν Ἱεροσολύμοις θεολογικὰς σπουδὰς τοῦ ἀφίκετο τῇ ἑβδομάδᾳ ταύτῃ ὁ ὑπότροφος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ἱερολογιώτατος κ. Φιλάρετος. Οὕτω ἡ πόλις ἡμῶν ἀποκτᾷ ἕναν ἔτι εὐπαιδευτον κήρυκα τοῦ θεοῦ λόγου καὶ χρηστόν κληρικόν». Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 15/28.7.1906. Επίσης βλ. *Κυπριακὸς Φύλαξ*, 15.7.1906· *Κύπριος*, 15.7.1906· *Ἐνωσις*, 22/4.8.1906.

141. Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 15/28.7.1906.

142. Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 2/15.12.1906.

143. Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 16/29.12.1906.

144. Βλ. *Ἐνωσις*, 10/23.2.1907.

145. Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 5/18.5.1907.

146. Βλ. *Ἐλευθερία*, 21/3.11.1906.

147. Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 17/30.3.1907.

148. Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 28/10.11.1906.

149. Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 18/1.12.1906.

150. «Ὁ ἱεροκῆρυξ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Φιλάρετος Κουρίτης ἤρξατο ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἑβδομάδος νὰ περιοδεύῃ καὶ νὰ κηρύττῃ εἰς τὰ χωρία τῆς δικαιοδοσίας τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς». Βλ. *Κύπριος*, 11.11.1906.

151. «Ἐκ Πέτρας. Τὴν παρελθοῦσαν Κυριακὴν ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς Α.Π. τοῦ Μητροπολίτου Κηρυναίας ὁ ἱερολογιώτατος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ἱεροκῆρυξ κ. Φιλάρετος, κατόπιν αἰτήσεως τῶν κατοίκων, πρὸς ἐξέλεξιν τῶν λογαριασμῶν τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, καὶ κανονικὴν ἐκλογὴν ἐπιτροπῆς τῆς ἐν λόγῳ ἐκκλησίας. Οἱ κάτοικοι ἦσαν διηρημένοι εἰς δύο μερίδας, ἀλλ' αἱ φιλάρετοι αὐτοῦ συμβουλαὶ καὶ παραινήσεις κατέπεισαν ἀμφοτέρας αὐτὰς πρὸς συμφιλίωσιν ἐν συμπράξει καὶ ὁμονοίᾳ ἐπ' ὠφελείᾳ καὶ ἀγαθῷ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν. Ἐκφράζονται δέ δημοσίᾳ πρὸς αὐτὸν τὰς ἀπείρους εὐχαριστήσεις». Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 12/25.5.1907.

κοινότητας¹⁵².

Την περίοδο αυτή δημοσίευσε στον κυπριακό τύπο μερικά κείμενά του, κυρίως ομιλίες που εκφώνησε κατά καιρούς σε ναούς της Λευκωσίας, όπως «Η Δόξα των Γενεθλίων του Ιησού»¹⁵³, «Ηθική Ομιλία»¹⁵⁴, «Ομιλία εις τους Τρεις Ιεράρχας»¹⁵⁵, και «Λόγος εκφωνηθείς εις την Κυριακήν της Ορθοδοξίας»¹⁵⁶.

Νέος κληρικός και με πολύ ενθουσιασμό για την αποστολή του, ο Φιλάρετος υπέβαλε, τον Μάρτιο του 1907, προς την κολοβωμένη, εξαιτίας του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Κύπρου, μαζί με δύο άλλους νεαρούς αποφοίτους Θεολογικών Σχολών, τους Ιωάννη Παπαπορφυρίου και Χαρίλαο Παπαϊωάννου, υπόμνημα λειτουργίας Ιερατικής Σχολής. Ως χώρο για τη στέγασή της πρότειναν τα κτίρια που περιέβαλλαν τον ναό της Αγίας Παρασκευής, ο οποίος βρισκόταν λίγο έξω από τη Λευκωσία, όπου και θα διέμεναν οι μαθητές. Σύμφωνα με όσα σημείωναν, το ύψος των δαπανών για τη λειτουργία της Σχολής θα ανερχόταν στις τριακόσιες έως τετρακόσιες λίρες και θα καλυπτόταν από τα εκκλησιαστικά ταμεία και από όσους πολίτες επιθυμούσαν να συμβάλουν στην ανύψωση του μορφωτικού και πνευματικού επιπέδου του κλήρου. Στο υπόμνημα αναφερόταν επίσης ότι η φοίτηση θα ήταν δωρεάν και θα διαρκούσε τρία έτη, όσοι δε θα εγγράφονταν στη Σχολή θα αναλάμβαναν τη

---

152. «Τῆ ἐνεργείᾳ τοῦ ἱερολογιωτάτου κ. Φιλάρετου Ι. Κουρίτου, συνεστήθη ἐν Γαληνῇ ἀναγνωστήριον, ἐξελέγη δέ καί διαχειριστικὴ ἐπιτροπεὶα συγκειμένη ἐκ τῶν κ.κ. Μ. Χριστοδούλου, Π. Γαληνίου καί Γ. Παπαδοπούλου». Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 4/17.8.1907.

153. Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 23/5.1.1907.

154. Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 18/1.12.1906, 25/8.12.1906.

155. Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 17/2.3.1907, 24/9.3.1907.

156. Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 17/30.3.1907, 24/6.4.1907.

δέσμευση να ιερωθούν, μετά την αποφοίτησή τους¹⁵⁷.

Οι συνθήκες, όμως, που επικρατούσαν την περίοδο αυτή στην Εκκλησία της Κύπρου ήταν εξαιρετικά δύσκολες, εξαιτίας της διαμάχης των αντιπάλων παρατάξεων που είχαν συσπειρωθεί γύρω από τους δύο υποψήφιους για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο Μητροπολίτες Κιτίου Κύριλλο Παπαδόπουλο και Κυρηναίας Κύριλλο Βασιλείου. Για τον λόγο αυτό η προσπάθεια ίδρυσης Ιερατικής Σχολής ναυάγησε, παρά το γεγονός ότι η σχετική πρόταση εγκρίθηκε από την Ιερά Σύνοδο. Ακολούθως, τον Νοέμβριο του 1907, ο Φιλάρετος ανεχώρησε για την Αθήνα για να συνεχίσει τις σπουδές του στη θεολογία, με δαπάνες της Ιεράς Μονής Μαχαιρά¹⁵⁸. Φαίνεται, όμως, ότι συνάντησε κάποιες δυσκολίες, με αποτέλεσμα να επιστρέψει στην Κύπρο, όπου συνέχισε να υπηρετεί ως ιεροκήρυκας της Αρχιεπισκοπής¹⁵⁹. Τότε δημοσίευσε την ομιλία με τίτλο «Λόγος εγκωμιαστικός εις τους Τρεις Ιεράρχας», την οποία εκφώνησε στις 30 Ιανουαρίου 1908, στο Παγκύπριο Γυμνάσιο με την ευκαιρία της γιορτής των ελληνικών γραμμάτων¹⁶⁰.

Τελικά, στα τέλη του 1908, προφανώς λόγω των τραγικών καταστάσεων στις οποίες είχε οδηγηθεί η Κυπριακή Εκκλησία εξαιτίας του Αρχιεπισκοπικού

---

157. «Οἱ παρ' ἡμῖν κήρυκες τοῦ θεοῦ λόγου ἱερολογιώτατος κ. Φιλάρετος καί κ.κ. Παπαπορφυρίου καί Παπαϊωάννου ὑπέβαλον πρὸς τὴν Ἱεράν Σύνοδον δι' ὑπομνήματος σχέδιον ὑπὲρ ἰδρύσεως Ἱερατικῆς Σχολῆς ἐν Λευκωσίᾳ, ὑποδεικνύοντες ὡς κατάλληλον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον οἶκημα τὴν Ἁγίαν Παρασκευήν. Ἡ Ἱερά Σύνοδος συνελθοῦσα καί διασκεφθεῖσα ἐπὶ τοῦ ὑπομνήματος ἐνέκρινε τὴν πρωτοβουλίαν τῶν ρηθέντων κυρίων καί ἀπεφάσισεν, ὅπως δι' ἐγκυκλίου αὐτῆς ζητήσῃ καί τὴν ὑποστήριξιν πάντων τῶν ποθούντων τὴν ἀνύψωσιν καί διάπλασιν τοῦ ἡμετέρου κλήρου». Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 17/30.3.1907. Επίσης βλ. «Εκκλησία Κύπρου», *Εκκλησιαστικὴ Αλήθεια (Κωνσταντινουπόλεως)* 31(1907)230-231· *Ελευθερία*, 17/30.3.1907· *Ἐνωσις*, 24/6.4.1907· *Αγών*, 17.11.1907, 24.11.1907. Εκτενέστερα για την προσπάθεια αυτή για ίδρυση Ιερατικής Σχολής στην Κύπρο βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Η μόρφωση του κυπριακού κλήρου και η Ιερατική Σχολή "Απόστολος Βαρνάβας"», στον τόμο: Ιερατικής Σχολής «Απόστολος Βαρνάβας», *Υψίστου Κλήσις*, Λευκωσία 2003, σ. 15-16.

158. «Ὁ σεμνοπρεπὴς Ἱερομόναχος κ. Φιλάρετος μετέβη προχθὲς εἰς Ἀθήνας δαπάνῃ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Μαχαιρᾶ, ἵνα σπουδάσῃ τὴν θεολογίαν». Βλ. *Ἐνωσις*, 10/23.11.1907. Επίσης βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 10/23.11.1907.

159. Για παράδειγμα, κήρυξε τότε στον ναό του Μετοχίου του Μαχαιρά και στον ναό του Αγίου Ιωάννη στη Λευκωσία. Βλ. *Πατρίς*, 9/22.10.1908 και 18/31.12.1908, αντιστοίχως.

160. Βλ. *Πατρίς*, 31/13.2.1908, 7/20.2.1908.

Ζητήματος και της εμπλοκής του προσάτη του, Αρχιμανδρίτη Φιλοθέου, σε αυτό¹⁶¹, ο Φιλάρετος εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου υπηρέτησε στον ναό των Τριών Ιεραρχών ως διάκονος και ιεροκήρυκας, ενώ ταυτόχρονα γράφτηκε και στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου της πόλης¹⁶². Στην Κύπρο επέστρεψε, για μικρό χρονικό διάστημα, το καλοκαίρι του επόμενου έτους¹⁶³, καθώς και του 1911¹⁶⁴, οπότε κήρυξε σε μερικούς ναούς της Λευκωσίας και δημοσίευσε στο περιοδικό «Χριστιανός» τις μελέτες του «Η γλώσσα» και «Ο αγιασμός των οικοδομών»¹⁶⁵. Στη συνέχεια, ζήτησε από τον τότε Αρχιεπίσκοπο Κύριλλο Β΄, με επιστολή του ημερομηνίας 12 Ιανουαρίου 1912, απολυτήριο από την Εκκλησία της Κύπρου, ώστε να μπορέσει να ενταχθεί στον κλήρο της Εκκλησίας της Ελλάδας¹⁶⁶. Από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών αποφοίτησε το 1913¹⁶⁷. Στη συνέχεια, σε άγνωστο χρόνο, χειροτονήθηκε ιερομόναχος και, τον Φεβρουάριο του 1915, προχειρίστηκε σε Αρχιμανδρίτη και μετέβη στη Ρόδο όπου υπηρέτησε για μικρό

161. Ο Φιλόθεος εγκατέλειψε τότε την Αρχιεπισκοπή, που αποτέλεσε χώρο διαμάχης των δύο αντιπάλων, και κατέφυγε στο Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου. Για την υπόθεση αυτή βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1912-1920)*, Λευκωσία 2004, σ. 133-134.

162. «Ἐνεγράφη εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν Ἀθηνῶν ὁ ἱερολογιώτατος Ἱεροδιάκονος κ. Φιλάρετος Ι. Κουρίτης καὶ χάριν τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς καὶ χάριν, κυρίως, τῆς Ἐκκλησίας τῆς πατρίδος ἡμῶν». Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 29/12.12.1908. Επίσης βλ. *Πατρίς*, 4/17.12.1908.

163. «Σήμερον καὶ αὔριον Κυριακὴν ἄγει τὴν ἐτησίαν αὐτοῦ πανήγυριν ὁ παρὰ τὸν Πεδιᾶιον ποταμὸν φερώνυμος ναὸς Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Κατὰ τὴν θεῖαν λειτουργίαν τῆς σήμερον θά κηρύξη τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ὁ ἱερολογιώτατος ἱεροκῆρυξ κ. Φιλάρετος Κουρίτης». Βλ. *Ελευθερία*, 29/11.9.1909.

164. «Ἡ κατὰ τὴν παρελθοῦσαν Κυριακὴν γενομένη ἐν τῷ ἀρχιεπισκοπικῷ ναῷ ἐνώπιον πυκνοῦ ἐκκλησιάσματος ὁμιλία ὑπὸ τοῦ ἱερολογιώτατου ἱεροκέρυκος κ. Φιλαρέτου ἦτο εἰς ἄκρον ἐποικοδομητικὴ καὶ λίαν εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις ἀρμόζουσα». Βλ. *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 22/4.8.1911.

165. Βλ. *Ο Χριστιανός* 1(1911)113-114 και 263-264 αντιστοίχως.

166. Αρχεῖο Ιεράς Αρχιεπισκοπῆς Κύπρου, *Αρχεῖον Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου Β΄ (1909-1916) Βιβλίον ΜΒ΄. Μέρος Β΄*, αρ. 189. Η σχετική επιστολή δημοσιεύεται στη συνέχεια της εργασίας μας. Βλ. *Ἐγγραφα καὶ Δημοσιεύματα* 8.

167. «Ὁ ἐν τῷ ναῷ Τριῶν Ἱεραρχῶν διάκονος Φιλάρετος Κουρίτης, ὁ διδάσκων ἐν τοῖς ναοῖς τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τετραετίας μετὰ πολλῆς εὐφραδείας καὶ μοναδικῆς ἐπιτυχίας τὸν θεῖον λόγον, ἐξησφάλισεν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος Σαββάτου καὶ δίπλωμα ἐτέρας ἐπιστήμης τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου». Βλ. *Ἐνωσις*, 5/18.7.1913. Επίσης βλ. *Πατρίς*, 18/31.7.1913.

χρονικό διάστημα ως καθηγητής στο εκεί Γυμνάσιο και γραμματέας της Μητρόπολης Ρόδου¹⁶⁸. Απελάθηκε, όμως, από το ιταλικό καθεστώς κατοχής των Δωδεκανήσων, οπότε, στις αρχές του 1916, μετέβη στην Αμερική, όπου ανέλαβε ιερατικώς προϊστάμενος της ελληνικής κοινότητας της πόλης Μιλβόκ¹⁶⁹. Δυστυχώς, κατά την εκεί ολιγόμηνη παραμονή του προσεβλήθη από φυματίωση και για τον λόγο αυτό επέστρεψε στην Ελλάδα, όπου και νοσηλεύτηκε στο Φθισιατρείο «Σωτηρία» των Αθηνών. Απεβίωσε τρεις μήνες μετά την εισαγωγή του στο Φθισιατρείο, τον Νοέμβριο του 1917¹⁷⁰.

ΕΓΓΡΑΦΑ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

1

Τῷ Ἐντίμῳ κ. Ἀρχιαστυνόμῳ Κύπρου.

Κύριε,

Ἐκ Λουρουτζίνας ὁ ἐφημέριος τοῦ χωρίου μᾶς γράφει, ὅτι ὁ Χότζιας, ὅστις διδάσκει τοὺς αὐτόθι ὀθωμανόπαιδας προσπαθεῖ μέ κάθε μέσον νά ἐμφυτεύσῃ εἰς τοὺς ἐκεῖ ὀθωμανοὺς καί ἰδίως εἰς τοὺς ὀθωμανόπαιδας τοῦ σχολείου τό μῖσος ἐναντίον παντός Χριστιανικοῦ. Δι' αὐτό πολύ συχνά οἱ ὀθωμανόπαιδες ὑβρίζουν τὰς γυναῖκας καί τὰ παιδιά τῶν Χριστιανῶν καί εἶναι κίνδυνος νά προκληθοῦν

168. «Μετ' εὐχαριστήσεως πληροφορήθημεν, ὅτι ὁ ἐκ Λευκωσίας σεμνός κληρικός κ. Φιλάρετος Κουρίτης, ὁ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ περατῶσας ἀρτίως τὰς σπουδὰς του ἐν τῇ θεολογίᾳ καί ταῖς νομικαῖς ἐπιστήμαις, προαχθεὶς εἰς Ἀρχιμανδρίτην, διωρίσθη καθηγητὴς τῶν ἐπιστημῶν τούτων ἐν τῷ Γυμνασίῳ τῆς Ρόδου». Βλ. *Ἐνωσις*, 27/12.3.1915.

169. «Ὁ τέως καθηγητὴς καί γραμματεὺς τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ρόδου Ἀρχιμανδρίτης Φιλάρετος Κουρίτης Κύπριος, διωρίσθη ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἑλλάδος ἐφημέριος καί προϊστάμενος τῆς ἐν Μιλβόκ τῆς Ἀμερικῆς ἑλληνικῆς κοινότητος». Βλ. *Πατρίς*, 27/9.2.1916. Επίσης βλ. *Κήρυξ*, 5.2.1916. Ἡ ἀπέλασή του ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς ἀναφέρεται σε νεκρολογία του, που ἀναδημοσιεύεται ἀμέσως πιο κάτω.

170. «Ἐκ τῶν “Τριῶν Ἱεραρχῶν” τῆς 30ῆς Νοεμβρίου πληροφορούμεθα, ὅτι τὴν 3ην Νοεμβρίου ἀπέθανεν ἐν τῷ Φθισιατρείῳ “Σωτηρία” Ἀθηνῶν μετὰ τρίμηνον ἐν αὐτῷ νοσηλείαν ὁ ἐκ Κύπρου Ἀρχιμανδρίτης καί ἱεροκῆρυξ Φιλάρετος Κουρίτης. Ἦτο διπλωματοῦχος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ καί διδάκτωρ τῆς νομικῆς, ὑπηρέτησεν ὡς διάκονος καί ἱεροκῆρυξ ἐν Ἀθῆναις, ὡς καθηγητὴς τῶν ἱερῶν ἐν τῷ Γυμνασίῳ Ρόδου καί ἀρχιγραμματεὺς τῆς ἐκεῖ Μητροπόλεως, ἀπελαθεὶς δ' ἐκεῖθεν ὑπὸ τῶν Ἱταλῶν, διωρίσθη ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου Ἑλλάδος ὡς πνευματικὸς προϊστάμενος ἀμερικανικῆς τινος κοινότητος. Ἄλλ' ἐν Ἀμερικῇ, προσβληθεὶς ὑπὸ τῆς βροτολογίᾳ νόσου ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐτελεύτησεν». Βλ. *Πατρίς*, 18/31.1.1917.

μεγαλύτερα καί ἀπευκταῖα.

Ἡ παράκλησίς μας εἶναι, ὅπως δοθῶσιν διαταγαί εἰς τόν ἀρμόδιον ἀστυνόμον, εἰς οὗ τήν δικαιοδοσίαν ὑπάγεται τό χωρίον, καί ἐπιστήση τήν προσοχήν τοῦ Χότζια τούτου νά περιορισθῇ εἰς τά ἐν τῷ σχολείῳ καθήκοντά του καί νά μή προκαλῆ πάθη, μίση καί φιλονικείας μεταξύ τῶν δύο στοιχείων ὀθωμανῶν καί Χριστιανῶν.

Ἀρχιεπισκοπῆ, τῆ 19ῃ Μαΐου 1924.

Μετά πάσης τιμῆς ἐν Χριστῷ εὐχέτης

Ὁ Κ(ύπρου) Κ(ύριλλος)

Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου, Ἀρχεῖον Ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου Γ' (1916-1933). Βιβλίον ΜΣΤ', Μέρος Α', ἀρ. 191.

2

The office of the Chief Commandant of Police No. 28/24

Cyprus, 27th May, 1924.

Sir,

With reference to your letter of the 19th May, 1924, complaining against the Hodga of Louroudjina for inspiring hate to the Moslem pupils against the Christians of Louroudjina, I have the honour to inform you that necessary instructions have been given and now the Greeks and Turks of Louroudjina are on good terms.

I have the honour to be, Sir, Your obedient Servant

(Ἑπογραφή)

Chief Commandant of Police.

To his Beatitude the Archbishop of Cyprus.

Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου, Ἀρχεῖον Ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου Γ' (1916-1933). Βιβλίον ΜΣΤ', Μέρος Α', ἀρ. 192.

3

Λεμεσός, 27.11.18

Μακαριώτατε,

Παρακαλῶ τήν Ἑμετέρα Μακαριότητα νά μοί ἐπιτρέψη ὅπως ἀναφέρω Αὐτῇ περί μιᾶς θανατικῆς καταδίκης ἑνός νέου ἐφήβου ἡλικίας 16 ἐτῶν ὀνόματι Λούκα Ἐρωτοκρίτου, ὅστις κατά τήν ἐμὴν γνώμην εἶναι ἀθῶος καί εἶναι κρῖμα νά ἀπαγχονισθῇ ἀδίκως ἐν τέτοιῳ παιδί, προικισμένο μέ τόσα λαμπρά χαρίσματα. Χάριν τοῦ θριάμβου τῆς δικαιοσύνης καί πρὸς ἀποσόβησιν μιᾶς τοιαύτης ἀδίκου καταδίκης ἐθεώρησα ἐπιβεβλημένον καθῆκον νά κοινοποιήσω τό ἔρεισμα τῆς πεποιθήσεως τῆς ἀντιλήψεώς μου περί τῆς ἀθωότητός του, τό ὅποιο κατά μέγα μέρος ὀφείλεται εἰς τὰς ἐπὶ 15 ἡμέρας συνεχεῖς ἐξομολογήσεις, τὰς ὁποίας τοῦ ἐζήτησαν διά νά μάθω τήν ἀλήθειαν καί νά τόν ὀδηγήσω πρὸς μετάνοιαν δι'

ἐλάφρυνσιν τοῦ ὑποτιθεμένου ἐγκλήματός του. Διά μυρίων ἐπιχειρημάτων προεκάλεσα τὴν παραδοχὴν τοῦ ἐγκλήματος ἐκ μέρους του, πάντοτε δὲ ἐλάμβανον τὴν ἀπάντησίν του, ὅτι εἶναι ἀθῶος καὶ παρακαλεῖ μάλιστα τὸν Θεὸν νὰ συγχωρήσῃ τοὺς ἐχθροὺς του διὰ τὴν ἄδικον συκοφαντίαν, ἕνεκεν τῆς ὁποίας κατεδικάσθη εἰς θάνατον. Παρακαλῶ τὴν Ὑμετέρα Μακαριότητα νὰ σημειώσῃ ὅτι σὲ παρόμοιες περιστάσεις ἐξομολογήσεων πάντοτε οἱ κατάδικοι μοί ἤνοιγον τελείως τὴν καρδίαν των καὶ παραδέχοντο τὸ ἔγκλημά των καὶ μὲ παρακαλοῦσαν κλαίοντες νὰ εὐχομαι καὶ ἐγὼ εἰς τὸν Θεὸν νὰ συγχωρήσῃ τὸ ἁμάρτημά των, εἶναι δὲ ἡ μόνη φορὰ καθ' ἣν μετὰ τὴς εἰλικρινείας ἀκούω ἐκ μέρους τοῦ καταδίκου νὰ διακηρύττῃ μὲ τὸν κατηγορηματικώτατον τρόπον τὴν ἀθωότητά του, τὴν ὁποία ἐπίστῳσα μετὰ πεποιθήσεως, ὄχι μόνον ἐγὼ ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ γνωρίσαντες αὐτόν. Ἐκ τῶν ἐξομολογήσεων του καὶ πολλῶν ἄλλων ἐσχημάτισα τὴν ἰδέαν ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀθῶος καὶ τὸ διακηρύττω ἐντονώτατα ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀμφιβολίας. Αἱ πληροφορίες τὰς ὁποίας ἔχω ἀπὸ τὸ χωριὸν του διὰ τὸ ἠθικόν του μέρος εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ ἄρισται, οὐδέποτε ἔλειπεν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, ἔχει βιβλία θρησκευτικὰ σπῆτι του, τὰ ὁποῖα διαβάζει καθ' ἡμέραν, ἔκαμνε δὲ καὶ τὸν ψάλτην εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωριοῦ του. Ἔχει μεγάλην κλίσιν εἰς τὰ θρησκευτικά, χάριν τῶν ὁποίων ἀψηφεῖ ὅλα τὰ γήϊνα, εἰς τὰς παρηγορίας μου διὰ τὸν προσεχῆ του ἀπαγχονισμόν, ὅστις ὀρίσθη τὴν μεταπροσεχῆ Τρίτην, μοί ἀπαντοῦσε ψυχραιμότητα, ὅτι, «Πάτερ μου δέν μὲ φοβίζει καθόλου ὁ θάνατος ἐνόσω ἔχω τὴν συνείδησίν μου ἐλαφράν, ὅτι εἶμαι ἀθῶος, τὸ γνωρίζω ὅτι μετὰ τὸν ὀρισμόν τῆς ἡμέρας τῆς ἐκτελέσεως τῆς καταδίκης μου δέν ὑπάρχει πλέον καμμία ἐλπίς καὶ δέν ἔχω παρά νὰ περιμένω τὴν ἡμέραν τῆς ἐκτελέσεως διὰ τὴν ὁποίαν δέν ἀνησυχῶ, διότι θά ὑπάγω εἰς τὸν ἄλλον κόσμον ὡς μάρτυς, εἴθε δὲ νὰ μὴ πληρώσουν ἀδρῶς οἱ ἐχθροί μου τὸ βάρος τῆς ἁμαρτίας, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησαν διὰ τῆς ἀδίκου συκοφαντίας των». Εἶναι ἀξιοθαύμαστος, Μακαριώτατε, διὰ τὴν ψυχραιμίαν του καὶ ἀξιοζήλευτο ποιμνιον τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας μας. Θά εἶναι μέγα ἀδίκημα ἐκ μέρους τῶν καταδικασάντων αὐτόν εἰς θάνατον, ἐάν δέν τροποποιήσουν ἐλαφρύτερον τὴν ποινὴν του, τὴν ὁποίαν ἤμποροῦν νὰ συσχετίσουν μὲ τὰ τελευταῖα γεγονότα, πού ἀληθῶς ἦσαν χαρμόσυνα δι' ὅλον τὸν κόσμον, προπαντός δὲ διὰ τὴν σεβαστὴν μας Κυβέρνησιν.

Ἐλπίζω ὅτι ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ δικαίου, τὴν ὁποίαν ἡ Ὑμετέρα Μακαριότης γνωρίζει τόσο ἀποτελεσματικῶς νὰ διαχειρίζεται, ὅτι θά θριαμβεύσῃ καὶ πάλιν εἰς τὴν δικαίαν αὐτὴν περίστασιν.

Διατελῶ τῆς Ὑμετέρας Μακαριότητος ὄλως ὑμέτερον πνευματικόν τέκνον.

Ἰεζεκιήλ Χριστοφίδης

Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου, Ἀρχεῖον Ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου Γ' (1916-1933). Βιβλίον ΜΣΤ', ἀρ. 11.

Πρός τήν ἀξιότιμον Διεύθυνσιν τοῦ Νοσοκομείου Εὐαγγελισμοῦ.

Εἰς Ἀθήνας.

Κομιστής τῆς παρουσίας ἡμῶν τυγχάνει ὁ Πανοσιώτατος Ἱερομόναχος Ἱεζεκιήλ Οἰκονόμος Ἀγίας Νάπας Λεμεσοῦ ἐπί πολλά ἔτη, εὐδοκίμως ἐφημερεύσας ἐν τῇ ἐνορία ταύτῃ καί ἀξιολόγως παρασχών ὑπηρεσίας εἰς τήν κοινότητα. Ἦδη πάσχων ἔρχεται εἰς Ἀθήνας πρὸς θεραπείαν. Δι' ὃ καί παρακαλοῦμεν, ὅπως παρασχεθῇ εἰς αὐτόν ἐν τῷ ὑπό τήν φιλόφρονον μέριμναν ὑμῶν Νοσοκομείῳ ἢ πρέπουσα νοσηλεία καί περίθαλψις καί πᾶσα ἄλλη εὐκολία καθ' ὅσον δυστυχῶς τυγχάνει ἄπορος. Ἐπί πᾶσι τούτοις ἐκφράζοντες εὐχαριστίας ἐπιδαφιλεύομεν τὰς εὐλογίας τῆς Ἐκκλησίας καί διατελοῦμεν μετὰ πάσης τιμῆς, Ἐν Χριστῷ εὐχέτης.

Ὁ Κύπρου Κύριλλος.

Ἀρχιεπισκοπή Κύπρου, τῇ 20ῇ Μαΐου 1929.

Ἀρχεῖο Ἱερῶς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου, Ἀρχεῖον Ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου Γ' (1916-1933). Βιβλίον Α', αρ. 269.

5

Ὁ Πάτερ Μακάριος ὁ Ξεχρεωτής

Τοῦ Wideson

Ἐγεννήθηκε στό χωριό. Στήν Ἀσγάτα τῆς Λεμεσοῦ τήν 1 Αὐγούστου 1879, ὅπου ἔζησεν ἐπί δεκαεννέα ἔτη. Εἶχε ἀπό παιδικῆς ἡλικίας κλίσιν εἰς τόν μοναχικόν βίον. Κάποτε ὁ νῦν Ἡγούμενος Σταυροβουνίου Βαρνάβας καί ὁ ἀδελφός του Παπᾶ Γρηγόρης - ἓνας τύπος ἔχων ὅλα τὰ χαρακτηριστικά ἐνός Τολσότη - εἶχαν πάει στήν Ἀσγάτα ὅπου ἐλειτούργει ὁ Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος διὰ νά χειροτονηθῇ ὁ Γρηγόρης εἰς λειτουργόν. Ὁ Κύριλλος ἔμεινε στό σπίτι τοῦ πατρός Μακαρίου καί οἱ μοναχοί εἰς τοῦ θείου του. Εἰς τόν Μακάριον ἀπό τότε ἐμπῆκεν ἡ μανία νά γίνῃ μοναχός. Μετά ἐν ἔτος μετέβαινε ὡς δόκιμος μοναχός εἰς τήν Μονήν Ἀγίου Γεωργίου τοῦ Ἀλαμάνου. Ἐμείνε ἐκεῖ ἐπί 9 μῆνας. Τοῦ ἀνάδοξε ὕστερα καί ἔφυγε. Ἐπῆγε στό Σταυροβούνι καί ἀπό 20 χρόνων ἔγινε δόκιμος μοναχός στό Σταυροβούνι.

Τό 1902 προήχθη εἰς μοναχόν καί τό 1905 ἔγινε λειτουργός. Ὡς μοναχός Σταυροβουνίου εἰργάσθη ἐπί πέντε ἔτη ὡς γεωργός - κηπουρός, ὕστερα, ὅταν ἐχειροτονήθη, ἔγινε βοηθός ζωγράφος. Ὁ Μεταξάκης τόν ἠνῶνει πολύ καί τόν ἔπαιρνε εἰς τὰς ἐκκλησιαστικάς του περιοδείας. Τό 1911 τόν ἔστειλεν εἰς τόν Μεσοποταμόν, ὅπου θά ἤρχιζεν ἓνα ἀπό τὰ πολλά ἔργα πού ἀφῆκε τό ἀνεξίτηλο πέρασμα τοῦ Μεγάλου Κληρικοῦ στόν τόπο μας. Ἐκεῖ ἐγνωρίσαμε γιά πρώτη φορά τόν «Πάτερ Μακάριον». Ἦτοι τόν ἐφώναζαν ὅλοι. Τόν ἠύραμε νά καλλιερῆ τούς κήπους καί μαζί του διευθύνουμε τό ξενοδοχεῖο τοῦ Μέσα Ποταμοῦ τόν πρῶτο χρόνο τῆς ιδρύσεώς του. Εἶχε τότε προσέλθει ἀρκετός κόσμος καί γυναῖκες καί δεσποινίδες ὡμορφες καί ἀφράτες. Ὁ «Πάτερ Μακάριος» ἤρχισε νά στενοχωρῆται.

Μοναχός αὐτός ἤθελε νά ζῆ μονάχος σάν καί πρῶτα. Τί ἐγύρευαν ὅλες ἐκεῖνες οἱ γυναῖκες στόν Μεσαποταμό; Ὅλα ἐκεῖνα τά δαιμόνια τί ἐγύρευαν; ὅλα ἐκεῖνα τά δαιμόνια στό μοναστήρι τοῦ Προδρόμου πάνω στό βουνό; Ἦσαν οἱ Πρόδρομοι τοῦ ἐκφυλισμοῦ τῆς γαλήνης τοῦ ἐρημικοῦ Μεσαποταμοῦ;

Ὁ «Πάτερ Μακάριος» ἤθελε νά γυρίσῃ στό μοναστήρι του στήν κορφή τοῦ Σταυροβουνίου. Τίποτε δέν μποροῦσε νά τόν συγκρατήσῃ ἄλλο ἀπό τήν σιδερένια θέληση τοῦ Μεταξάκη. Σάν νά τόν ἀκοῦμε ἀκόμα νά λέγῃ μέ τήν βροντερήν φωνήν του: «Πάτερ Μακάριε θά μείνῃς ἐδῶ μέχρις ὅτου σοῦ πῶ ἐγώ νά πᾶς στόν Σταυρό». Οἱ τρεῖς ἐν Καμίνῳ παῖδες θά ὑπέφεραν ὀλιγώτερα βασανιστήρια ἀπό τόν «Πάτερ Μακάριο». Τοῦ ἐσφηνώθηκε στό μυαλό νά φύγῃ ἀπό τό Μεσαποταμό. Ἐσπάζαμε τό νοῦν μας νά βροῦμε τήν αἰτία. Ἄδύνατον. Ἡ περιέργειά μας εἶχε φθάσει στό κατακόρυφο. Ἐπί τέλους μιά μέρα ἕνα ἀπόγευμα ὁ «Πάτερ Μακάριος» σάν περπατούσαμε μοναχοί κάτω ἀπό τά πεῦκα ἀνοίχθηκε καί μοί ἐξωμολογήθη: «Ἐν νά μᾶς κολάσῃ ὁ Δεσπότης μέ οὐλους τούτους τούς γένοιους πού μᾶς ἐκουβάλλῃσε δά πάνω!»

Δέν μπορέσαμε νά μή ξεσπάσουμε σέ ἀκράτητο γέλωτα. Οἱ γένοιους λοιπόν, ἡ θεά των θά ἐκόλαζον τήν ἀγαθὴν ψυχὴν τοῦ ἀγαθωτάτου μοναχοῦ. Εἶχεν, ὡς μοναχός τοῦ Σταυροβουνίου, ἀποστροφὴν εἰς τήν κρεωφαγίαν. Ἦτο φυσικόν νά ἀποστρέφεται καί τήν θεάν τῶν γυναικείων σαρκῶν. Σιγά σιγά ὅμως ὁ πανδαμάτωρ χρόνος ἐδάμασε τήν μονομανίαν τοῦ Πατρός Μακαρίου, ὅστις ἐσυνήθισε νά τρώγῃ καί κρέας καί νά βλέπῃ καί τὰς γυναικείας σάρκας καί ἔμεινε στόν Μεσαποταμό γιά νά φύγῃ τό 1916 καί νά ἐπιστρέψῃ στό ἀγαπημένο του μοναστήρι. Ἐβλεπόμεθα ἀπό καιροῦ εἰς καιρόν καί μαζί ἐφέρναμε στίς συνομιλίες μας τίς σκηνές τῆς διαμονῆς μας στόν Μεσαποταμό. Ὑστερα ἀπό χρόνια ὁ «Πάτερ Μακάριος» ἔφυγε γιά τήν Ἀμερική γιά νά ξεχρεώσῃ τό μοναστήρι του. Μ' ἀποχαιρέτησε κι' ἔφυγε. Πῶς θά τά κατάφερνε στόν νέο κόσμο ὁ ἀπλοϊκός αὐτός λευῖτης; Τά γράμματά του ἦσαν πολύ ὀλίγα. Ἐνήν γλῶσσα κουκουῦτοι. Καί ὅμως ἐπήγαινε μέ «τήν εὐχή τοῦ Θεοῦ» βέβαιος ὅτι ὁ σκοπός τοῦ ταξιδίου του ἦτο ἐκ τῶν προτέρων ἐξησφαλισμένος. Ἐφυγε γιά νά ξεχρεώσῃ τόν Σταυρό πού χρόνοι κακοί ἐπεδείνωσαν τήν οικονομική του κατάστασι. Καί ἔφυγε ὑπό τὰς εὐλογίας τῶν ἀδελφῶν μοναχῶν τῆς Μονῆς του μέ τόν πόθο, πόθο εὐσεβοῦς κληρικοῦ, νά στήσῃ τό μοναστήρι σέ οἰκονομικό βράχο γερό, χωρίς νά μποροῦν νά τό συντρίψουν οἱ κακοὶ ἄνεμοι τῶν χρεῶν καί νά τό παρασύρουν στό χάος πού τό περίμενε καί πού ἦτο βέβαιον.

Ἐφυγε. Ἐμάνθανα ὅτι διενήργει ἐράνους στήν Ἀμερική. Ὑστερα ἀπό δύο χρόνια ἀντίκρυζα στήν παραλία μας ἕνα gentleman ἱερέα μέ κολλάρων, μαλλιά κομμένα, ἐπανωφόρι μαῦρο, βαλίτζες πέτσενες, fountain pen - πού μοῦ τήν ἐχάρισε - παπούτσια ἀμερικάνικα καί κατενθουσιασμένο.

«Πάτερ Μακάριε! Ἐσύ! Καλῶς ὤρισες». Τόν προσκάλεσα σπίτι μου. Τοῦ ἐξέφρασα τόν θαυμασμό μου, τήν χαρὰ μου, τόν ἐνθουσιασμό μου πού τόν

ἐπανέβλεπα. Καί πῶς τόν ἐπανέβλεπα; Ποῦ ὁ πατήρ Μακάριος τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεσαποταμοῦ! Εἶχε γίνει νέος ἐξωτερικῶς ἄνθρωπος. Ἐσωτερικῶς ὅμως ἦτο ὁ «Πάτερ Μακάριος». Ὁ ἴδιος, ὁ ἀπαράλλακτος. Ὁ πολιτισμός τῆς Δύσεως καί τοῦ Νέου Κόσμου δέν τοῦ εἶχαν διαφθεῖρη τήν χριστιανικήν ἀγαθότητά του, τήν ἀπέραντον καλωσύνην του, τά ἦθη του, τά ἔθιμά του. Ἐκαθήσαμε καί ἀφοῦ τόν παρεκάλεσα νά μοῦ διηγηθῆ τά τοῦ ταξειδίου του ἐδέχθη νά μοῦ τά ἀφηγηθῆ. Καί ἤδη τά παρουσιάζω ὅπως μοῦ τά εἶπε. Ἀξίζει, ἀξίζει νά τά μάθετε καί σεις.

«Τό μοναστήρι μας ἦτο βαρυμένον μέ χρέος λ. 1882.9.0 ὀφειλόμενον εἰς διαφόρους πιστωτάς, καί προερχόμενον ἀπό βελτιώσεις τοῦ κτιρίου τῆς Μονῆς, ἀνέγερσιν νέων δωματίων καί κατασκευήν τῆς ἀμαξιτοῦ ἀπό τῆς ὁδοῦ Λευκωσίας - Λεμεσοῦ παρά τόν Κόρνον, μέχρι τῆς Μονῆς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Σταυροβουνίου. Τά δάνεια συνήψαμεν πρό τοῦ πολέμου καί ὁ τόκος μᾶς ἔτρωγε· τά ἔσοδά μας ἐπῆγαν πίσω. Δέν μπορούσαμε οὔτε τούς τόκους νά πληρώνουμε. Εἶχαμε σχεδόν φθάσει στό ἀπροχώρητο. Τέλος πάντων, κοινῇ γνώμῃ τῶν Πατέρων καί τῆ ὑποδείξει τοῦ Ἡγουμένου Πατρός Βαρνάβα ἀπεφασίσθη νά διενεργήσωμεν ἐράνους πρός σωτηρίαν τῆς Μονῆς ἐν Ἀμερικῇ μεταξύ τῶν Κυπρίων καί τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν Ἑλλήνων. Ὁ κληρὸς ἔλαχεν ἐπ' ἐμέ καί τήν 1 Ἰουνίου τοῦ 1923 ἀνεχώρουν δι' Ἀμερικὴν μέσον Αἰγύπτου. Ἀπό τήν Αἴγυπτον ἔφυγα μέ φορτηγὸν ἰταλικόν διὰ τήν Κατάνην τῆς Ἰταλίας. Τό ἀτμόπλοιον ἦτο ἀκάθαρτον καί ἔφερον ἰθαγενεῖς ἐκ Τριπολίτιδος. Τό πλήρωμα καί εἷς Ἰταλὸς στρατιωτικὸς μέ ἐπεριποιήθησαν ὅμως καί ἔτσι τό ταξειδάκι μου αὐτό ἦταν πολὺ - πολὺ εὐχάριστο. Ἀπὸ τήν Κατάνην ἔφυγα μέ τραῖνο διὰ τήν Νεάπολιν καί ἀπο ἐκεῖ διὰ τό Χερβοῦργο, ἀπὸ ὅπου ἔφυγα διὰ Νέαν Ὑόρκην με τό «Μαζέστηκ» δευτέραν θέσιν».

«Μέ τήν γλῶσσα πῶς τά ἐκατάφερνες;»

«Εἰς τὰς ἀρχὰς συνεννοούμην μέ τήν γλῶσσαν τῶν κωφαλάλων. Ἀλλά δέν εἶναι ἀνάγκη νά τά γράψῃς καί αὐτά, εὐλογημένε». Καί συνεχίζων ὁ Πατήρ Μακάριος προσθέτει: «Ἐφθασα εἰς τήν Νέαν Ὑόρκην μέ καλὸ ταξειδί, καί μέ τά ρᾶσα ὅπως ἔφυγα ἀπὸ τήν Μονήν μου. Ἀπὸ τήν ὥρα ποῦ ἔφθασα ἀπετέλουν θέαμα διὰ τόν Ἀμερικανικόν λαόν. Παντοῦ ἔστρεφαν καί μέ ἔβλεπαν. Εἰς Νέαν Ὑόρκην μέ ἐφιλοξένησεν ὁ προϊστάμενος τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Ἁγίας Τριάδος αἰδεσιμώτατος πρωθιερεὺς Μεθόδιος Κουρκουλῆς, ὅστις καί μοί ὑπέδειξεν ὅτι ἔπρεπε νά ἀμερικανοποιηθῶ, διότι τοῦτο ἦτο ἀπαραίτητον. Τήν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς μου μετεβαλλόμεν εἰς ἀμερικανόν λειτουργόν τοῦ Ὑψίστου. Ἐκοψα καλλιτεχνικά τό γένι καί τά μαλλιά μου, ἀπέβαλα τό ρᾶσον καί περιεβλήθην τό ἔνδυμα τῶν πολιτῶν. Ἀφοῦ ἔλαβον τήν γραπτὴν συγκατάθεσιν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικῆς Σεβασμιωτάτου κ. Ἀλεξάνδρου καί τοῦ προέδρου τῆς Κυπριακῆς Ἀδελφότητος κ. Γεωργίου Πιερίδου ἤρχισα τό ἔργον μου. Πρῶτος ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος συνεισέφερε 25 δολλάρια, ἡ Κυπριακὴ Ἀδελφότης 100 δολάρια, ὁ πολὺς συμπατριώτης μας Τζέημς Κωνσταντάιν 120 δολλάρια καί ὕστερα ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ καλοὶ Κύπριοι καί Ἑλληνας. Ἡ κ. Εὐδοκία Νικολαΐδου

συνέτεινε πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ μου, ἐπίσης δέ αἱ οἰκογένειαι Λουκαρῆ, Κούσου, Μίς Καίτη Κουλαπίδου, οἱ κ.κ. Στ. Σαββίδης, Ρουμπώ, διὰ διοργανώσεως ἐσπερίδων. Περιῆλθον 180 πόλεις μικράς καί μεγάλας ἀπὸ τὸν Ἰούλιον 1923 μέχρι τέλους Νοεμβρίου 1925 καί συνέλεξα 11788 δολλάρια καί 14 σέντς. Εἰς τὴν Μονὴν μου ἀπέστειλα 8995 δολλάρια καί 54 σέντς, ἤτοι ΛΚ1885. Τὰ ὑπόλοιπα ἐδαπάνησα δι' ἔξοδά μου καί δι' ἀγοράν διαφόρων βιβλίων τῆς Μονῆς μας.

«Ἐχεις λεπτομερῆ λογαριασμόν τῶν δαπανῶν σου;»

«Ἐχω. Ἐξώδευσα διὰ τροφήν μου 519 δολ. καί 43 σέντς, δι' ὕπνον 450 δολ. καί 60 σέντς».

«Μήπως εἶχες μέ τὰ δολλάρια καί δουλάρια δίπλα σου καθ' ὕπνον;»

«Ὅχι εὐλογημένε. Διὰ ἱματισμόν καί ὑπόδησιν δολ. 207, ναύλους δολ. 889, γραφικὴν ὕλην δολ. 102, ἰατρικὴν περίθαλψιν δολ. 18 καί 64 σέντς, βοήθειαν πτωχῶν δολ. 102 καί 37 σέντς».

«Βοήθειαν μέ ξένα κόλυφα!»

«Γιατί ξένα; Μήπως ἡ Μονὴ δέν εἶναι περιουσία μας, ἀφοῦ καί ἡμεῖς εἴμεθα περιουσία τῆς;»

«Ναί μάλιστα, εἴθε περιούσιοι μοναχοί!»

«Ἐξώδευσα εἰς διάφορα δολ. 251 καί εἰς βοηθοὺς καί ἐκτυπωτικὰ δολ. 127 καί 55 σέντς κλπ».

Καί ὁ πατήρ Μακάριος μᾶς δεικνύει τὸν ἰσολογισμόν του καθαρόν.

Ἴσολογισμόν πού ἀσφαλῶς θά τὸν ἐζήλευσε κάθε Μητρόπολις. Ὁ «Πάτερ Μακάριος» ἐκφράζεται ἐνθουσιωδέστατα διὰ τὸ βαθύ αἶσθημα τοῦ ἀμερικανικοῦ λαοῦ, ὅστις τὸν ἐδέχετο μετὰ τιμῶν καί τὸν διηκούλυε εἰς τὸ ἔργον του. Διὰ τὸν τύπον δέ μου λέγει: «Εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἐκατάλαβα τὴν δύναμι τοῦ τύπου. Τί δύναμις! Ἐάν θέλη ὁ τύπος σέ ἀναβιβάζει στοὺς οὐρανοὺς καί ἐάν θέλη σέ στέλνει στὴν κόλασι».

«Καί βεβαίως ἐσένα ὡς καλόγηρον σ' ἔστειλε στοὺς οὐρανοὺς;»

«Βέβαια εὐλογημένε μ' ἔστειλεν ἡ “Ἀτλαντίς” καί ὁ “Ἐθνικός Κῆρυξ”».

«Καί τώρα «Πάτερ Μακάριε» θά μένης στό μοναστήρι πάλιν;»

«Ναί παιδί μου. Τό καθῆκον πρὸς τὴν Μονήν».

Ἐλευθερία, 3.4.1926.

6

Ἱερά Μητρόπολις Κιτίου, Λάρναξ - Κύπρου.

Τῆ 7ῆ Ἰουνίου 1950.

Πιστοποιητικόν

Ἐπειδὴ ἡ Ἱερά Μονὴ Καλογραιῶν Ἀγίου Γεωργίου Ἀλαμάνου ἔχει ἀνάγκην πολλῶν ἐπιδιορθώσεων, οἱ δέ οἰκονομικοὶ αὐτῆς πόροι εἶναι ἐντελῶς ἀνεπαρκεῖς, ἀπεφασίσαμεν τὴν διενέργειαν ἐράνων μεταξύ τῶν Χριστιανῶν. Διὰ τοῦ παρόντος ἐξουσιοδοτοῦμεν τὸν Πανοσιώτατον Μακάριον Σταυροβουნიώτην, ὅπως ἐνεργήσῃ τοιοῦτους ἐράνους, πατρικῶς δέ προτρεπόμεθα τοὺς εὐσεβεῖς

Χριστιανούς, ὅπως ἔλθωσιν οἰκονομικοί ἄρωγοί.

Μετ' εὐχῶν,

ὁ Κιτίου Μακάριος.

Ἄρχεῖο Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου, *Βιβλίον Γ΄. Ἄρχεῖον Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Β΄ (1947-1950)*. Μοναί, ἀρ. 35/1.

7

Ἐν περιοδείᾳ, Καλόν Χωρίον Λεύκας, 18.6.1939.

Πανιερώτατε ἅγιε Δέσποτα, ταπεινῶς ἀσπάζομαι ἀγίαν δεξιάν Σας, ἐπί τῇ ὀνομαστικῇ Σας ἑορτῇ ζητῶν εὐχάς καί εὐλογίας Σας.

Εἶμαι σήμερον εἰς τὰ χωρία δι' ὑποθέσεις τῆς Μονῆς· ἐλπίζω ὅμως ὁ Γέροντας, καί οἱ λοιποὶ ἀδελφοί, νά ἐχαιρέτησαν Ἑμᾶς, ἐπί τῇ ὀνομαστικῇ Σας ἑορτῇ, καθ' ὅτι γνωρίζω πῶς πολύ ἀγαποῦσιν Ἑμᾶς· ἐγὼ δέ ἐνταῦθα θεώρησα καθῆκον μου νά ἀναφέρω τό ὄνομά Σας, εἰς τήν ἀγίαν πρόθεσιν, καί εἶθε ὁ Ὑψιστος νά σκέπη καί νά διαφυλάττη Ἑμετέραν Πανιερότητα ἐν ὑγείᾳ καί ἐν πνευματικῇ χαρᾷ ἐπί πολλά ἔτη, πρὸς ὄφελος καί παρηγορίαν τῆς δεινοπαθούσης Ἐκκλησίας ἡμῶν, καί πρὸς χαράν ἡμῶν, τῶν πνευματικῶν Σας τέκνων.

Μέ πολλήν χαράν καί εὐχαρίστησιν ἔρχομαι νά πληροφορήσω Ἑμετέραν Πανιερότητα, καί τό ἐξῆς εὐχάριστον, ἐπί τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ· εἰς τοὺς Συλλόγους, εἰς τὰ σπίτια καί εἰς αὐτὰ τὰ αὐτοκίνητά των, ὁ κόσμος - ἄνδρες καί γυναῖκες - ἔχουν τήν φωτογραφίαν Σας Πανιερώτατε, καί μέ πολλήν των εὐχαρίστησιν καί χαράν, λέγουν πολλά τὰ καλά, διὰ τήν Ἑμετέραν Πανιερότητα, γενομένου λόγου δι' ὑμᾶς. Αὐτό πολύ μέ εὐχαρίστησε καί ἐθεώρησα πρέπον νά τό ἀναφέρω πρὸς Ἑμᾶς, πρὸς χαράν Σας. Ταῦτα μετά σεβασμοῦ καί ἀγάπης καί διατελῶ ζητῶν εὐχάς Σας. Τό πνευματικόν Σας τέκνον,

Μακάριος Ἱερομόναχος Σταυροβουνιώτης.

Πανιερώτατον Μητροπολίτην Πάφου καί Τοποτηρητὴν Ἀρχιεπισκοπικοῦ Θρόνου κων κων Λεόντιον, Κτῆμα - Πάφος.

Ἄρχεῖο Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου, *Βιβλίον ΚΓ΄. Ἄρχεῖον ἀοιδίμου Λεοντίου (1933-1947)*, ἀρ. 705.

8

Μακαριώτατε,

Ἐποβάλλω εἰς τήν Ἑμετέραν προσκυνητὴν μοι Μακαριότητα τόν βαθύτατον μου σεβασμόν διὰ τοῦδε τοῦ ταπεινοῦ μου γράμματος θαρρῶ ὅπως ζητήσω παρ' Αὐτῆς τό ἀπό τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ἀπολυτήριόν μου, δυνάμει τοῦ ὁποίου νά δυνηθῶ, ὥστε ἀκωλύτως νά προσκολληθῶ εἰς τήν ὑπηρεσίαν τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ Βασιλείου. Μέ τήν πεποίθησιν ὅτι ἡ Ἑμετέρα Σεπτῇ μοι Μακαριότης θά θελήσῃ νά ἄρῃ πᾶν παρεμβληθέν πρόσκομμα εἰς τήν πρόοδόν μου καί πατρικῶς

θά μεριμνήση ὑπέρ τῆς ταχείας προαγωγῆς καί ἀποκαταστάσεώς μου, διατελῶ μετά υἱϊκῆς ἀφοσιώσεως ἐν Χριστῷ πειθήνιον τέκνον.

Φιλάρετος Ι. Κουρίτης, διάκονος.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 21ῃ Ἰανουαρίου 1912.

Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου, Ἀρχεῖον Ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου Β΄. (1909-1916) Βιβλίον ΜΒ΄. Μέρος Β΄, ἀρ. 189.

Δημοσιεύτηκε στον τόμο: *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών 7* (Λευκωσία 2005), σ. 153-206.